

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ШЕВЕЛЮК ВІКТОРІЯ АРНОЛЬДІВНА

УДК 81'373.7:811.134.2

**КОНТРАСТИВНА СЕМАНТИКА
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД
(на матеріалі іспанської та української мов)**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Кочерган Михайло Петрович,
доктор філологічних наук, професор

КИЇВ-2009

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНТРАСТИВНОЇ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ	14
1.1. Універсологія, лінгвістична типологія та контрастивістика як основні сфери зіставного мовознавства	14
1.2. Лінгвокультурологічний вектор у контрастивній фразеології	25
1.2.1. Фразеологічні запозичення, кальки та інтернаціоналізми як основа контрастивної семантики фразеологізмів.	33
1.2.2. Лінгвокультурний компонент у контрастивній семантиці фразеологізмів.	37
1.3. Фразеологічна соматика в аспектах універсології, лінгвістичної типології та контрастивістики	40
1.4. Контрастивні особливості вторинно-образного значення соматизмів у складі фразеологічних знаків .	47
1.5. Методика зіставлення фразеологізмів із соматичним компонентом семантики у неблизькоспоріднених мовах	56
1.5.1. Семіотична модель фразеологізмів як варіант прототипової моделі	56
1.5.2. Принципи класифікації фразеологізмів із соматичним компонентом за семіотичними моделями у неблизькоспоріднених мовах	63
Висновки до розділу 1	67

РОЗДІЛ 2. СЕМІОТИКО-ПОЛЬОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В ІСПАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	71
2.1. Семіотичне моделювання фразеологізмів із соматичним компонентом за інваріантними ситуаціями в іспанській та українській мовах	75
2.1.1. Семіотико-паракінетична модель фразеологізмів (жести, міміка, тілорухи)	75
2.1.2. Семіотична модель фразеологізмів на позначення інтелекту, знань та досвіду з соматизмом <i>cabeza/голова</i>	79
2.1.3. Семіотична модель фразеологізмів на позначення інтелекту, знань та досвіду з соматизмами <i>lengua/язик</i> і <i>boca/рот</i>	82
2.1.4. Семіотична модель фразеологізмів з рецептивними соматизмами <i>oreja/вухо</i> і <i>ojo/око</i>	86
2.1.4.1. Семантизація психоментально- кінетичного знака Увага у складі фразеологізмів із рецептивним соматизмом <i>oreja/вухо</i>	88
2.1.4.2. Семантизація візуального знака Увага у складі фразеологізмів із рецептивним соматизмом <i>ojo/око</i>	91
2.1.5. Семіотична модель фразеологізмів на позначення трудової діяльності людини	94

2.1.6.	Семіотична модель фразеологізмів на позначення поведінки і характеру людини	95
2.1.7.	Семіотична модель фразеологізмів на позначення обрядів, звичаїв, ігор, народних танців.	96
2.1.8.	Семіотична модель фразеологізмів на позначення історичних реалій, подій, персонажів	97
2.2.	Польове моделювання фразеологізмів із соматичним компонентом у мотиваційних сферах іспанської та української мов	98
2.2.1.	Фразеологізми із ядерним соматизмом <i>cabeza/</i> <i>голова</i> соціальної мотиваційної сфери	100
2.2.2.	Фразеологізми з ядерно-периферійними соматизмами релігійної мотиваційної сфери . . .	100
2.2.3.	Фразеологізми із ядерними соматизмами Тіло- Душа міфологічної мотиваційної сфери	103
2.2.3.1.	Семантизація соматизму Душа та його мотиватора Серце	106
2.2.3.2.	Семантизація соматизму Душа та його мотиватора Смерть	110
2.2.4.	Фразеологізми з ядерно-периферійними соматизмами просторової мотиваційної сфери .	111
2.2.5.	Фразеологізми з ядерно-периферійними соматизмами аксіологічної мотиваційної сфери	117
Висновки до розділу 2		123

РОЗДІЛ 3 ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ ІСПАНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ СОМАТИЧНИХ ПРИСЛІВ'ІВ	131
3.1. Реконструкція соматичних прислів'їв як знаків стереотипної поведінки людини	131
3.2. Реконструкція соматичних прислів'їв як архетипних і стереотипних символів	138
3.2.1. Етнокультурні архетипні моделі іспанських та українських соматичних прислів'їв	142
3.2.2. Універсальні стереотипні моделі іспанських та українських соматичних прислів'їв	148
Висновки до розділу 3	159
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	162
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	167
СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	189

ВСТУП

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню контрастивної семантики іспанських та українських фразеологічних одиниць із соматичним компонентом крізь призму лінгвокультурологічного підходу. У роботі скласифіковано іспанські й українські фразеологічні одиниці з соматичним компонентом за семіотичними моделями, проаналізовано ядро-периферійну організацію соматизмів-мотиваторів фразеологічного значення в досліджуваних одиницях, виявлено універсальні стереотипні моделі іспанських та українських прислів'їв як відображення загального менталітету іспанців й українців та етнокультурні архетипні моделі як відбиття їхнього національно-культурного менталітету.

Фразеологія на сучасному етапі її вивчення є інтерпарадигмальною сферою мовознавчої науки, яка розвивається з неупинним зростаючим динамізмом [166; 143; 128]. За результатами вивчення фразеологічних ресурсів різних мов сформувалися такі підходи до їхнього аналізу: *генетичний* (А. Івченко, В. Мокієнко, І. Подюков, В. Ужченко, V. Scandola Cenci, A. Tristá Pérez.), *синхронно-описовий* (Я. Баран, М. Гамзюк, А. Кунін, G. Wotjak) та *зіставно-типологічний* (М. Алефіренко, Ю. Караулов, Н. Кирилова, М. Кочерган, Ю. Солодуб, E. Inesta Mena).

Останній підхід є на сьогодні найактуальнішим, адже ставить за мету з'ясувати роль фразеологічних одиниць у міжкультурній взаємодії. На особливу увагу в цьому плані заслуговує зіставне вивчення фразеологізмів із соматичним компонентом, які є необхідними компонентами спілкування представників різних етнокультур. Власне соматизми широко досліджено як на *внутрішньомовному рівні*: з позицій концептуалізації частин тіла в російській мові (Г. Крейдлін), виявлення антропоцентричного характеру соматизмів у французькій (В. Гак) та іспанській (G. Wotjak) мовах, специфіки перекладу соматизмів англійської мови (А. Казаков), так і на *міжмовному*, де семантику соматизмів зіставлено на матеріалі англійської, німецької,

української та російської мов (О. Материнська), російської і китайської мов (У. Трофимова, Тянь Цзюнь), англійської, німецької і шведської мов (Т. Федуленкова). При цьому спостерігається посилення наукового інтересу до аналізу соматизмів як компонентів фразеологізмів різних мов, зокрема французької, іспанської та італійської мов (Н. Стрілець), російської і болгарської мов (С. Саїдова), російської і польської мов (М. Горди).

Нині на часі зіставлення соматичних фразеологізмів іспанської й української мов з урахуванням їхніх лінгвокультурологічних особливостей.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена її спрямуванням на вивчення фразеологічних соматичних кодів іспанської й української мов загалом та виявлення в них лінгвістичних універсалій, а також національно-культурних унікалій, пов'язаних з інтра- та екстралінгвальними факторами розвитку зіставляваних фразеологічних систем. Робота є також актуальною в плані орієнтації сучасних розвідок на контрастивне вивчення неблизькоспоріднених мов, у даному разі романської та східнослов'янської, яке в такому аспекті провадитиметься вперше і сприятиме розширенню лінгвокраїнознавчих контактів України з мовно-культурними фондами країн Європейського Союзу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології НПУ імені М. П. Драгоманова “Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації” (тему дисертації затверджено вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова, протокол № 6 від 31 січня 2006 р.).

Метою дисертаційної роботи є виявлення контрастивної семантики іспанських і українських фразеологічних одиниць із соматичним компонентом шляхом зіставлення їхньої лінгвокультурної специфіки.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- уточнити співвідношення понять лінгвістична типологія, універсологія, контрастивістика як суміжних сфер зіставного мовознавства;
- розробити методику (принципи і критерії) зіставлення іспанських та українських фразеологічних одиниць із соматичним компонентом семантики;
- здійснити семіотичне моделювання фразеологізмів із соматичним компонентом за інваріантними ситуаціями і за характером еквівалентності/ безеквівалентності в іспанській та українській мовах;
- виявити ступінь продуктивності семіотичних моделей фразеологізмів із соматичним компонентом в іспанській та українській мовах;
- визначити ядерно-периферійне місце соматизмів у фразеологізмах різних мотиваційних сфер зіставляваних мов;
- реконструювати джерела походження іспанських та українських прислів'їв із соматичним компонентом як лінгвокультурних знаків.

Об'єктом дослідження є іспанський і український фразеологічний фонд одиниць із соматичним компонентом семантики в контрастивному та лінгвокультурологічному аспектах.

Предмет аналізу становлять семіотичні моделі іспанських і українських фразеологічних одиниць із соматичним компонентом з огляду на їхню еквівалентність/безеквівалентність, а також архетипні етнокультурні моделі й стереотипні універсальні моделі соматичних прислів'їв.

Джерельною базою дисертації є: Испанско-русский словарь (Под ред. Б. П. Нарумова), Испанско-русский словарь. Латинская Америка (Под ред. Н. М. Фирсовой), Испанско-русский фразеологический словарь (Под ред. Э. И. Левинтовой), Испанско-русский словарь современного употребления

(Сади́ков А. В., Нарумов Б. П.), *Diccionario Espasa Dichos y frases hechas* (Alberto Buitrago Jimenez), *Diccionario de la lengua española* (Real Academia Española), *Diccionario de gallicismos: voces, locuciones y frases* (Baralt R. M.), *Refranero temático español. Recopilación de 5.000 refranes con comentarios de los 2.000 más significativos* (Gerforio Doval), *Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник* (Олійник І. С., Сидоренко М. М.), *Фразеологічний словник української мови: Близько 2 500 виразів* (Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.), *Фразеологічний словник української мови* / НАН України; Інститут української мови / Л. С. Паламарчук (ред. кол.), В. М. Білоноженко (уклад.), *Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь : Эмоции человека* (Прадид Ю. Ф.), *Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд* (Под ред. О. Н. Трубачева), *Словник української мови в 11-ти томах* (І. К. Білодід), *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (В. Т. Бусел), *Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах* / Под общей ред. Н. И. Толстого).

Фактичний матеріал дисертації становлять 3000 іспанських та українських фразеологізмів і прислів'їв із соматичним компонентом (2000 од. в іспанській мові та 1000 од. – в українській).

Методи дослідження. Методика компонентного аналізу дала можливість з'ясувати семантику соматичних фразеологізмів в іспанській та українській мовах (відповідно до функції соматизму, яку він виконує на основі ознак, що об'єктивно властиві денотату й впливають із фізіологічної функції певної частини тіла); контрастивного аналізу – зіставити іспанські й українські фразеологічні одиниці з соматичним компонентом в синхронії: від плану вираження до змісту, і навпаки; фразеосемантичного поля (моделювання) – виявити ядерно-периферійне місце соматичного компонента, модифікації якого як на внутрішньомовному рівні, так і в міжмовному плані зумовили розбіжності в семантиці зіставляваних одиниць

і, відповідно, в їхній належності до конкретної семіотичної моделі і мотиваційної сфери; прийом внутрішньої реконструкції сприяв визначенню джерел походження іспанських та українських соматичних прислів'їв і передусім тих, що властиві лише одній із мов; елементи кількісних підрахунків дозволили встановити співвідношення між ядерними й периферійними іспанськими й українськими одиницями у мотиваційних сферах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі вперше виявлено тенденцію як до кількісно-якісної переваги реєстру іспанських соматизмів, так і фразеологізмів, компонентами яких вони є, порівняно з українськими одиницями; скласифіковано іспанські та українські фразеологізми з соматичним компонентом за вісьмома семіотичними моделями, з яких 7 є спільними для зіставляваних мов: 1) паракінетична, 2) на позначення інтелекту, знань та досвіду з компонентом *cabeza/голова*, 3) на позначення інтелекту, знань та досвіду з компонентами *lengua/язик* і *boca/рот*, 4) з рецептивними соматизмами *oreja/вухо* і *ojo/око*, 5) на позначення трудової діяльності людини, 6) на позначення поведінки і характеру людини, 7) на позначення обрядів, звичаїв, ігор, змагань, народних танців (образ *homo ludens*) і 1 відмінною – 8) на позначення історичних реалій, подій, персонажів, властивою лише іспанським одиницям; визначено лінгвокультурні особливості безеквівалентних іспанських фразеологічних одиниць із соматичним компонентом; встановлено універсальні стереотипні моделі іспанських та українських прислів'їв як відображення загального менталітету іспанців і українців та етнокультурні архетипні моделі як відбиття національно-культурного менталітету.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з поглибленням теоретичних положень зіставної етнофразеології, з визначенням взаємодії мови й культури в діапазоні національної самосвідомості, архетипів і стереотипів народного мислення, за допомогою яких реконструюються

культурні конструкти та ментальні моделі світу, відображувані фразеологічними знаками та прислівними одиницями. Контрастивне дослідження соматичної фразеології в лінгвокультурологічному аспекті сприяє глибшому розкриттю специфічних рис іспанського й українського менталітетів, зумовлених як національними особливостями світосприйняття загалом, так і системою етикетних форм і цінностей кожного соціуму зокрема.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування у зіставно-типологічних дослідженнях із проблем фразеологічної семантики, а також у процесі підготовки спецкурсів і спецсемінірів із міжкультурної комунікації, у викладанні навчальних дисциплін: “Загальне мовознавство”, “Порівняльна типологія іспанської та української мов”, “Лінгвокраїнознавство”, “Перекладацький аналіз тексту”, “Лексикологія іспанської мови”, “Сучасна українська літературна мова” (розділ “Фразеологія”). Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні перекладного іспансько-українського словника фразеологічних одиниць із соматичним компонентом.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлювалися в доповідях на *шести* міжнародних наукових конференціях: “Проблеми зіставної семантики” (Київ, 2003), “Слов’янська фразеологія: семантичний, ареальний, історичний та етнокультурний аспекти” (Луганськ, 2004), “Мова і культура” (Київ, 2004), “Проблеми зіставної семантики” (Київ, 2005), “Міжкультурна лінгвістика та формування іншомовної комунікативної компетенції” (Київ, 2006 р.), “Діалог мов і культур” (Київ, 2009); на *одній* всеукраїнській науковій конференції: “60 років ЮНЕСКО: погляд у майбутнє” (Київ, 2006), а також на щорічних науково-звітних конференціях Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, 2006–2008 рр.). Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри германського та порівняльного

мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в дванадцяти публікаціях: у дев'яти статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах доповідей однієї наукової конференції.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (220 найменувань, з яких 45 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (27 найменувань). Повний обсяг дисертації – 188 сторінок, основний зміст викладено на 158 сторінках.

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дисертації, визначено мету й завдання дослідження, подано відомості про фактичний матеріал, охарактеризовано методи дослідження, сформульовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення дисертації та наведено дані про апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі “Лінгвокультурологічні засади вивчення контрастивної семантики фразеологізмів із соматичним компонентом”** уточнено співвідношення таких суміжних сфер зіставного мовознавства, як універсологія, лінгвістична типологія та контрастивістика, розкрито суть лінгвокультурологічного вектора в контрастивній лінгвістиці загалом та фразеології зокрема, визначено основи фразеологічної соматичності крізь призму контрастивістики, розроблено методику зіставлення фразеологізмів із соматичним компонентом в іспанській та українській мовах.

У **другому розділі “Семіотико-польове моделювання фразеологізмів із соматичним компонентом в іспанській та українській мовах”** скласифіковано іспанські й українські фразеологічні одиниці з соматичним компонентом за семіотичними моделями на основі знакової інваріантної ситуації, варіантами якої ці одиниці є, а також виявлено

національно-культурну специфіку ядерних і периферійних соматизмів у складі фразеологізмів на рівні семантичних опозицій.

У третьому розділі **“Лінгвокультурна реконструкція іспанських та українських соматичних прислів'їв”** визначено статус соматичних прислів'їв як знаків стереотипної поведінки людини, реконструйовано джерела походження соматичних прислів'їв та виявлено їхні архетипові моделі в зіставляваних мовах: універсальну архетипову модель та етнокультурну модель.

У **Загальних висновках** підведено підсумки дослідження й окреслено перспективи подальшої розробки проблеми.

РОЗДІЛ І.
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ
КОНТРАСТИВНОЇ СЕМАНТИКИ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

1.1. Універсологія, лінгвістична типологія та контрастивістика як основні сфери зіставного мовознавства

Зіставний метод на сучасному етапі його застосування є загальноновизнаним методологічним принципом наукових досліджень (Болдирев Р. В., Жлуктенко Ю. О., Залізник А. А., Кочерган М. П., Манакін В. М., Пирогов В. Л., Слухай Н. В., Степанов Ю. С., Тищенко О. В., Ульманн С., Askedal J. O., Braun P., Brown C. H., Corpas Pastor G. та ін.).

Неможливо дослідити мови в усій повноті, їх специфічні структури, конкретно-історичні суспільні функції, а також закономірності розвитку, не звертаючись до зіставлення і не намагаючись осмислити результати цього зіставлення у внутрішньомовному та екстралінгвістичному вимірах. З іншого боку, неможливо уявити собі сьогодні жодного серйозного дослідження, яке б не враховувало всієї суми знань про найбільш загальні властивості й характеристики мови загалом, а також окремих мовних груп, сімей і т.п., тобто знань, здобутих у результаті зіставлення.

На думку В. М. Манакіна, “зіставлення як універсальний лінгвістичний метод сприяє виявленню трьох основних типів співвідношення між мовами: спільного, відмінного та типологічного, а тому зіставна лінгвістика поділяється на три основні сфери: *універсологію, лінгвістичну типологію та контрастивістику*” [106, с. 49].

Зіставлення ж таких одиниць, як фразеологізми здійснюється у цих сферах за такими напрямками:

- *соціолінгвістичним* – виявлення відбитих у фразеологізмах ознак подібностей і розбіжностей у соціальних умовах життя народів [223];
- *етнолінгвокультурологічним* – опис спільних і відмінних характеристик культури, репрезентованих у фразеологізмах як етнокультурних концептів і символів, а також культурних універсалій [194];
- *когнітивним* – виявлення закономірностей пізнання світу і відображення результатів цього пізнання у фразеологізмах з метою встановлення розбіжностей у репрезентації світу, властивих різним народам [222].

Перша з названих сфер – *універсологія* – “напряма, який вивчає універсальні закономірності будови людських мов, єдність їхньої природи, структури та функціонування в спільно-планетарному контексті людського спілкування, свідомості буття” [106, с. 54]. Універсалії, за визначенням Н. Б. Мечковської, – “це мовні явища (властивості, характеристики, відносини, процеси), що мають місце в усіх (або майже в усіх) мовах” [115, с. 12].

У схоластиці X-XIVст. універсалії трактувалися як “загальні поняття” з різним поясненням природи універсалій, а саме: 1) існування “до речей” (як їх ідеальні праобрази), 2) “у речах” або 3) “після речей” (у людському мисленні) – пов’язане розмежування основних напрямів середньовічної філософії [217].

Лінгвістика ж універсалій, як зазначає А. Вежбицька, “прагне встановити загальні ознаки, властиві всім мовам, не обмежуючи при цьому пошук універсалій їх структурною або змістовою значимістю. До переліку універсалій належать як значні риси, пов’язані з фундаментальними принципами будови мови людини, так і незначні, цікаві, однак, тим, що це не особливості окремої мови або групи мов, а деталі будови, властиві всім мовам” [221, р. 161].

Для лінгвістичних універсалій характерний максимальний ступінь представлення відповідного явища в усіх мовах. Утім, поруч з універсаліями, іноді виділяють [115, с. 17] ще два близькі класи типологічних подібностей:

- майже-універсалії (або статистичні універсалії), для яких властиві одна або дві мови-винятки;
- фреквенталії – типологічні явища, поширені в мовах світу (вони зустрічаються в меншій кількості мов, ніж це характерно для універсалій, але все-таки частіше, ніж просто типологічні закономірності).

Статистичними універсаліями є людські уявлення про світ і людину, стійка народна метафорика в “духовному мисленні” [117, с. 386], властивості характеру й соціально-суспільне положення, особливості стану, зовнішнього образу, темперамент та інтелектуальні можливості, усталені позначення фізичної, психічної, поведінкової сфери – все, що становить її внутрішню сутність людини. Статистичні універсалії зафіксовані у фразеологічних фондах багатьох мов. Причому кожен національний, а також міжнародний фразеологічний фонд становить не випадковий набір стійких висловлень, а складну і струнку логічну систему, що ґрунтується на певних способах традиційного народного мислення, адже “функціонування асоціативного механізму вторинних відчуттів лежить в основі універсальних способів метафоризації” [там само].

Універсалізм основних форм семантичних перетворень визначається загальнолюдським характером логіко-розумових операцій і типових асоціацій, пов'язаних із виявленням різних видів подібностей, відносин, функцій, їхніх замін, комбінацій і т.ін., властивих або не властивих позамовній дійсності, реальних або іреальних [219, р. 243].

Універсалізм у сфері фразеології властивий як плану змісту, так і плану вираження (зокрема, універсальність основних соматичних компонентів і семантичних типів фразеологізмів, наявність цілого ряду спільних логіко-

семіотичних моделей, принципова подібність характеру зв'язків і відношень більшості фразеологізмів зі словом у синтагматичному ряді тощо). Універсальність передусім розкривається при зіставному вивченні фразеологічних фактів в основних типах мовних відношень. Діахронічний аналіз синтагматичних зв'язків показує складність і різноманіття шляхів їхнього формування і розвитку. Через зміни сполучуваності фразеологізмів у процесі мовленнєвого вжитку відношення універсальності часом порушуються, а окремі міжкультурні ознаки загалом зникають, що засвідчує відсутність прямолінійності конвергентного розвитку фразеології.

Здатність співвідносних елементів у різних мовах однаково сполучуватися пояснюється не тільки збігом певних мовних властивостей, але й відомою спільністю екстралінгвального плану. Порівн., наприклад, ісп. *Agachar la cabeza* та укр. *Вішати голову*, ісп. *Agachar (bajar) las orejas* та укр. *Опустити вуха*. Тут відображуються як мовні універсалії (здатність дієслова сполучуватися з іменником), так і паралінгвальні позамовні загальнолюдські характеристики (біологічні, психофізіологічні – наявність голови як частини тіла людини, специфічного руху головою, що передає психічний стан людини).

У цілому, питання про сполучуваний паралелізм у таких випадках перетинається з питанням про етимолого-генетичні корені фразеологічного паралелізму. Вивчення етимолого-генетичних коренів незалежного розвитку міжмовного фразеологічного паралелізму дає можливість простежити зв'язок образів фразеологічних паралелей із різними сферами матеріально-культурного і суспільно-економічного життя народів, їх історією, із виявом психофізіологічної діяльності людини, з явищами живої і неживої природи. Переважна спільність цих сфер є стимулюючою основою універсалізації фразеології і допомагає різномовним народам реалізовувати однакові або близькі логіко-образні та логіко-фразеологічні ідеї [203, р. 45].

Виникнення таких утворень у різних мовах зумовлено однаковістю

усвідомлення не тільки тотожних або близьких за формою явищ дійсності, але і специфічних, властивих лише оточенню конкретного народу. Відбувається організація екстралінгвального досвіду крізь призму логічного, психологічного й мовного апаратів. Суперечності, що виникають між універсальністю логіки, психології і мовною національністю, розв'язуються виникненням форм, зміст яких має загальнолюдський характер. При цьому, звичайно, аналогічні семи лінгвістичних побудов у різних мовах далеко не завжди набувають тотожного конкретно-образного наповнення. Такі міжмовні фразеологічні відповідники є потенційними універсалами [209, р. 647].

Лінгвістика універсалій і *типологія мов* – це дві близькі сфери мовознавства, що становлять єдиний дослідницький простір. Їхнім спільним об'єктом є однакові або подібні риси різних мов у тому разі, якщо ця близькість не зумовлена ні спорідненням мов, ні їх впливом одна на одну [115, с. 59].

У зв'язку з розширенням аспектів зіставлення мов типологи вдавалися до кількісних оцінок поширення тих або інших мовних явищ: одні явища мають місце у всіх мовах, інші – у більшості або в багатьох, треті – у деяких мовах, четверті явища – унікальні (наявні лише в одній мові). Цей природний перехід дослідника від лінгвістики універсалій до типології можна простежити в роботі видатного польського мовознавця Тадеуша Милевського “Передумови типологічного мовознавства” [116]. Говорячи про універсальні явища в сфері лексики, займенників, синтаксису, Т. Милевський підкреслював їхню цінність: підсистеми універсальних мовних явищ можуть бути відправним моментом при типологічному порівнянні й зіставленні мов [там само, с. 17].

Що стосується загалом романських мов, то з позицій історико-типологічних досліджень цих мов виникло поняття про “типологічні романізми”, які становлять еволюцію Романії від синтетизму класичної

латини до аналітичного стану сучасних романських мов [212, р. 1551-1562]. Типологічна подібність простежується також в еволюції фонологічних систем романських мов [7, 1987].

В історико-типологічних дослідженнях романських мов латина як мова-еталон (термін Г. В. Степанова. Хоча проблема мови-еталона до цього часу не розв'язана. Очевидно, що жодна реальна мова не може бути обрана за основу, бо в разі такого підходу матимемо образ другої мови в дзеркалі першої) має особливу цінність, оскільки немає потреби її реконструювати (тобто висувати гіпотези про те, якою вона була) [199, 1980]. Латина відбита в пам'ятках писемності й досконало вивчена, тоді як деякі проміжні етапи в історії романських мов на шляху від вульгарної латини до народних мов унаслідок неповноти джерел, мають гіпотетичний характер. А тому латина демонструє ті можливості, які дає так звана мова-еталон дослідникові типології й історії споріднених мов [179, р. 272].

Типологічні подібності мов, на думку Е. Бенвеніста, не тільки численні, але й різноманітні. В основу їхньої систематизації можуть бути покладені дві диференційні ознаки: 1) ступінь поширення даного явища в мовах світу і 2) системний характер подібності [191, р. 39]

За ступенем поширення, як зазначає Ст. Ульманн, вирізняють типологічну закономірність – подібність (негенеалогічного і неареального походження), що спостерігається хоча б у двох мовах. Але, як правило, до типологічних закономірностей відносять більш поширені подібності, тобто те, що спостерігаються в цілому ряді мов, що свідчить уже про системний характер подібності [216, р. 239]. Цікавим прикладом системного характеру подібностей можуть служити позначення соматизмів, наприклад, *зіниці*. У багатьох мовах, у тому числі в 20-х дуже далеких неіндоєвропейських мовах (наприклад, у китайській, японській, комі, давньоєгипетській, давньоєврейській), а також у багатьох індоєвропейських (включаючи давні мови – санскрит, давньогрецьку, латину) позначення *зіниці* сягає лексеми зі

значенням “чоловік” або “жінка, дівчинка” [164, с. 275].

Залежно від кількості аналізованих мов виокремлюють *загальну типологію* (її предметом є всі і будь-які мови) і *типологію окремих груп мов* або навіть 2-х – 3-х мов [214, р. 1642]. Прикладом типологічного дослідження окремих груп мов можуть бути дисертації М. А. Беднаж (Польсько-українська міжмовна омонімія), Л. І. Мартиросян (Українсько-російські міжмовні омоніми: дієслівна лексика), О. С. Скубашевської (Лексика і фразеологія античного походження в англійській та українській мовах), а загальної типології – дисертації О. О. Рогач (Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами (на матеріалі англійської, російської, української, французької, польської мов), Б. Я. Бакай (Формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи (на матеріалі української, російської, англійської, німецької, французької мов у періоди Першої та Другої світових воєн) та ін. У цих дослідженнях вивчаються групи мов, об'єднані на різних підставах: генетичного споріднення, типологічної спільності, географічної близькості.

Розбіжності між лінгвістичною типологією і універсологією пов'язані з характером спільності. *Типологія*, як стверджує В. Каліущенко, вивчає взаємозалежні подібні риси (в окремих мовах), прагне зрозуміти такі системні подібності, як деякий тип будови мови і на цій основі виявити наявні типи мов. Розбіжності між цими науками полягають у різних методах, методиках і прийомах досліджень, а також їхніх результатах [198, с. 112].

В континентальній Європі власне типологія через історичні причини залишається за традицією головним, першим, або основним напрямом міжмовних досліджень, тоді як у США й Англії, навпаки, у цьому розділі мовознавства передує лінгвістика універсальї [195]. У першій половині ХХ століття почалися пошуки нових методів зіставлення. Спираючись на праці В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, зокрема на його думку про необхідність виявлення “характеру своєрідності кожної мови окремо в її

будові” [80, с. 9], чеський мовознавець Вілем Матезіус увів термін і розробив метод *лінгвістичної характерології* [205]. Основним завданням цього методу було встановлення своєрідності мови: визначення характерних особливостей конкретної мови у порівнянні з іншою (в дзеркалі іншої). На відміну від інших методів, характерологія передбачає введення в лінгвістичний аналіз *параметра значущості й синхронних взаємозв'язків* [152, 45 та ін.]. Причому параметр значущості, за Ф. Соссюром, є фактором ідіоетнічним. “Якщо завдання описової лінгвістики, – пише В. Матезіус, – дати повний перелік усіх формальних і функціональних елементів, наявних у даній мові в певний період її розвитку, то лінгвістична характерологія має справу лише з важливими і фундаментальними характеристиками конкретної мови в конкретний момент часу, досліджує їх на загальнолінгвальній основі і прагне виявити зв'язки між ними” [111, с. 18].

Зіставний метод спрямовується також на виявлення розбіжностей між зіставляваними мовами, і тоді своєрідність мов виступає особливо рельєфно. Такі дослідження називають **контрастивними** (Ю. Жлуктенко, М. Кочерган, В. Манакін). Утім, нерідко терміни *контрастивний* і *порівняльний*, а також *конфронтативний* уживають як рівнозначні [178, с. 6 – 15].

Контрастивна лінгвістика переважно оперує матеріалами на синхронному зрізі мови. Методи, застосовувані в контрастивних дослідженнях, з одного боку, тісно пов'язані з розвитком теорії в різних напрямках сучасного загального мовознавства, а з іншого, – залежать від мети й орієнтацій тієї чи іншої праці контрастивного характеру [190].

Контрастивне дослідження як споріднених, так і неспоріднених мов має тривалу історію в мовознавстві. Причиною появи такого методу стала обмеженість порівняльно-історичного методу дослідження (зіставлення тільки генетично споріднених груп мов), що сприяло виробленню методики, яка дозволила б установити розбіжності й подібності між неспорідненими мовами. У першу чергу ця потреба була викликана педагогічними цілями:

викладанням іноземних мов. Водночас такий метод дозволив співвіднести елементи або мікросистеми різних мов (незалежно від походження елементів) із закономірностями побудови мовлення.

Деякі лінгвісти досить оригінально підходили до розуміння принципів розбіжностей між генетичним спорідненням (покладеним в основу порівняльно-історичного мовознавства) і типологічною близькістю мов, на яку часто спирається зіставний аналіз. Р. Якобсон у такий спосіб розмежував сфери їхнього застосування: “Генетичний метод має справу зі спорідненням, ареальний – з суміжною спорідненістю мов, а типологічний – з ізоморфізмом. На відміну від споріднення і суміжною спорідненістю, ізоморфізм не пов’язаний обов’язково ні з фактором часу, ні з фактором простору. Ізоморфізм може поєднувати різні стани однієї мови або два стани (як одночасних, так і окремих у часі) двох різних мов, причому як мов, розташованих по сусідству, так і мов різних за походженням” [177, с. 97]. Американський учений Х. Бірнбаум вносить уточнення, що “... основна сфера встановлення генетичного споріднення – це план вираження мови, представлений різними рівнями її звукового аспекту від конкретного поверхнево-фонетичного до досить абстрактного рівня репрезентації, традиційно іменованого морфологією” [23, с. 7]. Учений висуває досить дискусійний постулат про домінуючий характер типологічної класифікації щодо генетичної, причому як аргумент наводить слова французького вченого Е. Бенвеніста про те, “що будь-яка генеалогічна класифікація, коли вона констатує споріднення між якимись мовами і встановлює ступінь цього споріднення, визначає деякий загальний для них тип. Матеріальний збіг між формами й елементами форм сприяє виявленню формальної і граматичної структур, властивих мовам певної сім’ї. Звідси випливає, що генеалогічна класифікація є водночас і типологічною” [19, с. 45-46]. Структурна подібність повинна не протиставлятися первинному спорідненню, а накладатися на нього, у зв’язку з чим типологічно подібні групи часто

утворюються генетично неспорідненими мовами одного ареалу.

З проблемою різного ступеня мовного (генетичного) споріднення пов'язане питання про методи, застосовувані для встановлення часу розпаду передбачуваної прамови у віддаленому минулому. Метод глоттохронології, уперше сформульований М. Сводешем [138, с. 23-50], на думку багатьох лінгвістів, не може бути розглянутий як цілком достовірний, адже сумнівно, що може бути доведена відносна стабільність істотних мовних змін.

У мовознавстві відомий досвід побудови за єдиною схемою опису, що охоплює велику кількість мов. Такі описи мають компілятивний характер і є довідковими виданнями [76, с. 34-57]. В основу цих досліджень покладено так звані “поняттєві зони”, в яких виявляється максимальна подібність між мовами. Дійсно, хоча семантичне (поняттєве) членування світу, що простежується в мовах, є довільним, проте трапляються явні паралелі як між спорідненими, так і неспорідненими мовами.

Одним із найпоширеніших принципів семантико-поняттєвого уніфікованого опису повинен стати польовий метод [26, с. 14]. Застосування семантичних полів викликано тим фактом, що при описі генетично різних мов підхід до лексики здійснюється як до некінцевої безлічі, коли виділяються окремі за походженням групи (класи), оцінюється ступінь розробленості термінології тих або інших сфер культурного і духовного життя з урахуванням ареальних закономірностей, що відбивають мовні контакти, явища інтерференції і змішування мов. За уніфікованого опису лексики слово як специфічна одиниця цього рівня мовної структури не може бути покладено в основу опису, тому що виявляє максимум розбіжностей між мовами, особливо за формою вираження. Але і логічне поняття не може становити одиницю опису через те, що далеко не завжди дає можливість виявити етнокультурну і мовну специфіку.

Чимало лінгвістів за одиницю уніфікованого опису лексики обирають *лексичне значення* [188]. Деякий систематизований набір таких значень, на

думку М. Кочергана, утворює семантичну метамову, яка є універсальним принципом-еталоном опису. Така ідея є перспективною, оскільки дозволяє інтерпретувати мови з єдиної точки зору, описувати їх усі як одну мову. “Контрастивні дослідження дотепер, як правило, проводилися шляхом однобічного аналізу, де еталоном зіставлення виступала одна з мов. За такого підходу дослідник змушений відштовхуватися від форми. Якщо ж в основу контрастивного аналізу буде покладено семантичний принцип, то зіставлявані мови аналізуватимуться під одним кутом зору” [87, с. 6]. “Переорієнтація мовознавчих досліджень на семантичний ґрунт є закономірною, бо без вивчення мовного змісту не можна адекватно представити структуру мови в цілому” [там само, с. 4]. Необхідність семантичного принципу в контрастивних дослідженнях є очевидною. Передусім “опора на семантику дає змогу розкрити максимально широку сукупність системно зумовлених структурних характеристик мови, що в свою чергу дозволяє з’ясувати взаємовідношення між мовою і мисленням” [там само]. “Вивчаючи семантику природної мови, ми за необхідності вивчаємо структуру мислення” [168, с. 102].

Контрастивна лінгвістика не є протиставленням *типології*. “Ці напрями слід вважати діалектично єдиними, адже будь-яке зіставлення – це виявлення відмінностей на тлі спільного (типологічного) з обов’язковим урахуванням загальних (універсальних) закономірностей, притаманних структурним та семантичним властивостям різних мовних систем” [106, с. 78].

Проте будучи тісно пов’язаними та взаємоспрямованими, типологія і контрастивістика різняться між собою не лише цілями, а й характером зіставлення. Якщо типологічне мовознавство спирається на категоріальне порівняння, то контрастивістика використовує переважно елементне порівняння, що дає можливість виявлення більш детальних міжмовних розбіжностей. Такий підхід у свою чергу дає змогу підтвердити той факт, що кожна мова має власну семантичну структуру, яка відповідає

індивідуальному баченню світу людьми, що розмовляють певною мовою. Цим пояснюється той факт, чому одні й ті ж мікросистеми в різних мовах є ізоморфними лише в окремих сферах, зокрема ті, в яких позамовні даності чітко розмежовуються за певними об'єктивними критеріями, що не залежать від свідомості мовців.

Контрастивна лінгвістика і типологія поглиблюють цілісне уявлення про зіставлявані мови. На тісний зв'язок між типологічним та зіставним мовознавством вказував свого часу В. Скалічка, хоча саме розуміння типології та зіставної лінгвістики у нього було дещо іншим. Головна різниця між ними, на його думку, полягає в кількості зіставляваних мов. “Зіставний аналіз будується на порівнянні, як правило, двох мов, тоді як типологічний аналіз передбачає розгляд всіх мов (реальних та можливих) у синхронічному та діяхронічному аспектах, тобто передбачає залучення широкого мовного матеріалу” [105, с. 5]. Натомість сучасні дослідження цілком доводять можливість і багатомовного зіставлення.

Підсумовуючи, варто зазначити, що значення універсології, контрастивістики та лінгвістичної типології для компаративістики полягає в тому, що, по-перше, зростає теоретична значущість досліджень, більшою мірою враховується логіка еволюції систем, тобто вдосконалюється методологія історичного мовознавства; по-друге, ці аспекти зіставного мовознавства є одним з надійних джерел верифікації (перевірки) порівняльно-історичних реконструкцій; по-третє, типологічні розвідки сприяють створенню масштабних картин еволюції мов.

1.2. Лінгвокультурологічний вектор у контрастивній фразеології

Мовознавча наука дедалі відчуває кризу іманентно-семіологічного підходу до вивчення мови, а тому на часі є думка Е. Бенвеніста про те, що на основі тріади термінів *мова – культура – людська особистість* має бути створена інша лінгвістика [20, с. 45]. Настав період пошуків нової парадигми

лінгвістичних досліджень, орієнтованої на глибинне дослідження мови як антропологічного феномену.

Наукові праці останніх років (Н. Д. Арутюнової, Л. І. Белєхової, Т. І. Вендіної, З. О. Гетьман, М. П. Кочергана, О. С. Кубрякової, В. М. Манакіна, В. А. Маслової, Т. М. Ніколаєвої, Н. В. Слухай, В. М. Телії, О. В. Тищенко, В. М. Топорова, та ін.), присвячені вивченню “мови культури”, і зокрема культурно-національному світобаченню мовних прототипів, стереотипів і реконструкції мовної свідомості народу, його культурно-антропологічного портрета в дзеркалі мови, свідчать про панівну роль у лінгвістиці антропоцентричної парадигми. Ці роботи характеризуються прагненням “знайти доступ до Людини через мову” [37, с.7] і виявити роль мови у творенні духовної культури і участь духовної культури у розвитку мови.

З позицій сучасної антропоцентричної парадигми вияв людського чинника в мові простежується за переваги семантики мовних одиниць у межах розгортання глобального образу світу та його ментального структурування й категоризації за допомогою знаків вторинної номінації. Для того, щоб простежити таке розгортання, обираються різні стратегії пошуку з використанням лінгвокультурологічного і зіставно-типологічного методів опису мов.

За такого інтегративного підходу підтверджується той незаперечний факт, що кожна культура “говорить” своєю мовою, лексичний склад якої здебільшого визначається архетипом мовної свідомості народу. У кожній такій “мові культури” є свої приховані смисли, адже культурна інформація існує найчастіше в латентному невиявленому стані. А тому на сьогодні завданням лінгвістів є те, щоб віднайти “ключ” до дешифрування кожної мови.

У роботах такого спрямування [21; 22; 30; 32; 67; 124; 154; 156; 174 та ін.] запропоновано різні підходи до виявлення національно-культурної

специфіки мов (дослідження фразеологізмів, метафор, образності слова, кліше, обрядової семантики, стереотипів мовної свідомості, глибинної семантики слова через його концептуальний аналіз тощо). Однак, на нашу думку, антропоцентризм при сприйнятті світу людиною найяскравіше виявляється саме у фразеологізмах та їх розгляді в етносемантичному вимірі.

Взаємоперетин фразеології, етнографії й культурології має давню традицію і вивчається в їхньому тісному зв'язку і взаємопроникненні. Наука відбиває загальну парадигму мислення і в цьому розумінні має загальнолюдський характер. Надзвичайний інтерес до антропології характеризує наукову парадигму кінця ХХ – початку ХХІ століть і пояснює поворот до етнолінгвістики. На сьогодні традиційне тяжіння фразеології до етнографії посилилося ще більше. У етнографів воно зумовлене загальним інтересом до етнолінгвістики й пошуків нових, більш точних, методів опису, у фразеологів – потребою екстралінгвістичного тлумачення нагромаджених мовних фактів [85, с. 379]. Розв'язання ділеми “етнографія чи лінгвістика” для історико-етимологічного аналізу в сфері фразеології потребує, за свідченням В. М. Мокієнка, власне лінгвістичної методології, зокрема методики структурно-семантичного моделювання номінативних одиниць. Для фразеологів етнографічні дані є джерелом семантичної реконструкції первісного образу фразеологізму, декодуванням його мотивації. Для етнографів – це мовна матеріалізація екстралінгвальних факторів, подібних “перегуків” між слов'янською фразеологією та етнологією у сфері язичницької та християнської релігії [117, с. 381].

Фразеологізми є необхідними для адекватного розуміння і використання мовленнєвих структур у процесі комунікації носіїв різних лінгвокультур [132, с. 1]. Це в свою чергу потребує виявлення ізоморфних та аломорфних структурно-семантичних та образно-характерологічних їх особливостей як знаків вторинної номінації.

В етнофразеологічній теорії загальноновизнаною є теза, що

фразеологічні знаки є найбільш інформативними одиницями з точки зору лінгвокраїнознавства, опанування національно-культурним компонентом семантики слів, оскільки останні входять до когнітивної бази мовного колективу та є “готовими формулами”, в яких зафіксований досвід людства, що нагромаджувався протягом багатьох століть як результат практичного засвоєння та осмислення довкілля.

Одним із найважливіших завдань фразеології є дослідження національно-мовної своєрідності, оскільки вона в кожній мові має неповторний план вираження і в такий спосіб фіксує національний колорит мови [185]. Саме через це більшість фразеологізмів не перекладається іншими мовами. Фразеологія, що потрапляє на перехрестя сфер діяльності етнолінгвістики, когнітивної семантики, соціолінгвістики та лінгвокультурології, має яскраво виражений національний характер і максимально відображає відмінні особливості кожної мови чи мовного варіанта. Фразеологічні особливості мов значною мірою визначаються національною своєрідністю певної мови, що зумовлено особливостями її історичного розвитку та соціально-функціональної структури. Більшість фразеологічних одиниць за походженням – застигли народні метафори, порівняння, метонімії, прислів'я тощо. Образні картини, виражені через ці засоби, відображають будь-які (частіше комічні, негативні) факти життя та побуту, що характеризують людину. Такі уявні висловлення виникають у свідомості людей в результаті сприйняття однакових фактів дійсності, суспільного життя, географічного середовища тощо.

Сприйняття опосередковане відкоригованим колективним досвідом людей та наявними у них знаннями. Тому народна метафора, порівняння та будь-який інший фразеологічний зворот можуть повторюватися в мовному спілкуванні за однакових або близьких обставин, перетворюючись з вільного мовного словосполучення на відтворене. При цьому відбувається усунення вторинних або надлишкових компонентів у таких виразах, звуження їх

валентності, переосмислення їх змісту. Але елемент уявної картини, що є основою для фразеологічної семантики і визначає її ідіоматичність, зберігаючись різною мірою, підтримує експресивно-оцінні якості фразеологізму. Тому в більшості фразеологізмів, окрім думки, передається настрій, відчуття, експресивні оцінки предмета мислення, які співвідносяться в мовленні з експресією усього висловлення.

Особливий інтерес становить порівняльне вивчення фразеологічних картин світу, що дозволяє зіставити менталітет народів, виявити спільні та відмінні риси в осмисленні світу різними народами і відображенні цього світу у фразеологічних фондах. На думку В. Г. Гака, національна специфіка фразеологічної одиниці при зіставленні двох і більше мов виявляється при врахуванні принаймні двох чинників – об'єктивного і суб'єктивного [46, с. 260]. Об'єктивний – полягає в природних і культурних реальностях, властивих життю певного народу і відсутніх в побуті і повсякденному житті іншого. Суб'єктивний чинник полягає у довільній вибірковості, коли слова на позначення одних і тих самих фрагментів довкілля по-різному представлені у фразеології різних мов.

Щодо контрастивної лінгвістики і типології, у сфері яких функціонує зіставна фразеологія, – то це один із найновіших напрямів мовознавства, що інтенсивно почав розвиватися з 50-х років ХХ століття.

Необхідність зіставного аналізу фразеологічних систем різних мов визначається, передусім, важливістю вивчення фразеології як одного з найвиразніших мовних засобів, який наочно демонструє національну самобутність та специфіку. У сфері фразеології, тобто системи, яка базується на матеріалі інших мовних рівнів знаходять відображення основні ознаки, якості та тенденції розвитку мов. У своїй роботі “Зіставний аналіз німецької та російської фразеології” А. Райхштейн вказує на існування трьох принципово різних можливостей у зіставному дослідженні фразеології [131]. Перший спосіб – це зіставне дослідження конкретних фразеологізмів; другий –

зіставлення фразеологічних груп і третій – зіставлення фразеологічних систем у цілому [там само, с. 75]. На особливу увагу в його праці заслуговує зіставлення різномовних фразеологізмів у тематичних групах. У процесі зіставлення фразеологізмів на рівні групи важливим виявилось визначення закономірної залежності внутрішньої організації фразеологічної системи від типологічних особливостей побудови відповідної мови. Учений дійшов цікавого висновку про те, що чим більш аналітичною є мова, тим більш регулярно виявляється фразеологічна система цієї мови [там само].

Щодо фразеології романських мов, то її переважно розробляли німецькі учені, і тільки останнім часом з'явилися праці українських та російських дослідників, присвячені зіставленню фразеологізмів романських мов [80; 128; 129; 130; 154 та ін.].

Значним внеском у розвиток зіставної романської фразеології є монографія іспанського лінгвіста Х. Касареса “Вступ до сучасної лексикографії”, присвячена вивченню іспанських усталених зворотів під назвою “модизми” [58]. Хоча в праці аналізуються модизми, що виникли винятково на іспанському ґрунті, все ж для зіставної фразеології вона є цінною в тому плані, що тут усталені звороти поєднано в тематичні групи.

Зіставна фразеологія має також важливе прикладне значення для перекладознавства в аспекті вивчення типів еквівалентності фразеологічних одиниць. Причому ті фразеологізми, які не мають повних еквівалентів, є сферою контрастивної фразеології [43]. Цей аспект міжмовних зіставлень дістав назву “теорія закономірних відповідників” (“теория закономерных соответствий”) [170, с. 17]. А. Швейцер всі типи міжмовних відповідників розділив на дві групи: *еквіваленти й варіантні відповідники (аналогі)*. У свою чергу еквіваленти учений класифікував на односторонні й двосторонні [там само, с. 17-28]. Інші варіанти відповідників А. Швейцер розглядає як прийоми перекладу: а) конкретизація недиференційованих і абстрактних понять; б) логічний розвиток понять; в) антонімічний переклад;

г) компенсація [там само, с. 213].

Досліджуючи проблеми перекладу фразеологізмів, А. Кунін виділяє дві групи англійських фразеологічних одиниць: 1) фразеологічні одиниці, які мають еквіваленти в російській мові; 2) безеквівалентні фразеологічні одиниці [98, с. 33]. Спираючись на праці Я. Рецкера, А. Кунін виокремлює також *моноеквіваленти* (постійні рівнозначні відповідники як єдино можливий переклад, які залежать від контексту) та *вибіркові еквіваленти* (для перекладу обирається один із двох чи декількох рівнозначних) [там само, с. 4-53]. З погляду співвідносності значення, лексичного складу тощо автор розрізняє *повні й часткові еквіваленти*. Останні розглядаються як такі, що під час перекладу мають лексичні, граматичні розбіжності за тотожності інших ознак: а) часткові лексичні еквіваленти; б) часткові граматичні еквіваленти [там само].

Власну класифікацію міжмовних відповідників запропонував у своїй праці Е. Солодухо “Проблемы интернационализации фразеологии (на материале языков славянской, германской и романской групп)” [149]. Основною ознакою визначення міжмовної фразеологічної еквівалентності автор вважає збіг змістової сторони співвідносних фразеологічних одиниць (семантична еквівалентність) [149, с. 103]. Крім того форми, які збігаються за значенням (або усіма значеннями – в разі полісемії) і за стилістичною спрямованістю, Е. Солодухо називає повними еквівалентами, а форми, що мають часткові розбіжності в семантичній структурі і/або не збігаються за стилістикою в одному зі значень, – обмеженими еквівалентами. Ґрунтуючись на перерахованих вище головних положеннях, у названій роботі виявлено еквівалентні й нееквівалентні міжмовні фразеологічні відношення: тотожна, пряма, синонімічна еквівалентність [там само, с. 17-18], нееквівалентна відповідність (міжмовні фразеологічні омоніми) [там само, с. 22-23].

На основі параметричного комплексу ознак збігу/незбігу, денотативного значення, формально-граматичної структури, мотиваційної

основи (внутрішньої форми), компонентного складу, емотивно-оцінного компонента, функціонально-стилістичної конотації фразеологічних одиниць, М. Алексеєнко виділяє три типи фразеологічних відповідників у близькоспорідненому перекладі: 1) фразеологічну тотожність (ідентичні відповідники в плані вираження й змісту, а також відповідники, компоненти яких відрізняються фонетично чи граматично); 2) фразеологічні еквіваленти (характеризуються частковою лексичною, формально-граматичною, емотивною або стилістичною асиметрією в тексті, яка не порушує семантико-стилістичні функції... еквівалента), 3) фразеологічні аналоги (фразеологізм з іншою образною структурою і лексичним складом [3, с. 22–24]).

Досліджуючи функціонально-параметричні ознаки ідіом, В. Телія вказує, що до їх семантичної структури включаються такі макрокомпоненти: денотативний або дескриптивний, який відображає всі граматичні або кодові властивості ідіоми. Обидва вони становлять лексико-граматичне значення ідіом [155, с. 37-38]. Лексико-граматичне значення є темою ідіом, у граматичну частину значення входить оцінний макрокомпонент [там само, с. 39]. “Особливу роль виконує мотиваційний макрокомпонент значення, що співвідноситься з тим феноменом, який прийнято називати мотивом переосмислення, образним підґрунтям, асоціативно образним комплексом і т. ін. ...” [там само, 42].

У монографії “Порівняльна типологія основних європейських мов” [69] аналізується поняття еквівалентності фразеологічних одиниць різних європейських мов: порівнюється мотиваційна база фразеологічних одиниць, а також джерела інтернаціональної фразеології тощо. Типи міжмовних відповідників у цьому дослідженні не аналізуються, вказуються лише “вияви співвідносності” (“збіг семантичної основи одного з варіантів і розбіжності внутрішньої форми інших” тощо) [там само]. На нашу думку, такий підхід до аналізу мовного матеріалу є прийнятним і для виявлення ступеня

еквівалентності різномовних фразеологічних одиниць із соматичним компонентом, адже в кожному конкретному випадку за основу еквівалентності беруться, окрім інших важливих параметрів, мотиваційна основа, прозорість чи непрозорість внутрішньої форми тощо [69] .

У дослідженні аналізуються *повні фразеологіні еквіваленти* як такі, що збігаються за фразеологічним значенням, формально-граматичною структурою, мотиваційною основою (внутрішньою формою), компонентним складом, емотивно-оцінним компонентом, *часткові фразеологічні еквіваленти* – у разі незбігу хоча б однієї з ознак та *безеквівалентні фразеологізми* – національно-марковані одиниці.

1.2.1. Фразеологічні запозичення, кальки та інтернаціоналізми як основа контрастивної семантики фразеологізмів. Необхідність зіставного вивчення фразеологізмів усвідомлюється давно і відчувається дуже настійно. Про це йдеться, наприклад, у статті Л. І. Ройзензона та Ю. Ю. Аваліані “Современные аспекты изучения фразеологии”, де автори розрізняють *порівняльно-зіставну, структурно-типологічну й ареальну фразеологію*, проте межі між цими аспектами точно не вказують. Автори не говорять про те, що стає результатом калькування, а обраний для дослідження матеріал обмежують образними висловами. Але незалежно від цього проголошені ними ідеї є цікавими й плідними, зокрема в аспекті започаткування ними терміна *фразеологічне поле*.

Дуже продуктивним виявляється ареальний підхід до вивчення фразеології. Очевидно, що фразеологізми як одиниці мови вторинного утворення значно легше запозичуються контактуючими мовами, ніж, скажімо, лексеми прямої номінації, словотворчі та граматичні елементи й категорії. Фразеологія як найбільш рухома, динамічна підсистема мови, повинна знаходити найбільш яскраві свідчення взаємовпливу мов різних

народів [202].

Проблема міжмовних контактів і впливів пов'язана з поняттями *фразеологічного запозичення, фразеологічної кальки та фразеологічні інтернаціоналізмів*. Проблематика мовної інтерференції, лексичних запозичень та кальок загалом і фразеологічних зокрема була предметом уваги Р. М. Баральта, Ю. О. Жлуктенка, М. П. Кочергана, Т. В. Кузнєцової, Р. С. Помірка, С. В. Семчинського, Н. П. Шумарової та ін.

Заслуговують на увагу розвідки іспанського дослідника Рамона Марії Баральта, який згрупував у словнику галліцизмів випадки некоректного вживання фразеологізмів унаслідок семантичної контамінації, якої зазнали ці вислови під впливом французької мови на певному історичному етапі [250]. З позиції синхронії запозичення усвідомлюються за умови збереження ознак іншомовності. Можливість утрати цих ознак надає запозиченням відносного характеру. Запозичення, яке спочатку належить іншому народові, є одним зі шляхів опосередкованого пізнання дійсності. Запозичення збагачує змістовий план мови-рецептора й розширює інтернаціональну поняттєву картину світу. Характеристики інтернаціонального й запозиченого перехрещуються, а іноді й контамінуються, що також підкреслює відносний характер цих явищ, а їхнє розмежування можливе лише на рівні діахронії.

Під *фразеологічними запозиченнями* розуміються фразеологічні новотвори, які виникають на основі повного чи часткового матеріального запозичення або ж шляхом відтворення фонетичної форми чи структури фразеологізму мовними засобами мови-рецептора [154, с. 41]. В обох випадках вони утворюють нове семантичне ціле і фігурують у мові як такі, що відповідають вимогам літературної норми. Позначення фразеологічними запозиченнями понять, відомих мові-рецептору, сприяє інтернаціоналізації не тільки значеннєвої, але й формальної сторони контактуючих мов.

В основу відношень між джерелом запозичення і власне запозиченням покладено причинний зв'язок. Мовна міграція відбувається в часі, що дає

можливість виявляти причини міжмовних запозичень. Функціонально суттєві результати міграції закріплюються як інтернаціоналізми. Основу інтернаціоналізації фразеології складає вербальне вираження загального поняттєвого фонду.

Інтернаціоналізми як результати запозичення містять національно-культурний компонент, властивий іншій мовній системі. Нерідко цей компонент цілком не розчиняється при інтернаціоналізації, існує разом з інтернаціональним (можливі різні комбінації ознак національного й інтернаціонального). Наприклад, такі фразеологізми представлені передусім одиницями з компонентом – власною назвою, інтернаціональні за походженням (проникнення з античної міфології, біблеїзми, наявні в усіх зіставляваних мовах): ісп. *Estar en brazos de Morfeo* ‘міцно спати’ – букв. *Бути в руках у Морфея*, з подібним лексичним оформленням представлене в українській та російській мовах: *Бути в обіймах у Морфея*, *Быть в объятиях у Морфея* (Морфей – античний Бог сну).

Численні інтернаціоналізми з власною назвою і назвою частини тіла людини належать до інтернаціональної фразеології, яка постала у процесі контактування мов, їх культурного взаємовпливу, взаємопроникнення. Інтенсивний процес запозичення сприяє виникненню нових інтернаціоналізмів, що вступають у відношення міжмовної залежності і перебувають у стані відносної стабільності. Є всі підстави вважати явище інтернаціонального запозичення діахронічною універсалією.

Фразеологічне калькування – це фразеологічне новоутворення, яке виникає внаслідок перенесення з однієї мови елементів іншої з одночасним порушенням норм мови-рецептора і пов’язаним з цим явищем семантичної контамінації значення фразеологічного висловлення. Питання фразеологічного калькування на французько-російському матеріалі досліджував Е. М. Солодухо в докторській дисертації “Проблеми інтернаціоналізації фразеології (на матеріалі мов слов’янської, германської і романської групи)”. Наявність

фразеологічних кальок у мові стосується проблеми збереження чистоти мови, її національної своєрідності. Ще в 1883 році Г. Шухардт писав, що “серед усіх проблем, якими зараз займається мовознавство, немає жодної важливішої, ніж проблема змішування мов” [140, с. 15].

Попереднє дослідження фразеологічних словників засвідчило те, що найчастіше кальковані фразеологічні одиниці не визнаються літературною мовою, а залишаються окремими мовленнєвими фактами, що суперечать граматичним та семантичним нормам мови. Функціонування їх як в іспанській, так і в українській мовах пояснюється некоректним вживанням деякими мовцями фразеологізмів з прагматичною метою, а також функціонуванням у суспільстві нових реалій і потребою їх передати. Зокрема, для Іспанії цей процес є активним у першій третині ХІХ століття (завоювання Іспанії Наполеоном) та в 50-і роки ХХ століття, коли мода на французьку мову була предметом снобізму, що в свою чергу пов’язано з економічним впливом Франції у ці періоди [213, р. 1721]. Наприклад, у сатиричних оповіданнях іспанського письменника-публіциста М. Х. Ларри зафіксовано чимало прикладів некоректного вживання фразеологічних висловлень на зразок *hicimos semblante*. Цей вираз вжито з сатиричною метою з контамінованим значенням ‘вдати’, тоді як згідно з літературною мовою *semblante* означає *обличчя*: “*Hicimos semblante de comer, segun decían nuestros antepasados y como dicen ahora nuestros vecinos*”.

Із запозиченнями, зокрема з кальками-запозиченнями, яких не визнає літературна норма і які існують лише як факти мовлення, пов’язане явище *інтерференції*. Фундаментальною концепцією мовних контактів та мовної інтерференції є праця У. Вайнрайха “*Languages in contact. Findings and Problems*” (1953). Інтерференцію учений розглядає у соціолінгвістичному і навіть соціополітичному аспектах, яка, звісна річ, пов’язується з проблемою двомовності. До факторів, які впливають на масштаб інтерференції, наприклад, Н. П. Шумарова відносить престиж мов, що контактують,

ставлення їх носіїв до кожної з них, характер білінгвізму в кожній із груп мовців, тривалість та інтенсивність контакту, а головне, державну мовну політику [173].

Досліджуючи проблеми іспансько-французьких мовних контактів, Р. С. Помірко зазначає, що передумов для калькування та семантичних запозичень з близькоспоріднених мов є тим більше, чим більша кількість подібних за формою лексем наявна в цих мовах, адже “калькування з цих мов базується на характерних для них спільних рисах і забезпечує повну відповідність оригіналу” [125, с. 75-79] і подібними синтагматичними структурами (“мови запозичують те, що не суперечить їх можливим структурним типам” [125, с. 76]).

У лінгвістичному розумінні інтерференція означає не стільки зміну двох елементів унаслідок міжмовних контактів, скільки внесення чужорідного елемента в певну мовну систему. Оскільки йдеться про домінуючий вплив однієї мови на іншу, то інтерференція є одностороннім явищем. На думку іспанського мовознавця Блас Арройо, цей термін є найближчим до загальноприйнятих *injerencia*, *intromisión*, *infiltración* (проникнення, втручання) [179, с. 266].

Фразеологічна ж інтерференція – це внесення у фразеологічну систему мови стійких висловів, які сприймаються як чужі елементи в структурі мови, підтверджуючи їхній контраст на тлі фразеологізмів рідної мови.

Загалом тезисно торкаючись цієї проблеми, варто сказати, що фразеологічні запозичення, кальки та інтернаціоналізми стали першоосновою у вивченні контрастивної семантики фразеологізмів, які в подальшому зумовили дослідження лінгвокультурної специфіки цих мовних знаків.

1.2.2. Лінгвокультурний компонент у контрастивній семантиці фразеологізмів. Лінгвокультурна специфіка мовних одиниць загалом і фразеологічних зокрема, як доведено численними дослідженнями,

зумовлена етнічними характеристиками народів-носіїв певних мов. Нові тенденції, що спостерігаються в етнолінгвістично зорієнтованих фразеологічних студіях, дають підстави виокремити три основні напрями.

Перший напрям пов'язаний із вивченням фразеології як найбільш самобутньої в культурно-мовному аспекті частини номінативного складу мови, що передбачає виявлення у фразеологізмах різних типів екстралінгвальних чинників, що співвідносяться з предметною сферою культури – з одного боку, а з іншого, – виявлення тих мовних засобів, які дозволяють фразеологізмам відображати своєю знаковою формою риси культури, характерні для певної мовної спільноти (праці Л. Г.Авксентьєва, А. О. Івченка, В. М. Мокієнка, В. Д. Ужченка та ін.).

Другий напрям охоплює проблеми, пов'язані з виділенням спільної для мови і культури методологічної основи, на якій розробляються методи вивчення одиниць фразеологічного складу мови, що виступають у функції відтворюваних від покоління до покоління знаків “мови” культури і беруть участь у трансляції ментальності народу-носія мови (дослідження Є. М. Верещагіна, В. В. Жайворонка, В. Г. Костомарова, В. М. Телії, М. І. Толстого, та ін.).

Останнім часом все частіше дослідники вивчають фразеологію у кількох мовах, що засвідчує формування *третього напрямку* – зіставної етнофразеології, яка висвітлює національну своєрідність фразеологічної системи конкретного народу і спрямовується на виявлення національно-культурної специфіки образного відображення довкілля (внутрішньої форми) фразеологічних одиниць, властивих кожній етнокультурі (І. О. Голубовська, О. С. Снітко, О. В. Тищенко). Етнофразеологічні дослідження нового тисячоліття переконливо доводять наукову виправданість таких напрямів аналізу фразеології: від мовних фактів до етнографічних та від етнографічних до мовних [85, с. 380].

Культурно-національна своєрідність фразеологізмів служить об'єктом

вивчення досліджень, націлених на синхронний аналіз та опис національно-культурних розбіжностей у фразеологічних складах різних мов (як споріднених, так і неспоріднених). Невипадково, що майже всі праці такого спрямування вписуються в парадигму національно-культурного аспекту дослідження, де *національне* – це насамперед сама мова та її *етноніми* (найменування на позначення характерних для даного народу реалій – назв специфічних знарядь праці, речей, власних імен і т.п.), а *культурне* – це мовні образи в їхньому співвіднесенні з унікальними для даного етносу ситуаціями, історичними подіями тощо.

Конкретна лінгвогеографічна і матеріально-образна інтерпретація зіставної східнослов'янської фразеології пропонується білоруським дослідником В. І. Ковалем. Учений обґрунтовує дериваційний, семантичний та етнокультурний підходи до діахронічного аналізу етнофразем як особливого типу немотивованих фразеологізмів, де відправним пунктом історико-етимологічних пошуків постають етнографічні реалії в їхній сукупності [143]. Останні дослідження з зіставної фразеології характеризуються також намаганнями виявити культурологічні особливості внутрішньої форми фразеологізмів та паремійних одиниць у споріднених (іспанській, французькій та італійській мовах) [154] і генетично віддалених мовах (іспанській та російській) в їх кореляції з семантичними і семіотичними протиставленнями добро-зло, світло-темрява та концептами Душа, Доля, Смерть тощо [55; 137].

Отже, лінгвокультурологічний підхід у контрастивній фразеології доводить те, що в мові закріплюються й фразеологізуються саме ті образні висловлення, які асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами, міфологемами і які при вживанні в мовленні відтворюють характерний для певної лінгвокультурної спільноти менталітет, що є для неї духовним надбанням [57, с. 16-29]. Це і є той незаперечний факт, який зумовлює *культурно-мовну співвідносність*.

1.3. Фразеологічна соматика в аспектах універсології, лінгвістичної типології та контрастивістики

Як відомо, культура виражається певними суб'єктами, втіленими в матеріальну форму природними *реаліями* (такими, як небо, земля, рослини), *артефактами* (хрест, дім, чаша), *ментофактами* (добро, зло, істина, совість), панівна більшість яких набуває вербального, знакового вираження у вигляді концептів культури. У своїй сукупності вони створюють “символічний Всесвіт культури” [123, с. 409].

Як цілісний концепт розглядається *тіло* людини, що задає просторові, часові, якісні та інші орієнтири. Назви частин тіла людини належать до *соматичної лексики* у всіх мовах, яка характеризується досить високим ступенем систематизації, збігаючись у своїй основній частині з анатомічною лексикою, є дуже стійкою, майже не локалізується і розвивається переважно під впливом внутрішньомовних чинників. Проблема семантичного аналізу соматичної лексики досліджувалася в працях багатьох науковців [17; 79; 81; 122; 137; 165; 182; 183; 184; 194], проте можна стверджувати, що ґрунтовних праць із дослідження фразеологічних номінацій, зокрема і прислів'їв на позначення частин тіла людини, які базувалися б на історичному коментарі із залученням найсучаснішої методики контрастивного аналізу, на сьогодні вченими ще не представлено.

Соматичний компонент є також ядром утворення численних фразеологічних одиниць, які становлять найдавніший культурологічний код, що пояснює міфологічну світобудову (“розчленована людина”). Такі одиниці відображують різні сторони буття людини та навколишньої дійсності – від абстрактних понять до соціального устрою суспільства, характеризуючи людину як живу і розумну істоту.

Соматичний код, як уважає, Р. М. Вайнтрауб, є одним із найбільших таксономічних гнізд інтерлінгвальної фразеології, адже фразеологізми з

соматичним компонентом складають 30% фразеологічного складу будь-якої мови [28, с. 157 – 162]. І це закономірно, адже людське тіло поєднує в собі дві могутні сили: природу і культуру. Останні перебувають у безперервному русі формування себе і взаємного впливу.

Соматичний код фразеологізмів як з точки зору їх типологічного аналізу, так і на внутрішньомовному рівні, досліджували Р. М. Баральт, В. Г. Гак, Ю. А. Долгополов, Е. М. Солодухо, Н. Я. Стрілець. Зокрема Ю. А. Долгополов вивчав етимологічні джерела соматичної фразеології англійської, німецької та російської мов, В. Г. Гак досліджував антропоцентричний характер вербальних фразеологізмів із соматичним компонентом у французькій мові. Цікавими є розвідки Н. Я. Стрілець, в яких розглядаються структурні і семантичні особливості фразеологізмів із соматичним компонентом у романських мовах (французькій, іспанській та італійській). А останнім часом значно активізували вивчення номінацій на основі соматичного компонента в Донецькій лінгвістичній школі. Так, у працях Материнської О. В на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов широко зіставляються особливості соматичної полісемії [112, с. 190 – 198].

У всіх цих розвідках наголошується на тому, що соматичний код фразеологізмів пов'язується з проблемою мовних універсалій.

Уже доведено дослідниками, що існування кодів культури різних народів є універсальним [24, с. 15]. Кожна людина, що опанувала окрім рідної, принаймні, ще одну мову, знає про подібності і відмінності в мовах. Спільного між спорідненими мовами більше, ніж між мовами генетично віддаленими, при цьому ступінь спорідненості теж варіюється, і міжмовні розбіжності в цілому є більш переконливими, ніж міжмовні подібності, принаймні, на перший погляд.

Імовірно, в усіх культурах відстань, наприклад, вимірюється в кроках, довжиною витягнутої руки і т.ін.. Немає культури, в якій не існувало б свого

національного символарію і представники тваринного світу не виступали б як еталонні носії тих або інших якостей (хитрості, мудрості, повільності, жорстокості, дурості і т.п.), відіграючи важливу символічну роль у міфопоетичній картині світу.

У мовознавстві проблема співвідношення універсального й індивідуального, або в цілому проблема мовних універсалій, є більш важливою справою, ніж установлення розбіжностей між мовами.

Порівнюючи іспанську та українську мови (ширше культури), слід зазначити, що в цих мовах наявна значна кількість уявлень і бачень, образів та стереотипів, у тому числі й фразеологічних висловлень, які є універсальними, незважаючи на певну дистантність та відсутність прямих тісних контактів між цими народами, особливо в минулому, тобто тоді, коли формувалась концептуальна картина світу [39, с. 66]. Так, наприклад, про людину, що вільно почуває себе в певному колі, на роботі тощо, українці говорять *Як риба в воді*, росіяни *Как кот в масле*, а іспанці – *Coto pez en el agua* – букв. *Як риба в воді*.

Дослідження фразеології в плані універсалій ґрунтується на порівнянні еквівалентних фразеологізмів, що є універсальними *per definitionem*, тому що неможливо собі уявити фразеологічний фонд, в якому відсутні такі концептуальні кластери концепту Людина, як розум, почуття, оцінка, дія і т.п.

Згідно з концепцією В. Вернадського про сутність зв'язку Людина і Космос, то ці концептуальні трансцендентні поняття становлять єдине ціле і відтворюють одне одного [107, с. 28]. Цим можна пояснити початок символізації соматизмів – кожен орган, кожна частина тіла людини, тілесна рідина співвідносяться з відповідними фрагментами Всесвіту, тобто вони щось символізують: *кров* – “воду”, *легені* – “повітря”, *кості* – “землю”, *голова* – “небо”, *нерви* – “вогонь”, *живіт* – “море”, *ноги* – “землю”, *рука* – “владу” і т.п.

Доказом повір'я, що в крові живе душа, є смерть людини через втрату великої кількості крові, що є фізіологічно незаперечним фактом. Система кровоносних судин, подібна до нервової системи, що розгалужена по всьому тілу, набуває значення темпераменту, характеру: рос. *Портить кровь кому-либо*. Кров можуть замінювати інші рідини, наприклад, ісп. *Tener sangre de horchata (tener poca sangre, no tener sangre en las venas)* – букв. *Мати оршад замість крові*, не мати крові в судинах (оршад – прохолоджувальний напій з мигдалем білого кольору, який виготовляється з земляного горіха).

Аксіологізація червоного кольору, що конотує пристрасті разом з каузативним значенням рос. дієслова *кипит*, утворює рос. фразеологізм *Горячая кровь*. В іспанській мові червоний колір асоціюється зі станом соромливості людини, як-то маємо у фразеологізмі *Caérsele a alguien la cara de verguenza* – букв. *Почервоніти* (якщо комусь соромно через щось, то природно, що червоніє обличчя), укр. *Згорати від сорому*.

Фразеологізми з компонентом *кров* виражають також символічне значення походження, належності до соціуму, родинних зв'язків, а також сміливості, випробувань тощо: ісп. *Bautismo de sangre* 'пройти хрещення кров'ю', рос. *Голубая кровь, Кровные узы, Плоть и кровь, Одной крови*, укр. *Рідна кров*.

Здатність символу виражати партитивні відношення (частиною ціле) між компонентами фразеологізмів сприяє вторинній вербалізації людського тіла в процесі фразеологічного кодування досвіду передусім механізмом метонімізації. Метонімічний перенос значення спостерігаємо у фразеологічних назвах різноманітних фізіологічних відчуттів: передбачливості – ісп. *Andar con ojo (con cien ojos)* – букв. *Мати очі (сто очей)*; холоду – для вираження страху – рос. *Мурашки бегают (поползли, побежали, пробежали) по коже (по спине)*; блідості як ознаки хвилювання, жаху: рос. *Лица нет*; почервоніння як ознаки сорому: рос. *Кровь ударила в лицо*; плачу як вираження смутку, відчаю: укр. *Очі не висихають, Очі на*

мокрому місці; смутку – ісп. *Encogersele a alguien el corazón* – букв. *Защемило серце*; хоробрості – ісп. *Dar la barba* – букв. *Показати бороду* та ін.

Назва тіла людини може символізувати межу між минулим і майбутнім. Минуле знаходиться *за плічми* і маркує те, що пережито (*у нього війна за плічми; у них 20 років спільного життя за плічми*), ісп. *Mirar por encima del hombro* – букв. *Дивитись з плеча* має ще додаткове значення ‘презирливості, зверхності’.

Плече виступає як межа внутрішнього простору людини, асоціюється з уявленням про вагу, виконання важкого завдання (*звалити на плечі, гора з пліч звалилася, із пліч геть, по плечу*) і відповідно з поділом цієї ваги з іншим, взаємодією, взаємодопомогою (*підставити плече, пліч-о-пліч*)¹. Більшість із цих значень не є специфічними для української та російської мов, а характерні також і для іспанської мови. Порівн.: укр. *Пліч-о-пліч*, ісп. *Hombro con hombro*, рос. *Свалить на плечи*, ісп. *Cargar sobre sus hombros*. Але при цьому більшість українських та російських фразеологізмів, у яких *плече* пов’язується з уявленням про вагу, немає аналогів в іспанській мові, що дозволяє припустити, що конотативна сема *плеча* в українській та російській мовах виражена більшою мірою, ніж в іспанській мові. Відповідно до словників, в іспанській мові не зафіксовано фразеологізмів, у яких *плече (-і)* пов’язувалося з уявленням про час.

Майбутнє у людини попереду, людина повернута обличчям до майбутнього, тому, скажімо, для позначення події, очікуваної найближчим часом, вживається фразеологізм *Бути на носі*. Ніс у світобаченні українців та росіян виступає як символ-еталон, міра максимально можливої просторової близькості, він є межею між зовнішнім і внутрішнім простором людини.

¹ Фразеологізм *за плічми* в обмежених контекстах може вживатися і стосовно майбутніх подій, проте з незначною сполучуваністю в тому разі, коли йдеться про смерть: *Смерть этого человека не очень поразила нас, как будто произошло самое обычное дело. Конечно, это не было черствостью, бессердечием. Это было ненормальное оупение перед лицом смерти, которая у всех нас стояла за плечами* (В. Каверин, *Два капитана*). *Он жил со старухой матерью; ей было в то время шестьдесят три года, и смерть стояла за плечами* (М. Горький, *Еще о черте*).

Зіштовхнутися *nis do nosu* в іспанському фразеологізмові *Darse de narices* “зустрітися раптово з кимсь” демонструє зіткнення внутрішніх просторів двох осіб, тобто максимально можливу близькість. При цьому *nis* займає наче проміжне положення – він є, з одного боку, частиною тіла людини, а з іншого, – не належить їй, знаходить автономне існування. Так, фразеологізм *Бути на носі* означає, що будь-яка подія наближається, настане незабаром, але ще не “вторглась” у внутрішній простір. Останній випадок є яскравим прикладом використання просторової концептуальної метафори на позначення часових подій. Цей прийом є універсалією.

Універсальне вживання соматизму *nis* як міри максимально можливої просторової близькості характерне і для іспанської мови. Про це свідчать аналогі відповідних українських та російських фразеологізмів: укр. *Не бачити далі свого носа*, ісп. *No ver mas alla de sus narices*, рос. *Под (самым) носом, из-под самого носа*, ісп. *Ante la nariz*.

Цікаво, що в іспанській та українській мовах *nis* пов'язується з обманом, крутієм, хитрістю. Пор.: ісп. *Dejar con un palmo de narices*, укр. *Залишити з носом*.

Як бачимо, соматизм *nis* у складі фразеологізмів має універсальне архетипове концептуальне значення в європейській світоконцептуалізації.

Ми не прагнули представити скільки-небудь повний опис еталонного і символічного значення соматизмів *nis* і *плече* як компонентів фразеологізмів в іспанській мові у зіставленні з українською та російською мовами, а лише продемонструвати на конкретних прикладах співвідношення універсального в соматичних кодах фразеологізмів різних культур. При цьому типологічне ототожнення фразеологізмів з еквівалентним значенням передбачає врахування образу-еталона, що лежить в основі номінації.

Тотожність фізіологічних реакцій, які супроводжують афектний стан людини, виявляє цілком природну єдність у функціонуванні людського організму. А це приводить до інтернаціоналізації народних звичаїв та їх

універсалізації. Наприклад, за тюркськими переказами через неспокій, тривогу робляться тріщини на губах, що можна співвіднести з кусанням губ у стані смутку, душевних переживань, жалю у слов'янських народів. У мусульманському світі вважається, що через прикрощі й турботи чорніє обличчя. “Чорніє” воно і в слов'янському світі. Моральні страждання витискують з людини замість сліз кров, тому фразеологізм *Криваві сльози* знаходимо також у багатьох слов'янських і неслов'янських мовах.

До мовних засобів інтеркультурного коду належить також жестова фразеологічна соматика. Деякі жести, що супроводжують відповідні емоційні стани, збігаються в різних етнокультурних спільнотах. Так, наприклад, звичай кусання пальців означає у мусульман (арабів, турків, персів) безсилу злість, жалкування за чимось безнадійно втраченим. Виразом глибокої задуми, проникнення у свій власний внутрішній світ, напруженої уваги в тюрксько-османському фольклорі є жест ‘взятися за бороду’, ‘погладжувати бороду’. Борода виступає символом влади, переваги, твердості духу, досвідченості, хоробрості, мудрості. Для германців не було більшої образи і зневаги, ніж обрізання бороди. У багатьох народів борода вважалась сакральним елементом людського тіла, і гоління бороди приймалось як осквернення. Звідси й фразеологізми ісп. *Dar la barba* ‘показати комусь свою хоробрість чи свої здібності у складній ситуації’, ісп. *Barbas honradas* – букв. *Чесні бороди* (про шанованих, почесних людей), *Subirse a alguien a las barbas* – букв. *Схопити за бороду* в значенні ‘втратити страх чи повагу до будь-якої особи’. Іншу семантику вносить соматизм *борода* у фразеологізм при поєднанні з атрибутивним компонентом зі значенням ‘мала’ : ісп. *Tener pocas barbas* – букв. *Мати малу бороду*, тобто мати мало досвіду. В українській мові ця ситуація передається іншим не-соматичним фразеологічним засобом: *Мало каші з'їв* (про когось) або рос. емоційно-експресивне *Кишка тонка* тощо.

Роздуми і побоювання означає прикладання руки до обличчя. Як і в

слов'янській традиції, людина в стані занепокоєння, заклопотаності чеше потилицю. Виразом радості, задоволення є оплески, потирання рук; нетерпіння й рішучості наполягати на своєму – одноразове тупання ногою, прокручування локонів на скронях – знаком гніву й ворожого настрою. Ці та інші жести знайшли відображення і в слов'янській, і в романській фразеології: укр. *Кусати нігті*, *Тупати ногами*, рос. *Брать Бога за бороду*, *Хлопать в ладоши*, ісп. *Chuparse uno el dedo* 'прикидатися простаком' – букв. *Смоктати палець*, ісп. *Frotarse las manos* 'відчувати задоволення' – букв. *Потирати руки*.

Зіставне дослідження фразеологічного соматичного коду іспанської та української мов дає можливість виявити роль людського тіла у сприйманні й опредметненні реальної картини світу. В аспекті лінгвістичної універсології семантична, граматична та функціональна ідентичність фразеологізмів з соматичним компонентом зумовлюється загальнолюдською однаковістю функціонування органів тіла людини, ідентичністю емоцій, психічних переживань, відчуттів, кінетики, міміки, інтелектуальної діяльності.

1.4. Контрастивні особливості вторинно-образного значення соматизмів у складі фразеологічних знаків

Проблема вторинних значень соматизмів у складі фразеологічних одиниць сягає концепції фразеологічного значення як комбінаторного щодо семантики компонентів, якими є слова, що підлягають різним семантичним трансформаціям у процесі фразеологізації [54, с. 357].

Розвиток семантики фразеологічних знаків може відбуватися різними шляхами, один з яких розкрито в працях Ю. Д. Апресяна [8, с. 252]. На базі вільного словосполучення внаслідок його переносного вживання виникає так зване первинно-образне значення фразеологічної одиниці. Наступне значення породжується вже на основі повторного переосмислення значення

фразеологічної одиниці і має назву *вторинно-образного значення*.

Вторинність фразеологічної номінації зумовлена здатністю семантичного змісту компонентів для виконання нового номінативного завдання. Ця вторинність опосередкована й мотивована, адже сигніфікат фразеологічних одиниць характеризується спрямованістю на компонент позначуваної дійсності тільки за спільної реалізації чітко визначеного ряду одиниць. Цілісне узагальнено-переносне значення фразеологізмів мотивується на основі лексичних значень компонентів, що входять до фразеологічних одиниць [54, с. 357].

В іспанській, як і в українській фразеології, виділяються два типи семантичної вмотивованості фразеологічних одиниць: 1) лексична, яка пов'язується зі з'ясуванням тотожності значення компонентів фразеологічних одиниць та ізоморфних щодо них слів і 2) глобальна, зумовлена метафорою чи метонімією, які покладені в семантичну основу цих одиниць, причому глобальну вмотивованість може формувати процес змін у структурі значущих елементів компонента [187].

Для фразеологічних одиниць із соматичним компонентом більш властивий другий тип фразеологічної вмотивованості, який засвідчує їх полісемію. У діахронічній перспективі полісемія – це результат розвитку значень слова, у синхронічному семасіологічному аспекті полісемія виступає як відношення множинності змістів та ідентичності висловів [206, с. 128].

Полісемія є універсалією, що притаманна природній мові, а базові номінації на позначення частин тіла людини особливо до неї схильні [31, с. 32; 30, с. 55; 17, с. 26]. Вивчення зв'язків між значеннями полісемантичних фразеологізмів із соматичним компонентом, тобто встановлення типів полісемії в синхронічній та в діахронічній перспективі, має велике значення як для встановлення лексичних універсалій, так і на підставі багатозначності певних їх контрастивних особливостей.

Це властиве фразеологізмам як іспанської, так і української мов на позначення жестів і міміки (які вище ми розглядали серед універсальних міжкультурних образних знаків): наприклад, ісп. *Echar (una) mano* – букв. *Протягнути руку* є полісемічним і має значення 1) ‘ловити, хапати’ і 2) ‘допомагати’; укр. *Піднімати, підняти руку* так само є багатозначним: 1) ‘намагатися вдарити когось’ і 2) ‘вступати в боротьбу з кимсь’. Вторинні значення є елементами вищого порядку, оскільки їх смисл є абстрактнішим, ніж у твірних. Такий процес утворення значень властивий саме для полісемії фразеологізмів. Розширення та збагачення фразеологічного фонду відбувається на базі наявних уже стійких фразеологічних одиниць за рахунок суто фразеологічних ресурсів мови, наприклад, ісп. *Encogerse de hombros*, укр. *Махнути рукою* і т.п..

Можливість паралельної метафоризації, яка приводить до полісемії фразеологізмів, аргументує В. П. Жуков. На його думку, окремі значення полісемічного фразеологізму виникають щоразу на основі переосмислення, зумовленого актом метафоризації того самого змінного словосполучення. Внаслідок цього смислова структура багатозначного фразеологізму характеризується певною однорідністю, рівноцінністю своїх окремих значень, тому іноді важко або зовсім неможливо визначити, яке значення є основним, а яке похідним [66, с. 195 – 202].

Так, ісп. фразеологізм *Perder la cabeza* – букв. *Втратити голову* має такі значення 1) ‘змінити звичну поведінку’ і 2) ‘з’їхати з глузду’, які виражають різні поняття. Так саме український вислів *Роззявляти, роззявити рота*, крім прямого значення, має таке розгалуження семантики: 1) ‘дивуватися, здивуватися’; 2) ‘гаятися; задивлятися на щось’. Цілком очевидно, що другі значення не могли виникнути з перших, і навпаки. Навіть слова, за допомогою яких тлумачаться ці значення (змінити – з’їхати, дивуватися – гаятися), мають різну предметно-логічну належність. І в іспанському, і в українському прикладах об’єктом метафоризації стали різні

ознаки одного й того ж явища. Таким чином, скільки значень має фразеологізм, стільки й етапів переосмислення в кожному зі своїх значень він проходить.

За формально-семантичною співвіднесеністю (денотативно-сигніфікативною) міжмовних фразеологічних відповідників із соматичним компонентом маємо:

1) внутрішньомовну полісемію: ісп. *Con las manos en la masa* – букв. *Бути з руками в тісті*. Ідентичне за образним і компонентним складом фразеологічне утворення вживається в іспанській мові ще з іншим значенням: *Estar con las manos en la masa* ‘працювати над чимось конкретним, застати когось зненацька на місці злочину’. В українській мові фразеологізм *Від щирого серця* має такі значення ‘палко, від усієї душі’, ‘відверто, чесно’; *Гострити зуби* - ‘прагнути заволодіти ким або чим-небудь’, ‘гніватись на кого-небудь, прагнути зробити комусь зло’;

2) міжмовні лексико-семантичні фраземні відповідники, де в одній мові у структурі фразеологізмів наявна метафорично маркована назва частини тіла, а в іншій – представлений образ – не-соматизм: ісп. *Снівати в руку* (зі значенням якісної відповідності, тобто те, що підходить, вписується), рос. *Петь под чью-то дудку*. В іспанській мові представлений образ-соматизм *рука* з лексичним варіантом *нігті* – *Quedarse soplando la mano (las uñas)* ‘потерпіти невдачу, не досягти якоїсь мети’ – букв. *Дути собі на руки/нігті*;

3) міжмовні лексико-семантичні фразеологізми з ізоморфними образами, співвіднесеними з різними соматизмами: ісп. *A mano salva* – букв. *Непошкодженою рукою* (пор. рос. відповідник *Слома голову*) на позначення людини, яка діє необачно, швидко, без будь-якої відповідальності, наражаючись на небезпеку. На позначення ситуації, коли людина у стані відчаю чи сильно жалкує за чимось або кимсь, в іспанській мові вживається фразеологізм *Morderse las manos* – букв. *Кусати руки*, якому в українській та російській мовах відповідає – *Кусати/кусать лікті/локти*. Ісп. *Dar cabezadas*

‘нахилити голову, коли засинаєш’, *Dar una cabezada* ‘заснути на мить’ – букв. *Зробити кивок* мають своїм відповідником російський образний вислів *Клевать носом* (у цьому разі різні соматизми ісп. *cabeza* – рос. *нос* – лежать в основі маркування певного фізіологічного стану людини у зіставляваних мовах). На позначення людини, що має чимало боргів, в іспанській мові вживається фразеологізм із соматизмом *оці*, на відміну від української та російської, в яких маємо – *вуха*: *Empenarse hasta los ojos* – букв. *Влізти в борги по самі очі*, укр. *Влізти в борги по самі вуха*.

4) ізоморфний образ у зіставляваних мовах, але в одній із мов наявне значення, яке відсутнє в іншій мові. Ісп. *Mala lengua* – укр. 1. *Злий язик, пліткар, наклепник*; 2. *Лихий на слово*.

5) подібну образність в обох мовах, представлену неідентичними реаліями зі спільним символічним і прагматичним навантаженням: ісп. *Clavar un clavo con la cabeza* ‘цвяхи головою забивати’ – укр. *Кілок на голові теши*.

6) неповні (часткові) формальні кореляції (з різним лексичним складом), подібною образністю, представлені різними формами парадигм: ісп. *Estar con la boca a la pared*, укр. *Покласти зуби на полицю*, ісп. *Haber nacido de pie*, укр. *Народитися в сороці*.

7) міжмовні фразеологічні аналоги з різною таксономією (родовою, холонімічно-партитивною семантикою): ісп. *Conocer como su mano* ‘знати як свої руки’ (загальне поняття, ціле) – укр. *Знати як свої п’ять пальців* (семантично-диференційоване, розчленоване, частина).

Фразеологізм у момент становлення має широку, нерозчленовану, дифузну семантику, яка, залежно від ситуації мовлення, зазнає процесу розщеплення і конкретизації. У момент виникнення, коли змінне словосполучення зазнає первинного метафоричного зсуву, його значення є завжди конкретним. Оскільки метафоризація завжди ситуативна, а дифузія, або широка семантика, формується в процесі історичного розвитку,

вважаємо, що вищенаведене твердження може пояснити сучасні семантичні процеси, що їх зазнають фразеологічні одиниці, мотивованість цілісного значення яких для сучасних носіїв мови втрачена. Показово, що деетимологізований фразеологізм характеризується широкою можливістю його розуміння і використання в найрізноманітніших ситуаціях, а, отже, сприятливими передумовами до поступового, закріпленого вже усталеною практикою вжитку, збагачення його семантичного обсягу.

Лексико-семантична варіативність фразеологізмів із соматичним компонентом, утворення полісемічних рядів є найвищим виявом впливу семантики соматичного компонента на утворення фразеологізмів. У фразеологічних одиницях іспанської та української мов трапляються звороти метафоричного характеру, в значенні яких актуалізуються локаційні й анатомічні семантичні ознаки соматизмів, порівн.: ісп. *Caérsele a alguien el alma a los pies* – букв. *Душа в н'яму (упала)*, *Con el rabo entre las piernas* – букв. *З хвостом між ногами*, *Dar el pie y tomarse la mano* – букв. *Дати ногу і взяти руку*; укр. *З голови до ніг*, *З голови до н'ят*, *Рукою подати*, *Під рукою*, *З-під самого носа*, *На пальцях порахувати*.

Отже, погоджуючись із тим, що універсальним є саме існування соматизмів, не можна говорити, що власне соматичні коди є універсальними, кожний із яких при збереженні універсальних рис відрізняється національною своєрідністю. Тотожність семантики соматизмів у складі фразеологізмів різних мов, навіть близькоспоріднених, неоднаково представлена у них як якісно, так і кількісно.

Хоча існування семантичних універсалій або семантичних процесів у сфері фразеології, спільних для різних мов у генетичному відношенні, які творять ідіоматичність, має цілком реальні підстави, але концептуалізуються вони в різних мовах як близькоспоріднених, так і віддалених, специфічно, адже віддзеркалюють культурно-національну самосвідомість, національний менталітет кожної лінгвокультурної спільноти.

Щодо різного ступеня конкретизації понять, то варто зробити уточнення: міжмовна асиметрія дуже часто виявляється не лише в тому, що одна мова покриває певний фрагмент семантичного простору за допомогою одного поняття (і відповідно – одного слова), а інша – за допомогою двох, трьох і більше конкретних понять, а й у тому, що фокуси (центральні поняття) категорій цілком все ж не збігаються в обсягах значення.

І це твердження можна проілюструвати саме неоднаковістю концептуалізації так званих “простих” денотатів позначення частин тіла людини в іспанській та українській із залученням ще й російського матеріалу.

Наприклад, українською мовою цілком нормально сприймається фраза *У мене болить рука (нога)*, хоча засоби мови дозволяють висловитися точніше, вказавши, яка саме частина (кисть, передпліччя, плече або стопа, стегно, гомілка). Таке неточне позначення все ж не є порушенням норм української мови. Іспанська мова в цьому разі є більш конкретною і точною.

Спроби визначити на основі даних словників [242] точні лексичні значення соматизмів *плече*, *рука* і *нога* засвідчили такі спостереження: як правило, будь-яка “національна логіка” не тільки не збігається з “логікою” іншої мови, але і не збігається з природничо-науковою “логікою” і, що є цікавим, часто суперечить сама собі. Подивимося, як деякі словники тлумачать хоча б ці соматизми, і відзначимо:

- а) розбіжності зі спеціальними термінами;
- б) суперечності у повсякденній логіці мови:

ПЛЕЧЕ – 1. Частина тулуба *від шиї до руки*.

2. (Анат.) Верхня частина *руки до ліктьового суглоба*.

Виходячи з таких тлумачень маємо розбіжності загальноповживаного значення і спеціального. Повсякденна мовна свідомість лексемою *плече* покриває (називає) фактично ключицю і плечовий суглоб.

РУКА – 1. Кожна з двох верхніх кінцівок людини *від плечового суглоба*

до кінчиків пальців.

2. (Анат.) Та ж кінцівка від зап'ястя до кінчиків пальців; кисть.

Саме друге значення відповідає іспанському *mano*, але, як бачимо, власної номінації це значення не має, фактично однією номінацією позначаються два різні концепти.

НОГА – 1. Одна з двох нижніх кінцівок людини, а також одна з кінцівок птахів, деяких тварин.

З усіх трьох слів тільки лексема *нога* може бути використана як на позначення частини тіла людини, так і на позначення кінцівок птахів і тварин.

Наявність чіткого розмежування верхньої і нижньої частини кожної з кінцівок пояснюється з можливістю використання їх не тільки щодо людей, але й до тварин.

Іспансько-російський словник [230]:

BRAZO – 1. Рука – від плеча до ліктя або від ліктя до кисті.

2. Плече (верхня частина руки до ліктя).

3. Передня нога, лапа в чотириногих.

У даних тлумаченнях очевидна невизначеність обсягу значення слова (див. перше значення *brazo*). У другому значенні маємо відповідність не в повсякденній українській мові, а відповідність спеціальному значенню слова (анатомічному терміну), оскільки “верхня частина руки до ліктя” — це спеціальне значення слова *плече*, а в повсякденній мові *плече* – це частина тіла від шиї до плечового суглоба. Слово може використовуватися і стосовно тварин.

Наприклад, з погляду абсолютної семантичної точності іспанські фрази *De me la mano; El alumno levantó la mano* варто було б перекласти не як *Дай мені руку; Учень підняв руку*, а *Дай мені кисть руки; Учень підняв кисть руки*.

Використання в подібних комунікативних ситуаціях різними мовами нерівноцінних за обсягом значень слів створює ілюзію їхньої семантичної

тотожності. Насправді ж тотожними є їх синтаксичні й комунікативні функції, але аж ніяк не обсяги лексичного значення. У наведених прикладах для іспанської мовної свідомості фокусом категорії є соматизм *la mano* (ісп.), тобто “назва нижніх частин кінцівок”, а в українській мові фокусами категорій є узагальнені недиференційовані соматизми *рука*, *нога*. Назви фокусних категорій використовуються кожною з мов як соматичні компоненти фразеологізмів.

Мовний символізм уможлиблює розуміння помітних контурів чужої культури, і саме в мові індексується мережа культурних моделей цивілізації.

Наприклад, “ставлення американців до кориди як до жорстокого й несправедливого явища протиставляється ставленню до цієї традиції іспанської культури з боку самих іспанців (для них корида – символ тріумфу спритності й мистецтва над грубою силою, демонстрація мужності людини)” [86, с. 208, 99, с. 54-55].

Цікавими є й такі ситуації, які важко пояснити з позиції певної логіки, як-от: чому в багатьох мовах ідея невігластва пов’язується з деревом (як матеріалом) і відповідно з різними “дерев’яними” концептами. Хоча й тут така універсальність у різних мовах є відносною в тому сенсі, що, по-перше, не всі пов’язані з деревом концепти різних мов мають цю конотацію, а по-друге, деякі “дерев’яні” концепти є навантаженими й іншими конотативними значеннями, які для носіїв чужих культур виявляються несподіваними. Тому фразеологізми з соматичним компонентом *голова* з однаковим значенням в зіставлюваних мовах все ж виявляються специфічними і вербалізуються дещо по-іншому: укр. *Дубова голова* (асоціація з деревом), тоді як ісп. *La cabeza redonda* – кругла голова (в значенні ‘дурна голова’). Внутрішня форма іспанської фраземи не збігається з внутрішньою формою українського вислову, оскільки іспанське *la madera* (дерево як матеріал) і *el roble* (дуб) мають інші конотативні значення. *MADERA* (дерево як матеріал) – зі значенням ‘спритності, кмітливості’ у фраземах, які не мають у своєму складі

соматизмів: *Ser de la mala madera, tener mala madera* – букв. *Бути з поганого дерева*, тобто бути лінивим. На позначення дуба в іспанській мові вживаються три лексеми: 1) *ENCINA* – камінний дуб – не має конотацій, 2) *ROBLE*, на відміну від української мови, має позитивні конотації в цій ситуації і вживається на позначення здорової та сильної людини, 3) *ALCORNOCQUE* (пробковий дуб) має значення ‘тупий, дурний’ з негативними конотаціями (див. *El es un pedazo de alcornoque* – букв. *Він – кусок пробкового дуба* = ‘він дурний як пробка’). Як видно, центральним членом категорії, або центром семіотичної моделі, є все-таки слово *roble*, яке не має конотативного значення невігластва, тому іспанська мова не повторює внутрішню форму висловлень української мови з лексемою *дубовий*, що вживається у фраземах із соматичним компонентом, а при збереженні загальної семантики вживаються інші фраземи: укр. *Дубова голова*, ісп. *La cabeza redonda*.

Розбіжності в роботі логіко-поняттєвого апарату різних мовних свідомостей з категоризації того або іншого фрагмента об’єктивного світу (часом несподівано) слугують підставою для більш глибокого зіставлення і реконструкції вторинних номінацій. Розглянуті вище національні особливості категоризації концептів *плече, рука і нога* в зіставлюваних мовах стосувалися лише ступеня конкретизації кожного з соматизмів, але це не поодинокі потенційні відмінності як наслідок роботи національних мовних свідомостей.

1.5. Методика зіставлення фразеологізмів із соматичним компонентом у неблизькоспоріднених мовах

1.5.1. Семіотична модель фразеологізмів як варіант прототипової моделі.

Проблемі впливу мови на світогляд присвячено різноаспектну літературу, в якій обговорюється не тільки правомірність такої постановки питання, а й засоби впливу мови на наївну й наукову картини

світу [33; 40; 42; 84; 103; 109 та ін.]. Однак ні спростувати цю гіпотезу, так само, як і висловити досить переконливі аргументи на її захист, ще нікому не вдалося через відсутність методів її перевірки.

У новому тисячолітті ідея єдності поширюється на духовний світ людства. З таких позицій мова розуміється як єдиний когнітивно-семантичний простір, що організує сили всіх мов та людські знання про світ. Змістово-семантична сторона цього простору – предмет аналізу лінгвістики та інших суміжних дисциплін, оскільки лінгвістичними маркерами інформації є найдрібніші елементи мовної свідомості – семи, наявність яких цілком доведена теоретично й експериментально. Неповторні комбінації універсальних за природою кількісно обмежених у семантичному просторі смислових ознак (сем) за законами гармонії відтворюють неповторні семантичні структури слів у різних мовах та мовну сегментацію картин світу в цілому.

Проте, якими б унікальними не здавалися нам семантичні відмінності між лексемами та стійкими словосполученнями різних мов, більшість з них відображають реалізацію потенційних смислових варіантів в межах колись спільних, тобто єдиних, етимологічних кодів слів та словосполучень. Цінним тезаурусом семантичної картини світу є “Этимологический словарь славянских языков” за редакцією О. М. Трубачова. Щодо індоєвропейських мов, то привертає увагу праця Т. В. Гамкрелідзе, В. Вс. Іванова “Индоевропейский язык и индоевропейцы”, друга частина якої містить семантичний словник праіндоєвропейської мови, що відображає типологічну верифікацію європейської протокультури [49, с. 13]. Суттєвим є те, що знайдений дослідниками єдиний мовний етимологічний комплекс репрезентує єдиний семантичний простір, що підтверджує ідею єдності когнітивно-семантичної сфери, яка є основою цілісності й різноманітності мов світу.

Мовні картини світу, існуючи в різних ієрархічно підпорядкованих

сферах людської свідомості, є варіаціями єдиного простору. Єдність відмінностей – ось та діалектична формула, якій підпорядковуються мовні картини світу націй і народностей та співвідношення полів мовної свідомості самих мовців. Але ж слід пам'ятати, що загальнолюдська когнітивно-семантична сфера, загальна людська мова, за визначенням Ж. Вандрієса, існують не а ргіогі, а в самих національних мовах завдяки їх своєрідності й неповторності.

Як уже зазначалося, особливу роль у трансляції культурно-національної самосвідомості народу та його ідентифікації як такого відіграє фразеологічний склад мови, тому що в образному змісті його одиниць втілено культурно-національне світобачення. Але тільки при співвіднесенні образного змісту, виявленого в “буквальному” прочитанні фразеологізмів, з категоріями, концептами, міфологемами, стереотипами й еталонами національної культури та його інтерпретації в цьому просторі матеріальної, соціальної чи духовної культури відкривається і культурно значимий смисл самого образу.

З огляду на це слід відзначити, що на тлі співвіднесеності з такими установками, які стали надбанням менталітету кожного народу, й інтерпретації образного змісту в смисловому (ми б сказали – енергетичному) вимірі цих установок національної культури, фразеологізми самі набувають значення культурних стереотипів. Важко точно сказати, як саме вони виникають, але те, що вони відображуються в мовленнєвій поведінці носіїв мови – факт беззаперечний.

Фразеологічна картина світу – це, по суті, когнітивна структура, оскільки процеси когніції тісно пов'язані з соціальними і культурними характеристиками життя народів. При цьому слід зазначити, що найголовніша проблема зв'язку фразеологізмів із менталітетом народу ще не дістала глибокого теоретичного обґрунтування. Як правило, сучасні дослідження обмежуються констатацією різного картування світу засобами

фразеології та описом фразеологічних картин світу. Здебільшого звертається увага на наявність деякого “проміжного” (за Л. Вейсгербером) світу мовних образів, за допомогою яких національне світобачення здійснює прорив у концептуальне освоєння дійсності [29, с. 342]. Дані для реконструкції і порівняння фразеологічних картин світу здобувають у першу чергу за допомогою аналізу значення і внутрішньої форми фразеологізмів та їхнього співвідношення, шляхом розгляду фразеологічної концептуальної метафори і лексичного складу фразеологізмів.

У результаті цих досліджень доведено, що фразеологічний фонд мов найбільшою мірою відбиває особливості світосприйняття його носіїв, зумовлені національною культурою. Аналіз цього фонду дозволяє виявити символи й еталони національної культури через систему її кодів. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне простежити зв'язок конкретного коду фразеологізмів, зокрема соматичного, з національною культурою, застосовуючи когнітивний і структурно-семантичний аналіз культурного соматичного коду. Для цього нам необхідно визначитися з процедурою зіставного аналізу і визначити поняття й терміни, дотичні до нашого дослідження.

Пошуки принципів упорядкованості знання здійснюються за різними напрямками. Описуючи процеси структурування знань, когнітивна лінгвістика оперує такими поняттями, як *категорія*, *прототипова модель*, *мережева модель*, *концептуальна схема*, *фрейм*.

В основі формування репрезентації людського досвіду лежить явище *категоризації*. Теорія категоризації, за словами М. П. Кочергана, є “новою когнітивною теорією систематизації значень слів у мовній свідомості людини, яка здійснюється у межах сформованої в її свідомості наївної картини світу” [Кочерган 2006, с. 150].

Категорії організуються зі спільності ознак, незалежних від мислення людини. У них наявна незмінна, інваріантна ознака, порівняно з деякими

перетвореннями (варіантами), що в свою чергу сприяє ієрархії категорій. Цей підхід дістав назву *ознакового*, або *інваріантного*. Здобуті в такий спосіб категорії (семантичні поля, системи, групи і т.п.) корелюють з новітніми дослідженнями організації способів збереження інформації в пам'яті людини.

Якщо категорію визначає фіксований набір якостей або ознак, то останні є необхідними і самодостатніми для віднесення розглядуваної одиниці до категорії. Певна одиниця входить до конкретного класу, коли має всі необхідні характеристики. Особливо значущою для зіставних досліджень, на думку М. П. Кочергана [92, с. 5], є семантична категорія, запропонована свого часу О. В. Бондарком [26, с. 12 – 19]. “Семантична категорія – це незалежна від конкретного формального вираження інваріантна семантична константа (наприклад, якість, кількість, визначеність/невизначеність тощо)” [87, с. 5].

Теорію категоризації вважають альтернативою теорії функціонально-семантичного поля. А як альтернативну польовій моделі Е. Рош запропонувала прототипову модель [210, с. 17-48], в якій категорія визначається через прототип, тобто через схематичне представлення типових її представників. Сутності, що відповідають прототипу, належать до “центральных, або ядерних”, членів категорії. А сутності, що різняться від прототипу, розглядаються як “периферійні, або маргінальні”, елементи категорії, якщо в деяких відношеннях вони є тотожними з прототипом.

Тут, гадаємо, доречно здійснити короткий екскурс у теорію прототипів для того, щоб висвітлити підґрунтя запропонованої нами **семіотичної моделі** (далі **СМФ**) для класифікації досліджуваних фразеологізмів. Представники прототипової семантики (Л. Вітгенштейн, Дж. Лакофф, Е. Рош, R. Jackendoff), висувуючи ідею нечіткості й розмитості концептуалізованих мовою понять, висловлюють сумнів щодо справедливості “класичного підходу”, усталеного в лінгвістиці ще з часів Арістотеля. Згідно з цим підходом, категорія

кваліфікується як сутність, що має чітко окреслені межі, а член, що претендує на право належати до певної мовної категорії, повинен відповідати необхідним умовам, які є загальними для всіх членів даної категорії. Компонентний аналіз як метод дослідження значення слова виник і розвинувся саме у межах аристотелівської класичної теорії, використовуючи для тлумачення слів дефініції, що містять інваріант поняття у вигляді семного набору компонентів значення [12, с. 25]. Замість компонентного аналізу прихильники прототипової семантики пропонують так званий прототип як узагальнений ідеальний образ найближчого до досконалості представника певної категорії (це може бути реальний об'єкт, характеристика, ситуація, реакція): “ ... наявне ... групування предметів навколо кожного з прототипів, але більшість цих предметів із самим прототипом не збігається” [102, с. 156-174].

Унаслідок протиставлення ядерних і маргінальних членів категорії, виникає внутрішня знакова структура, або так звана семіотична модель, яка є спробою синтезу теорії прототипів і категоризації.

Характерною ознакою семіотичної моделі є ієрархія, що відображає за допомогою ядерно-периферійного моделювання ступінь угруповання одиниць, зсув семантики у бік ненормативних явищ та ідеалізацію позитивної норми.

У концепції даного дисертаційного дослідження семіотична модель – це знакове представлення деякої стандартної ситуації світу дійсності. Цю модель в принципі можна порівняти із фреймом, який у розумінні М. П. Кочергана становить “структуру, що репрезентує стереотипні, типізовані ситуації у свідомості людини й ідентифікує нову ситуацію, яка ґрунтується на такому ж ситуативному шаблоні” [89, с. 154 – 155].

Як складний знак, фразеологізми мають внутрішню мовну структуру, яка є близькою до гумбольдтової “внутрішньої форми” і позначає особливості відношення фразеологічного знака до його змісту. Розвиваючи

ідеї В. фон Гумбольдта, О. О. Потебня розумів під внутрішньою формою слова “відношення змісту думки до свідомості”, відзначаючи, що внутрішня форма “показує, як уявляється людині її власна думка” [126, с. 98]. Внутрішня форма, з погляду О. О. Потебни, – це єдине об'єктивне значення слова, його етимологічне значення [там само, с. 169]. Цей термін досить широко застосовується в сучасній лінгвістиці. Внутрішня форма слова визначається “як ознака покладена в основу номінації при утворенні нового лексичного значення” [146, с. 10].

Внутрішню форму фразеологізму можна визначити як буквальне його значення, безпосередньо виведене зі значень його компонентів і зв'язків між ними, у його співвідношенні зі значенням фразеологізму. Таке визначення відповідає трактуванню внутрішньої форми слова О. О. Потебні, оскільки витлумачує внутрішню форму фразеологізму як форму представлення його значення, як безпосередньо виражений зміст (“Перший зміст слова [...], в якому нашій свідомості уявляється зміст думки” [127, с. 98]). Це визначення не суперечить вищенаведеному визначенню з Лінгвістичного енциклопедичного словника, проте певною мірою розширює його за рахунок додавання у співвідношенні зі значенням фразеологізму.

З цих тверджень випливає те, що фразеологічний мовний знак має внутрішню форму і значення, тобто два семантичні плани. Оскільки семантика фразеологізму є складовою деякого семантичного континууму, утвореного всім фразеологічним фондом, – фразеологічною картиною світу, то логічно розглядати фразеологічний знак як інваріант і, відповідно, будувати семіотичну модель фразеологічного знака.

Отже, семіотична модель є аналогією фразеосемантичної моделі й альтернативою прототипової моделі, для якої характерні типові ознаки останніх:

- 1) співвіднесення з певною знаковою ситуацією;
- 2) наявність ядра і периферії;

- 3) ієрархія;
- 4) різні варіанти семантичних зв'язків одиниць;
- 5) нечіткість меж периферії.

За цими характеристиками фразеологізми із соматичним компонентом було класифіковано у вісім семіотичних моделей, 7 з яких виявилися спільними для іспанської й української мов: 1) паракінетична, 2) на позначення інтелекту, знань та досвіду з ядерним компонентом *cabeza/голова*, 3) на позначення інтелекту, знань та досвіду з периферійними компонентами *lengua/язик* і *boca/рот*, 4) з концептуалізацією рецептивного фрейму через соматизми *oreja/вухо* і *ojo/око*, 5) на позначення трудової діяльності людини, 6) на позначення внутрішніх позитивних і негативних якостей і рис характеру людини 7) на позначення обрядів, звичаїв, ігор, змагань, народних танців (образ *homo ludens*) і 1 відмінною: 8) на позначення історичних реалій, подій, персонажів, властивою лише для іспанських одиниць.

1.5.2. Принципи класифікації фразеологізмів із соматичним компонентом за семіотичними моделями у неблизкоспоріднених мовах. Тіло людини як об'єкт і суб'єкт пізнання навколишнього світу, як носій соматичного коду культури залишається актуальним об'єктом сучасної антропоцентричної етнофразеології. У філософсько-антропоцентричному аспекті людське тіло як конститутивна складова людини вводить її у світ і є основою введення в пізнавальний контакт з цим світом. А тому не випадково, що соматизми (*nomina anatomica*) характеризуються здатністю активно виступати в переносних значеннях, а також великою фразеотвірною продуктивністю.

Фразеологічні одиниці є знаками, що відбивають національну культуру комплексно, розчленовано і своїми семантичними компонентами. Останні тісно пов'язані з історичним тлом, природним ландшафтом, в якому

відбувався генезис етносів. Внутрішня форма й образ, що лежать в основі значення фразеологічної одиниці, можуть бути зрозумілі лише на тлі тієї матеріальної і духовної культури, тієї системи мови, в контексті яких виникає фразеологізм.

Фразеологізми позначають об'єкт або ситуацію, що в непрямій номінації використовуються в новому для них значенні. Навіть коли фразеологізм позначає якийсь конкретний предмет, він “уявляється” на тлі деякої ситуації, що значно збільшує кількість ознак, які закріплюються номінативно в іменуванні.

Семантичний обсяг ідіоматичної номінації зумовлений характером фразеологізмів, а також тим, що образ, покладений в його основу, є цілісною багатовимірною ситуацією, більш складною, порівняно з образним мотивом лексичного значення. Якщо слово втрачає внутрішню форму, то в багатьох фразеологізмах образна основа залишається живою, що створює семантичну двоплановість таких одиниць.

Компонентами фразеологічних одиниць у багатьох мовах є соматизми – знаки найдавнішого, споконвічного і соціального коду. У складі фразеологічної одиниці соматизми складають образну домінанту, визначають фразеологічну семантику в цілому. Таким чином, соматичний компонент конституює фразеологічний образ і характеризуються своєю специфікою.

Соматичні фразеологічні одиниці в експліцитній формі відбивають менталітет етносу, національне бачення різних сторін життя людини і відрізняються винятковою стабільністю і великою диференційованістю завдяки своєму тісному зв'язку з національним менталітетом.

Це пояснює той факт, що фразеологізми з соматичним компонентом становлять антропоцентричні стійкі словосполучення, які об'єднуються у семіотичні моделі на основі цього компонента, взаємодії внутрішньої форми і значення самого фразеологізму, а головне, тієї інваріантної (знакової) ситуації, на позначення якої така модель утворилася.

Як уже зазначалося вище, СМФ характеризується наявністю ядра і периферії, ієрархічністю, різними ступенями семантичної близькості фразеологічних одиниць із соматичним компонентом, що входять до цієї моделі, нечіткістю меж периферії. Найголовнішою ознакою моделі є ієрархічність, що відображає перехресні парадигматичні й синтагматичні зв'язки при групуванні фразеологічних одиниць із соматичним компонентом та зміну їхньої семантики.

Віднесення фразеологічної одиниці з соматичним компонентом до певної СМФ здійснювалося в три етапи.

На першому етапі було визначено загальну семантику фразем на основі компонентного аналізу соматизму.

Другий етап передбачав представлення інваріантної (знакової) ситуації, відображуваної у фразеологізмах, – варіантах цієї ситуації. На цій стадії аналізу варіанти СМФ модифікують певний центральний її “образ”, що зумовлює розбіжності між ядерними і маргінальними фраземами у зіставляваних мовах.

Наступний етап спрямовувався на виявлення глибинного рівня міжмовної таксономії соматичних фразеологізмів-прислів'їв (за допомогою прийому внутрішньої реконструкції), тобто безеквівалентних одиниць із національно-культурним компонентом семантики.

Лексико-семантична і граматична варіативність соматизмів як компонентів фразеологічних одиниць залежить від функції, яку вони виконують на підставі ознак, що об'єктивно властиві денотату і впливають з фізіологічної функції певної частини тіла. У зв'язку з цим компонентний аналіз прямого значення соматизмів дозволив виокремити ядерні й периферійні соматизми. На основі ядерно-периферійної організації соматизмів у кожній моделі було з'ясовано, як характеристики прямого значення соматизмів впливають на розвиток схожих переносних значень у складі СМФ досліджуваних мов. Чим більше тотожних ознак соматизмів

виявлено в прямому значенні еквівалентних, або ж навіть нееквівалентних соматизмів, тим більша схожість розвитку їх переносних значень [112, с. 191 – 198]. При цьому одне й те саме значення демонструє одразу декілька видів метафоричних/метонімічних переносів (напр., за формою, за функцією та розташуванням).

Цілком закономірно, що символіка інтелектуального життя людини тісно пов'язана з поняттям-соматизмом *cabeza/голова*, фізичної діяльності – з соматизмом *mano/рука*, процесів пересування – *pie/нога*, зорового сприйняття – *ojo/око* тощо. Символіка емоційної, чуттєвої сфер життя людини в обох мовах відображена у фраземах з соматизмами *corazón/серце* – орган почуттів, емоційних станів і т.п.

Вторинні значення соматизмів у складі фразем, що виникають на основі функціональної ознаки, характеризуються різним ступенем абстракції і розташовуються за рівнями: 1) значення, похідні від прямого номінативного і 2) значення, похідні від семантики другого ступеня абстракції. Так, прями номінативні значення лексем-соматизмів *ojo/око* – орган зору, *boca/рот* – частина тіла, що бере участь у процесах прийому їжі, *pie/нога* – одна з нижніх частин тіла людини, за допомогою якої вона пересувається, *nariz/nic* – орган нюху тощо та їхніх синонімів, підлягають трансформаціям першого рівня абстракції, внаслідок яких соматизми набувають значення процесів, які відбуваються в них, або ж процесів та дій, які відбуваються завдяки їхньому використанню, наприклад:

– *ojo/око* – зорові процеси: ‘акт бачення’ ісп. *Andar con ojo (con sien ojos)* – букв. *Мати очі (сто очей)*, укр. *Дивитися в усі очі*; ‘здатність бачити, спрямованість зору (погляд)’ ісп. *Ojo avisador (estar)* – букв. *Уважне око*, укр. *Лихе око*;

– *boca/рот* – процеси їжі: ‘їсти’ ісп. *Poner la boca al viento*, ‘голодувати’, букв. *Вітер в роті гуляє*, укр. *Краплі в рот не брати*, ‘смакувати’ ісп. *Hacersele a uno la boca agua* – букв. *Слиньки течуть з рота*,

укр. *Не лізе в рот*, ісп. *Hablar por boca de ganso* – букв. *Говорити ротом гусака*, укр. *Каши в роті*.

Процес виникнення семантики соматизмів на базі значень першого ступеня абстракції здійснюється через узагальнення та переосмислення вже наявних фразем, наприклад, *ojo/oko* – ‘зір’ 1) у значенні ‘спостереження, контроль’ (ісп. *Echar un ojo* – букв. *Кидати оком*, укр. *Не викидати з виду*), 2) у значенні ‘ціннісного орієнтира’ в іспанському фразеологізмі *Ser la niña de los ojos de alguien* – букв. *Бути зрачком в оці* та в укр. *В очах когось* тощо.

Дослідження СМФ із соматичним компонентом є перспективним саме в зіставно-типологічному аспекті, адже образні основи зіставляваних мов, як правило, групуються навколо назв частин людського тіла, дій людини, різних життєвих ситуацій, асоціацій з тваринним світом тощо. Це зумовлюється тим, що фразеологізми тяжіють до вираження більш конкретних понять, наприклад, характерних рис особистості, оцінки характеру, розумових здібностей людини, її емоцій, душевного стану тощо. Окрім того, вивчення соматизмів як компонентів фразеологічних одиниць дозволить зосередитися на внутрішніх (власне мовних) закономірностях дивергенції і конвергенції зіставляваних мов, законах розвитку фразеології в кожній мові.

Висновки до розділу 1

Гуманізація лінгвістики ХХІ століття, на відміну від попередньої домінантної наукової парадигми майже всього ХХ століття, звернення до людського фактора сприяли розвитку нових досліджень і формуванню сучасних дотичних гуманітарних сфер знання, таких, як етнолінгвістика, лінгвокультурологія, етнофразеологія та ін. Поняття антропоцентричність стало складовою частиною цих нових сфер, спрямованих на вивчення національних особливостей мовних картин світу, передусім через зіставно-типологічний аналіз.

В історії зіставного мовознавства склалися два напрями: *порівняльно-*

історичний та зіставно-типологічний. У вимірах першого встановлюється генетична спорідненість мов, а другий – спрямований на з'ясування типологічних ознак не лише на системно-мовному рівні, а й на рівні національно-культурної специфіки і навіть на рівні мовної свідомості.

Особливий інтерес становить зіставне вивчення фразеологічних картин світу, що дозволяє зіставити менталітет народів, виявити спільні та відмінні риси в осягненні світу різними народами і відображенні цього світу у фразеологічних фондах. Передусім контрастивне дослідження фразеологізмів із соматичним компонентом семантики в іспанській та українській мовах, крім констанції фактів полілінгвальної симетрії та асиметрії, сприяє з'ясуванню ролі людського тіла у сприйманні й опредметненні реальної картини світу.

Такий підхід до зіставлення фразеологічних фондів іспанської й української мов є перспективним в аспекті виявлення символіки двох національних культур через системи їхніх кодів, зокрема соматичних. Соматичний код будь-якої мови пов'язаний із проблемою мовних універсалій, адже семантична, граматична та функціональна ідентичність як власне соматизмів, так і тих одиниць, компонентами яких вони є, зумовлюється загальнолюдською однаковістю функцій частин тіла людини, ідентичністю емоцій, психічних переживань, відчуттів, кінетики, міміки тощо. Це твердження було взято за основу при визначенні поняття *семіотична модель фразеологічних одиниць із соматичним компонентом.*

Фразеологізми з соматичним компонентом є антропоцентричними стійкими висловами, які класифіковано за семіотичними моделями на основі семантики цього компонента, взаємодії внутрішньої форми і значення фразеологізму, а головне, тієї інваріантної ситуації, на позначення якої така модель утворилася. СМФ характеризується наявністю ядра і периферії, ієрархічністю, різними ступенями семантичної близькості фразеологічних одиниць із соматичним компонентом, що входять до конкретної моделі,

нечіткістю меж периферії. Найголовнішою ознакою СМФ є знакова ієрархічність, що відображає перехресні парадигматичні й синтагматичні зв'язки при групуванні фразеологічних одиниць із соматичним компонентом та зміну їхньої семантики.

За формально-семантичною співвіднесеністю (денотативно-сигніфікативною) міжмовних фразеологічних відповідників із соматичним компонентом виявлено внутрішньомовну полісемію; міжмовні лексико-семантичні фраземні паралелі, де в одній мові в образно-номінативній структурі фразеологізмів наявна метафорично маркована назва частини тіла, а в іншій – представлений образ – не-соматизм; міжмовні лексико-семантичні фразеологізми з ізоморфними образами, співвіднесеними з різними соматизмами; ізоморфний образ у зіставлюваних мовах, але в одній із мов наявне значення, яке відсутнє в іншій мові; подібну образність в обох мовах, представлену неідентичними реаліями зі спільним символічним і прагматичним навантаженням, функцією; неповні (часткові) формальні кореляції (з різним лексичним складом), подібною образністю, представлені різними формами парадигм; міжмовні фразеологічні аналоги з різною таксономією (родо-видовою, холонімічно-партитивною семантикою).

Міжмовна асиметрія виявляється не лише в тому, що одна мова покриває певний фрагмент семантичного простору за допомогою одного поняття (і відповідно – одного слова), а інша – за допомогою двох, трьох і більше конкретних понять, а й у тому, що фокуси (центральної поняття) категорій цілком все ж не збігаються в обсягах значення. Це підтверджено неоднаковістю концептуалізації так званих “простих” денотатів позначення частин тіла людини в іспанській та українській російській мовах шляхом зіставно-типологічного аналізу.

Зіставлення іспанських та українських фразеологічних одиниць із соматичним компонентом здійснювалося за такою методикою. На *першому етапі* з застосуванням процедури компонентного аналізу було визначено

загальну словникову семантику соматичних фразеологізмів в іспанській та українській мовах, а також їхню еквівалентність/безеквівалентність. *Другий етап* передбачав знакове представлення інваріантної ситуації, відображуваної в кожній семіотичній моделі. На цій стадії аналізу було визначено ядро-периферійну функцію соматизму кожної моделі, модифікації якого як на внутрішньомовному рівні, так і в міжмовному плані зумовили розбіжності між зіставляваними фразеологізмами. *Наступний етап* спрямовувався на виявлення глибинного рівня міжмовної таксономії соматичних фразеологізмів-прислів'їв (за допомогою прийому внутрішньої реконструкції), тобто безеквівалентних одиниць із національно-культурним компонентом семантики.

РОЗДІЛ 2.

СЕМІОТИКО-ПОЛЬОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В ІСПАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У зіставній етнофразеологічній теорії наголошується на гетерогенності досліджуваного об'єкта, яка, за Г. Л. Пермяковим, зумовлюється тим, що фразеологічні одиниці, по-перше, є складними багатотемними утвореннями, по-друге, – логічними одиницями, які виражають певне судження, а по-третє, становлять знаки ситуацій, що входять до когнітивної бази мовного колективу і виступають своєрідними ментальними корелятами між предметом, явищем, реалією і образним уявленням [123, с. 19]. Останні відображають предметний і непередметний світ (універсум) у знакових формах, позначувальним яких є звукова (графічна) матерія. Тому не стільки є суттєвою їх зовнішня образність, скільки те, що вони позначають, або яку життєву, мисленнєву, ситуацію чи лінгво- та національно-культурну інформацію вони передають, моделюючи факти ментального або матеріального світу.

У фразеологічних фондах мов знаходить відображення все, чим живе і з чим стикається народ протягом століть: повний набір етнографічних реалій, починаючи від знарядь праці й закінчуючи одягом (вбранням), всебічна характеристика географічного середовища з його ландшафтами, кліматом, фауною і флорою; тут і згадка про давно минулі події, історичні особистості, відгомін давніх релігійних вірувань і детальна картина сучасної організації суспільства [104, с. 16].

Моделювання фразеологічних трансформ дозволяє виділити багатоманітний і водночас кількісно обмежений реєстр їхніх типів, серед яких актуалізація внутрішньої форми є одним з найінтенсивніших. А це показує, що під час функціонування фразем відбувається постійне

“перезарядження” їхньої внутрішньої форми, її актуалізація і реактуалізація.

Нами зроблено спробу розглянути фразеологічні одиниці з соматичним компонентом у зв'язку з їхньою семіотичною та образно-номінативною характеристикою, специфікою модельованих ситуацій, зокрема й концептуалізацією первісного образу, тобто вторинною номінацією назв тіла людини в іспанській мові в зіставленні з українською.

Проте, основну увагу приділено аналізу й зіставленню національно-культурної маркованості внутрішньої форми етнокультурних соматичних фразеологізмів в іспанській та українській мовах. Важливого значення при цьому набуває і структурно-семантичне моделювання відповідних трансформ (формальної і семантичної варіативності номінативних одиниць), виявлення ізоморфних моделей зі спільним компонентом-соматизмом), з'ясування їхніх парадигматичних зв'язків.

Синкретизм, полісемантичність фразеологізмів народно-мовної сфери припускає для одного й того ж варіанта дифузності семантики, що простежується як у межах однієї мови (внутрішньомовна полісемія значення фрази), так і на міжмовному рівні [85, с. 382].

Зокрема, фразеологізми з соматичним компонентом *mano/рука* виявляють внутрішньомовну полісемію значення. Так, в ісп. *Lavarse las manos como Pilatos* тільки одне значення відповідає українському фразеологізму *умивати руки* ‘зняти з себе відповідальність за щось погане’.

При формальній варіативності одного з лексичних складників фразеологізмів *Cerrar los ojos* та їх антонімічному протиставленні *Abrir el ojo* в іспанській мові (*cerrar* ‘закрити’ – *abrir* ‘відкрити’) простежується різна семантика одиниць, пов'язаних з ідеєю світла, сприймання, візуальним кодом крізь спільний соматизм – *ojo/око*. Ісп. *Cerrar el ojo, cerrar los ojos a uno* містить семантику сну як смерті (мертвий спить, мертвому після кончини закривають очі), а на рівні глибинної міфологічної реконструкції пов'язується з осмисленням смерті як невидимого світу. До того ж цій

фраземі властиве ще одне значення ‘не реагувати на обставини, бути байдужим до чогось або когось’ *Cerrar los ojos*, на відміну від формально-граматичних варіантів *Abrir el ojo*, *abrir los ojos a uno* з аксіологічною семантичною модальністю ‘прокинутися від брехні, вивести когось з оман, бути попередженим про щось’.

Подібне значення має іспанський багатозначний фразеологізм, окремі елементи семантичної структури слова в якому не збігаються з українською мовою (міжмовна омонімія). Зокрема, якщо в іспанській мові фразеологізм *Desencapotar los ojos* має значення емоційного стану ‘перестати бундючитися’, то в українському варіанті *Розкрити очі* – передається цілком інше значення ‘привернути увагу когось до реальних подій’, скоріше пов’язане з морально-психічним станом об’єкта.

Фразеологія є суттєвим репрезентантом тої чи іншої етнокультури, де лінгвістичний й етнологічний спектр опису нерідко синкретичні, що зумовлюється тісним зв’язком мови з духовними, матеріальними й загальнолюдськими цінностями.

Подальшим етапом зіставно-типологічного аналізу іспанських та українських фразеологічних одиниць є їх цілісне семіотичне моделювання за прототипами й стереотипами народного мислення та поведінки, пошук як тих констант, що лежать в основі універсально-образної антропоцентричної характеристики цих знаків, так і відмінних національно-культурних складників.

Звертаючись до національно-культурної специфіки меронімічних фразеологізмів, В. Г. Гак наголошує на міжмовному аспекті їхнього порівняння, яке можна здійснювати в семіотичному плані згідно з алгоритмом: *план змісту – план вираження – співвідношення обох планів функціонування фразеологічних одиниць*. У плані змісту суттєвим виявляється факт, чи концептуалізується певна ситуація засобами фразеології, чи кодується вона фразеологізмами. В аспекті внутрішньої

форми суттєвою є спільна семантична формула для різномовних фразем, але відмінна мотивація, а розбіжності у зовнішній формі стосуються граматичних форм і конструкцій [46, с. 261-262].

Таблиця 2.1.

Кількісно-якісна характеристика еквівалентних/безеквівалентних іспанських та українських фразеологічних одиниць із соматичним компонентом

№ п/п	Семіотичні моделі фразелогізмів	Повні екв.	Частк. екв.	Контрасти вні ісп. од. (безекв.)	Разом
1.	Паракінетична СМФ	134	43	63	240
2.	СМФ на позначення інтелекту, знань, досвіду з соматизмами <i>cabeza</i> /голова	55	37	129	221
3.	СМФ на позначення інтелекту, знань, досвіду з соматизмами <i>lengua</i> /язик, <i>boca</i> /рот	73 18	17 -	89 26	179 44
4.	СМФ з рецептивними соматизмами <i>oreja</i> /вухо <i>ojo</i> /око	73 27	33 35	209 126	315 188
5.	СМФ на позначення трудової діяльності людини	37	8	85	130
6.	СМФ на позначення поведінки і характеру людини	10	7	53	70
7.	СМФ на позначення обрядів, звичаїв, ігор, народних танців	5	-	54	59
8.	СМФ на позначення історичних реалій, подій, персонажів	-	-	15	15
	Разом	432	180	849	1461

2.1. Семіотичне моделювання фразеологізмів із соматичним компонентом за інваріантними ситуаціями в іспанській та українській мовах

Найбільш показовими у плані відображення, розкриття механізмів і способів вторинної семантичної деривації є фразеологізми з соматичним компонентом, оскільки останні дають змогу виявити ізоморфні та ідіоетнічні риси фраземного значення з урахуванням образно-мотиваційної структури найменувань та семантико-граматичної трансформації й варіативності фразеологізмів у межах частини і цілого (холонімічно-партитивних) відношень одиниць.

Як відзначає В. С. Щирова, *соматичні фразеологізми* містять у своїй структурі компонент, який номінує частину тіла людини. Такі фразеологічні одиниці становлять антропоморфні універсальні з семантичного погляду утворення, які вербалізують певні фрагменти, образи довкілля, глибоко закорінені в когнітивній, ментальній діяльності людини, її досвіді, переконаннях, аксіологічній орієнтації [174, с. 73].

2.1.1. Семіотико-паракінетична модель фразеологізмів (жести, міміка, тілорухи) не становить однорідної групи зіставляваних одиниць у референтно-сигніфікативному плані, а тісно перехрещується з кількома СМФ, які відображають “способи концептуалізації жестової поведінки людини в процесі перетворення тіла як фізичної, природної матерії в тіло як носій атрибутів культури” [132, с. 34]. Ці одиниці маркують ситуації, коли стан людини, її ставлення до різних об’єктів довкілля виражається за допомогою зовнішніх симптомів. Під симптомами тут розуміються знакові жести, міміка, пози, пов’язані з вимушеністю або невимушеністю внутрішніх фізіологічних і психічних станів людини. Для паракінетичної СМФ характерне:

1) власне паракінетичне значення при маркуванні значимих елементів комунікації (на позначення мови глухонімих уживається фразеологізм *Hablar por la mano* – букв. *Говорити руками* із синонімічним значенням і семантико-граматичною трансформацією складників в системі іспанської мови *Hablar de manos* – букв. *Говорити, жестикулюючи*, *Hablar con las manos* – букв. *Жестикулювати руками*);

2) позначення емоцій, оцінки, психічного стану людини (стан задоволення, яке не зовсім відповідає моралі, нормам справедливості тощо) маркується і мотивується потиранням рук *Frotarse las manos* (семантика подиву, розчарування, злості), виражаючись за допомогою жесту піднятих до голови рук, що й об'єктивується відповідною фразеологією *Llverse las manos a la cabeza*. При маркуванні в українській мові значення відчаю, жалкування людини *Кусає собі лікті*, а в іспанській мові *руки* – *Morderse las manos*. На позначення стану розпачі в українській мові маємо фразеологізм *Рвати на собі волосся*, що має іспанський повний еквівалент *Tirarse de los pelos* – букв. *Рвати на собі волосся*.

Значення семіотично маркованих тілорухів передає ісп. *Frotarse las manos* ‘здивування’ з конотацією каузативної деструкції (дратувати, ранили руку і ногу), що містить ядерний соматизм *manos*. Цей соматизм зумовлює розвиток вторинного значення ‘боятися, сильно тремтіти’ в іншому іспанському фразеологізмі *Herir de pie y mano*. Синонімічне ж значення цього фразеологізму виражається за допомогою інших соматизмів – *cabeza/голова* (пор. *Temblar las carnes* ‘сильно боятися’), *ojos/очі* (ісп. *El miedo ve con cristales de aumento* – букв. *У жаху великі очі*).

Ідея хвилювання передається в іспанській мові образом кокосового горіха або голови, як це маємо в *Comerse el coco*. Метафоричне заміщення частини тіла – *руки* лежить в основі образно-характерологічної номінації *A mano airada* та його синонімічних трансформів, репрезентованих соматизмами *ojo, pie* з варіативністю компонентного складу, наприклад, при

позначенні стану великої злості, гніву *Echar centellas/char sangre/Lanzar fuego/char lumbre por los ojos* – букв. *Метати блискавки/кров/грим і блискавки/вогонь з очей*.

Ідея передачі злості поєднується з соматизмом *riño/кулак* – ісп. *Comerse los riños* / укр. *Махати кулаками*.

Окремі фразеологізми включають спільні епідигматичні компоненти – *іскри, вогонь, кров*, наприклад, ісп. *Echar los pies por alto* ‘розізлитися’ – букв. *Кинути ноги догори*, ісп. *Tocar el cielo con las manos* ‘сильно злитися, бути у стані великого гніву’, що в буквальному перекладі означає *Торкатися руками неба*. Очевидно, останній фразеологізм безпосередньо пов’язується з семантикою інтенсивного вияву емоцій через тілорухи, жести (у стані гніву людина сильно розмахує руками або високо їх піднімає). Пор. у цьому зв’язку типологічно подібний образ, представлений фразеологізмами з близьким компонентним складом *Alzar las manos al cielo* – букв. *Піднести руки до неба*, де протиставлення Верху і Низу поєднується з ідеєю звертання до ласки Бога, Божої сили. Можливо, у цьому разі маємо внутрішньомовну полісемію значення матеріально, зовнішньо подібних фразем, мотивованих різними за референцією тілорухами. Протилежна семантика – Низу – пов’язується з ситуацією стиду, коли людина опускає очі (ісп. *Vajar los ojos* ‘почервоніти, змиритися, підкоритися наказу’/ укр. *Опустити очі*).

Семантика здивування, захоплення виражається за допомогою образу піднятих догори ніг (ісп. *Dejar con las patas colgando*). Радісний стан людини і задоволення передається за допомогою грайливих, ласкавих очей тощо (ісп. *Bailar los ojos* ‘бути веселим, живим по натурі’, *Poner los ojos en blanco* – букв. *Закотити очі* (від задоволення). Останній фразеологізм має повний еквівалент в українській мові.

Фізіологічний і психічний стани людини відобразилися в ісп. *Dar una cabezada, Dar cabezadas* ‘нахилити голову, коли засинаєш’, *Dar una cabezada* ‘заснути на мить’ – букв. *Зробити кивок*. Ідея глибокого, міцного сну

передається в іспанській мові також через поняття витягнутих, вільних, розв'язаних ніг (*Dormir a pierna suelta*), або ж закритого кулака (*Dormir con los puños cerrados*). Якщо людина сильно позіхає, то про неї кажуть *Versele la planta de los pies* – букв. *Видно підошви ніг*.

Як бачимо з прикладів, фразеологізми, які передають емоційно-психологічний стан людини і містять у собі значення символу-жесту, становлять знаки вторинної метафоричної номінації, вільносинтаксичним перемінним прототипом яких слугує фізичний тілорух певних частин тіла людини (тіла як природно-біологічної матерії) [55, с. 7, 132, с. 34];

3) співвіднесення зі “стереотипами поведінки”, “нормами етикету” спостерігаємо у таких прикладах, як ісп. *Tender una mano* ‘надати комусь допомогу’ – букв. *Протягнути руку*. Фразеологізм зі значенням якісної переваги суб’єкта в певних ситуаціях буквально в іспанській мові звучить як *У нього пішла рука*;

4) значення, пов’язане з “ритуальними культурними стереотипами і ритуально маркованими формами поведінки” наявне у прикладах дієслівно-об’єктних словосполучень, у яких ритуальна дія спрямована на певний об’єкт: ісп. *Besar la mano* – букв. *Цілувати руку*, *Estrechar la mano* ‘потиснути руку на знак привітання’ – букв. *Простягнути руку*, *Dar cabezada, otorgar de cabeza* ‘нахилити/кивнути голову/головою на знак поваги чи згоди’ – букв. *Кивати головою*. Полісемія тілорухів простежується у фразеологізмі з вербально подібним зовнішнім оформленням, але іншим значенням *Dar la cabezada* ‘виразити співчуття’ – букв. *Вклонитися, кивнути* (див. фразеологізми на позначення соціальних стереотипів поведінки нижче): пор. ісп. *Ensortijar las manos* – букв. *Заламувати руки* (на знак співчуття, скорботи, душевного надриву) з типологічно подібним значенням укр. *Рвати на собі волосся* у ритуалі похорону на знак глибокої трагедії при втраті близьких тощо.

Семантику ввічливості, прохання виражають також фразеологізми з

соматизмом *pie* (нога): *Echarse a los pies de alguno* – букв. *Кинутися в ноги* (просити когось з покiрністю, вмовляти), *Besar los pies a alguno* – букв. *Цiлувати ноги* (фраза ввiчливостi щодо жiнок).

Навпаки, кодування iдеї зневаги (вигнати, вказати на порiг, послати пiд три чорти) передається за допомогою специфiчного за внутрiшньою формою (полiмотивацiйна ознака через iмперативну iдею стиснутих кулакiв для серпiв i локативну ознаку порога як символiчного маркера певної межi – мiж своїм i чужим простором) iспанського фразеологiзму *Mandar a hacer riños para hoces* ‘послати когось пiд три чорти’ – букв. *Дати кулаком по носi*.

Цi та iншi конвенцiональнi (закрiпленi узусом, домовленiстю мiж членами мовної спiльноти) знаковi елементи етнокомунiкацiї виникли внаслiдок семiотизацiї, соцiалiзацiї бiологiчно зумовлених рухiв тiла, iх своєрiдної психологiчної релевантностi.

2.1.2. Семiотична модель фразеологiзмiв на позначення iнтелекту, знань, досвiду з соматизмами *cabeza/голова* об’єднує цi одиницi на основi семантичних протиставлень розум/дурiсть, знання/незнання, досвiдчений/недосвiдчений тощо.

СМФ з ядерним соматизмом *cabeza/голова* безпосередньо пов’язується з iнтелектом, розумовими здiбностями людини i об’єднує фразеологiзми на позначення знання i незнання, вчених i неукiв, iнтелектуалiв i невiгласiв.

Цi фразеологiзми посiдають ядерну позицiю в розглядуванiй СМФ i за своєю семантичною, поняттєвою i знаковою характеристикою утворюють кiлька вiдносно незамкнених, вiдкритих пiдгруп iз семантикою:

а) мисленнєвих процесiв обдумування, роздумiв над чим-небудь, пригадування, забування, пам’ятi. Образна мотивацiя цих одиниць в основному пов’язується з процесуальною ознакою прямого й непрямого руху, неспокою (зудiти, йти, проходити, вертiтися, укладатися, повернутися тощо): iсп. *Pasarle por la cabeza* ‘думати’ – букв. *Пройти через голову*, *Darle*

vuelatas a la cabeza – букв. *Бути в стані глибоких роздумів*, *Venir a la cabeza* ‘пригадати’ – букв. *Прийти в голову*, *Llevar en la cabeza una cosa* – букв. *Знати щось напам’ять*;

б) сумніву, суб’єктивної епістемічної модальності за такими характеристиками, як повноцінність/неповноцінність, правильність/неправильність, вимушеність/невимушеність (ісп. *Meter en la cabeza* ‘переконати когось’ – букв. *Вбити щось у голову*), вдалість/невдалість, знання і невігластва щодо норми, переваги одного над іншим (реальні та ілюзорні фантастичні мисленнєві процеси, помилкове/правильне рішення) з яскраво вираженою аксіологічною і оцінною модальністю (*Meter la cabeza en un rucherо* ‘вперто дотримуватися помилкової думки’ – букв. *Засунути голову в горщик* / укр. *Хоч кіл на голові теши*, ісп. *Llenar la cabeza a pájaros* ‘мати нереальні фантастичні плани’ – букв. *Наповнити голову пташками*, *No tener ni pies ni cabeza* ‘бути незрозумілим’ – букв. *Не мати ні ніг, ні голови* (у цьому разі маємо символізацію тілесного верху і низу, див. у цьому зв’язку просторові опозиції верх/низ, початок/кінець), *No saber en la cabeza* – букв. *У голові не вкладається*).

Якщо український фразеологізм на позначення легковажної людини пов’язується з символікою курки (*Курячі мізки*), то в іспанській мові семантичним прототипом цього образу виступає родове поняття – образ пташиної голови (*Cabeza a pájaros*). Останній представлений також і формальним синонімічним варіантом *Cabeza de chorlito* ‘вітер гуляє в голові, порожня голова’ – букв. *Голова сивки*. Аналогічне фразеологічне значення представлено численними внутрішньомовними синонімічними варіантами, трансформами з типологічно подібною внутрішньою формою. Так, на позначення тупості, дурості, невігластва в іспанській мові представлені орнітологічні образи, подібно, як і в українській мові: *Tener la cabeza llena de pájaros* – букв. *Мати голову повну пташок*, *Cabeza de chorlito (tener, ser un)* – букв. *Мати голову сивки* / укр. *Мати шпак в голові*.

Образ “недалекої” людини може пов’язуватися з асоціаціями думання не головою, а ногами, про що свідчать синонімічні за значенням ісп. фраземи *Pensar con los pies, Mereser andar a cuatro patas* ‘дуже дурна людина’ – букв. *Ходити на чотирьох ногах*. Ймовірно, ця внутрішня форма сягає прототипу малої дитини, яка повзає на навколішках, на чотирьох ногах.

Зрідка протиставлення розум-дурість виражається за допомогою стійких сполук з іншими соматизмами, наприклад, *dedo* (палець), про що свідчить образно-експресивний фразеологізм з негативною оцінкою *No tener dos dedos de frente* – букв. *Бракує двох пальців на лобі*. Український аналог містить у своїй образній структурі іншу образ-схему пропозитивно-диктумного плану, пов’язаного з ідеєю чогось неробочого, зіпсованого або такого, що виходить з ладу, механізму (*Немає/бракує клепки в голові*) [104].

Антонімічне значення *розуму* передається ізоморфним образом кількісного вияву об’єкта: ісп. *Tener dos dedos de frente*. Аналогічні образи представлені в іспанській мові атрибутивними відношеннями (зі значенням форми, внутрішніх якостей – слабкості, оцінки (поганий, гнилий) при поєднанні з відповідними іменниками на позначення голови як результату метонімічного заміщення цілого частиною: ісп. *La cabeza redonda, Flaco de cabeza, Podrido de cabeza, Cabeza de alcornoque, Mala cabeza* – ‘нерозумна, дурна погана голова’, ‘той, хто діє бездумно, нерозважливо’.

Окремі номінації з ідентичною семантикою маркуються в іспанській мові за ознакою втрати, вилучення, зіпсутості механізму чи його якоїсь деталі, частини, як це маємо в *Perder la cabeza, Idsele la cabeza*. Пор. укр. *З глузду з’їхати* і т. ін.

Периферія аналізованої СМФ представлена спорадично й здебільшого включає фразеологізми з соматизмом *mano/рука*, які містять ще й інші соматизми. Наприклад, на позначення ситуації обдумування, коли людина замислюється, зважує щось, маємо ісп. *Meter uno la mano en el pecho* – букв. *Засунути руку в груди, Mano cuerda no hace todo que dice la lengua* – букв.

Розумна рука не все робить те, що говорить язик.

Семантичне поле розуму, вправності, вміння представлене й іншими соматизмами у складі фразеологізмів, наприклад, *pelo/волосся*: ісп. *Saber cortar un pelo en el aire* ‘бути дуже розумним’ – букв. *Відрізати волосся в повітрі*, *No tener un pelo de tonto* ‘бути кмітливим, розумним’ – букв. *Не мати волосся дурника* (зі специфічним компонентом-реалією). Подібні образи в українській мові відсутні.

2.1.3. Семіотична модель фразеологізмів на позначення інтелекту, знань, досвіду з соматизмами *lengua/язик* і *boca/рот* утворює цілісну асоціативно-образну групу фразеологізмів в іспанській та українській мовах з периферійною значеннєвою частиною – говоріння, акту комунікації, спілкування і передачі інформації. Крім цього основного, зазвичай, прямого значення, в образно-смісловій структурі фразеологізмів із соматизмом *lengua/язик* міститься ознака антонімічного характеру, зокрема, мовчання, репрезентована численними предикативно-акціональними метафорами з ціннісно маркованим компонентом семантики.

За допомогою цих соматизмів відбувається семантизація емоцій, а також концептуалізується опозиція “праця – ледарювання” та соціальні стереотипи і норми поведінки, які також перебувають на периферії аналізованої СМФ, наприклад, ісп. *Tal hora el corazón brama, aunque la lengua calla* – букв. *Серце кричить, а язик мовчить*, *Estar la lengua fuera* (цей образ відзначається тим, що в іспанців важка праця, на яку затрачено чимало зусиль, маркується за ознакою *Язик на плечах*, на відміну від української, де на позначення аналогічної ситуації вживаються фразеологізми з іншим розміщенням язика (на бороді). Окремі фразеологізми виражають негативні стереотипи поведінки, наприклад ісп. *Irse a alguno la lengua* ‘вживати вульгарні вирази’ – букв. *Зриватися з язика*.

Фразеологізми на позначення акту говоріння виразно корелюють з

протиставленням багато/мало, позаяк маркують своєю образно-експресивною і характерологічною внутрішньою формою різну інтенсивність говоріння. Окремі з них співвідносяться з аксіологічними конотаціями (особливо при узагально-абстрактному і метафоричному зсуві семантики говоріння – на сферу – обговорення, пліткарства, осудження і т. ін). Так, подібність до язика скорпіона (отруйний язык) лежить в основі атропоморфної фраземи *Lengua de escorpión* ‘пліткар, наклепник’; синонімічне значення виражається через образ чогось гострого (функцію гострих предметів, сокири, наприклад, *Lengua de hacha (de víbora)*, *Tener la lengua como un hacha*. Довгий і легкий язык також маркуються пейоративно, як це маємо в ісп. *Largo de lengua*, *Ser ligero de lengua* ‘безсовісний, безтактний у розмові’.

Ідея пліткарства, осудження в іспанській мові маркується за допомогою іншого смислового і образного елемента-соматизму – *dientes* (зуби), про що свідчить ісп. *Tomar a uno entre dientes* – букв. *Взяти когось між зуби*.

Окремі ціннісно забарвлені номінації співвідносяться з ознакою “добро – зло” (*Malas lenguas* – букв. *Погані язики*), чи зрідка з температурною ознакою – розігрівання (*Calentársele la lengua* ‘сильно ображати когось’; стан сильного або надмірного алкогольного сп’яніння в іспанській мові маркується як *Tener la lengua gorda* – букв. *Мати товстий язык*, тобто неповороткий, який заплітається в роті). В українській мові маємо аналогічний образ і однакове його маркування: *Язык заплітається, Язиком ледве ворочає*.

Інтенсивність говоріння, надмірний вияв цієї ознаки виражається в зіставлюваних мовах такими атрибутивними й адвербіальними кваліфікаторами і конкретизаторами семантики, як ‘багато, більше – дуже, вільно’: *Soltar la lengua sin hueso* – букв. *Розв’язати язика*, ‘язик без кісток’, *Suelto de lengua* – букв. *Розв’язаний язык*.

Водночас протиставлення замкнений/незамкнений (вільний,

невимушений) маніфестується передусім дієсловами зі значенням вузла, розв'язування, подолання перешкоди чи ідеї каузативної деструкції – точити, гострити, руху, зокрема, ісп. *Darse un filo a la lengua* ‘перешіптуватися, обговорювати когось відсутнього’ – букв. *Точити язик*, пор. в українській мові фразеологізм *Точити яси* ‘говорити довго’, який має інший відтінок у семантиці і не містить соматизму, хоча він тут уявно асоціюється. Ісп. *Destrabar la lengua, No tener pepita en la lengua* ‘говорити вільно’ – букв. *Не мати тупуна на язиці*, *Irse de la lengua* ‘говорити більше, ніж треба’ – букв. *Сходити з язика, Sacar la lengua a paseo* – букв. *Витягнути язика на прогулянку*.

Антонімічні сигніфікати, стримування від зайвих розмов – прив'язування, прилипання, витягування та інші метафоричні асоціації, пов'язані з язиком, в основному виражаються ознаковими і процесуально-динамічними засобами: ісп. *Atar la lengua, pegarse la lengua al paladar* – букв. *Язик прилип до піднебіння, Tirar de la lengua* – букв. *Тягнути за язик*, укр. *Тягнути за язика*, ісп. *Morderse la lengua (los labios)*. Останній фразеологізм представлений, як бачимо, варіантом *Morderse los labios* (Кусати губи) і має практично прямі відповідники в українській мові: укр. *Прикусити язика* та його гіперонім з іншим соматизмом: укр. *Зашипи рот*.

Водночас семантика не-говоріння, мовчання виражається поодинокими фразеологізмами типу ісп. *Parece que le ha comido la lengua un gato* – букв. *Його язик з'їв кіт*.

Концептуалізація соматизму *рот* як частини тіла людини також корелює з ідеєю комунікації, говоріння, розмови з різним ступенем інтенсивності ознак ‘багато говорити – мало говорити – не говорити’. Остання ознака символічно пов'язується також, як і фраземи з компонентом *язик*, з опозицією замкненого/незамкненого простору. Так, наприклад, семантика не-говоріння, утримання від розмови, зайвих слів передається через метафоризацію чогось твердого, ідею міцності твердого рота (ісп. *Duro*

de boca) або ж дієслівне значення зашивання, стримування, гальмування певної дії (ісп. *Coserse la boca* – букв. *Зашити рота*, укр. *Зашити рот*, ісп. *Poner freno a la boca* – букв. *Поставити гальма на рот*). Ці фразеологізми семантично варіюють одну й ту ж ситуацію і тому можуть сприйматися як синоніми. Антонімічний образ, який репрезентує надмірну ознаку говоріння, навпаки, виражається через ідею вільного, незв'язаного, розкутого, незамкненого просторового локусу: дієслова *despegar* ‘розклеїти’, *tapar* ‘закрити’ тощо (ісп. *Tapar bocas*).

Загальне значення інтенсивної розмови – пліток з негативною оцінкою маніфестує ісп. *Tomar en boca a uno* ‘часто про когось говорити’ – букв. *Взяти в рот когось*. Національно маркованим виявляється іспанський фразеологізм *Boca de escorpión*, внутрішня форма якого не має аналога в порівнюваній українській мові. Останній є культурно асиметричним з сигніфікативною невідповідністю значення. Ціннісний маркер ‘погано говорити’ як додатковий аксіологічно негативно маркований елемент виражається ще в ісп. *Poner boca en uno* – букв. *Покласти рот на когось*.

Належність акту комунікації, розмови певному суб'єкту чи іншій особі виражають іспанські фразеологізми, побудовані за логіко-семантичною ситуацією *Я-інший*. Так, підказка або ж відсутність власної думки чи незнання чогось, сподівання на чийсь підтримку передаються специфічним за образністю зоосемізмом – образом гусака в складі ісп. *Hablar por la boca de ganso* – букв. *Говорити ротом гусака*, тобто погоджуватися з думкою іншого, не мати власної думки, або ж нейтральним з експліцитно вираженим елементом *іншого (otro)*, не належності предмета розмови суб'єкту: ісп. *Hablar por boca de otro*. Іспанський фразеологізм *Saber de boca de otro* з епістемічною модальністю має подібне значення, яке буквально тлумачиться як *Знати з рота іншого*. Ці номінативні одиниці не мають відповідників в українській мові.

Периферійними у цій СМФ є фразеологізми з соматизмом *mano/рука* зі

значенням говоріння/мовчання, які в іспанській мові трапляються зрідка: *Hablar a la mano* ‘турбувати кого-небудь’ – букв. *Говорити під руку*. Пор. укр. *Попастися (потрапити) під гарячу руку* зі значенням ‘сильно сваритися на когось’. Трапляються поодинокі фразеологізми зі значенням заперечної модальності, як це маємо в ісп. *No saber lo que se trae entre manos* ‘не розумітися у якійсь справі, не мати здібностей для її виконання’ – букв. *Не зрозуміло, що має (несе) в руках*.

2.1.4. Семіотична модель фразеологізмів з рецептивними соматизмами *oreja/вухо* і *ojo/око*. Розглядувані соматизми як образно-смысловий центр формування цієї СМФ в іспанській мові належить до числа малопродуктивних семантичних компонентів. Із найпродуктивніших відзначимо такі знакові ситуації, **як рецепція, сприйняття, отримання** інформації через цей фізичний (слуховий) орган (семантична опозиція *слухати / не слухати*; відсутність слуху, бути глухонімим).

Сприйняття слухової інформації в розумінні зорової пов’язується з природною онтологією органів чуття людини, а тому фразеологізми на позначення цього процесу є нейтральними, емоційно й експресивно не забарвленими. З семантичного і граматичного погляду вони представлені в основному дієслівними маркерами як стрижневими компонентами зі значенням володіння, отримання, переміщення, руху типу *дійти, отримати*, а також наявності реципієнта й відправника (суб’єкта) інформації: ісп. *Llegar a los oídos*, *Llegar a oídos de uno* (про отримання звістки, повідомлення), *Quien orejas tiene, oiga* – букв. *Слухай, хто має вуха*, *Llegar una cosa a sus oídos* ‘дізнатися про щось’ – букв. *Щось дійшло до чийось вух*.

Семантика не-слухання, глухоти, передається не тільки через пряму знакову ситуацію, а й вживається в переосмисленому значенні ‘не мати здібності, здатності до чогось’, зокрема й абстрактно-метафоричному значенні ‘не чути, бути глухим до чийось страждань’. Перше значення

маємо в іспанських *Poner los oídos al hilo* – букв. *Прикласти вуха до проводу*, *Duro de oído* ‘глухуватий, той, що не має музикального слуху’ з відповідною метафоризацією смислу – букв. *Твердий на вуха*. Подібне синонімічне значення виражають ісп. *Hacer oídos sordos* – букв. *Робити вуха глухими*, *Hacer oídos de mercader* – букв. *Зробити вуха торговця*. Можливо, люди, зайняті комерційними справами, як правило, залишаються байдужими до чужих проблем, а звідси, маємо відповідний образ.

Ідея джерела отримання інформації (суб’єкта щодо отримувача або носія) маніфестується в розглядуваній знаковій ситуації через опозиції *своє/чуже, я – інший*, семантичне наповнення яких також відзначається як прямим нейтральним маркуванням фразеологізмів, так і образно-характеризувальним з ціннісною орієнтацією і конотацією семантики (підслуховування, плітки тощо): ісп. *Hacer oreja* ‘підслухати чужу розмову, бесіду’ – букв. *Робити вуха*, *Las paredes oyen* – букв. *І стіни вуха мають*, *De oídos* – букв. *Через вуха* (про те, що відомо за чутками, а не за фактами), *Pegar la oreja* ‘підслуховувати розмову за дверима’ – букв. *Приклеїти вуха*. Спорадично виражена ідея обміну, взаємозворотності інтерактивних дій через вуха, а також ідея втрати інформації, які пов’язані зі стрижневими антонімічними дієсловами зі значенням ‘влітати-вилітати, входити-виходити’: ісп. *Entrar por un oído y salir por el otro* – букв. *В одне вуха влітає, а в друге вилітає*. Всі ці одиниці мають повні еквіваленти в зіставлюваній українській мові.

Інші просторові кореляції зі значенням розмови в іспанській мові зводяться до номінації протиставлення далеко/близько. Ці протиставлення пов’язані з орієнтацією в просторі і корелюють з іншими соматизмами, зокрема *mano/рука, ojo/око* тощо (див. далі мотиваційну сферу Простір), наприклад, фразеологізм *Zumbar el oído*, внутрішня форма якого пов’язана з шумовою ознакою, – букв. *Шуміти у вухах* і *Palabra al oído se oyo de lejos* – букв. *Слово, сказане на вуха, чути здалека*. Пор. з укр. *Шепотіти на вуха*,

тобто розповідати якусь таємну інформацію.

2.1.4.1. Семантизація психоментально-кінетичного знака Увага у складі фразеологізмів із рецептивним соматизмом *oreja/вухо*. Семантично пов'язаний з попередньою СМФ психоментально-кінетичний знак УВАГА репрезентується передусім відповідними дієсловами і віддієслівними утвореннями зі значенням володіння або положення в просторі як стрижневими у складі фразеологізмів всієї СМФ – ‘слухати, увага, слухати з увагою, класти, положити’: ісп. *Aplicar el oído* – букв. *Прикласти вухо, Oído al parche (ojo al parche)* ‘наказ, побажання, заклик слухати команду барабана’ (цей апелятив демонструє ситуацію, коли так звертаються до когось, щоб привернути його увагу).

Метафоричне вираження уваги в іспанській мові номінується дієсловами зі значенням ‘розміру’: *Con las orejas tan largas*, як і в укр. *Довгі вуха, Мати довгі вуха*, образними дієсловами *гострий-тупий* у значенні ‘гострого, тонкого сприйняття чогось’, а також каузативною семантикою ‘колючого, ріжучого’, яка виникає внаслідок уподібнення предметів реального світу ознаковим і процесуально-динамічним асоціаціям (див. про це докладніше [171, с. 76]): ісп. *Aguzar las orejas, Aguzar los oídos* – букв. *Загострити вуха/слух*, укр. *Нагострити вуха*; ісп. *Afilarse el oído o la oreja* ‘бути уважним, слухати з великим інтересом’ – букв. *Нагострити вуха*.

Ідентичне значення маркується і через особливий гострий слух тварин: ісп. *Tener oído de conejo* – букв. *Мати слух кролика*. Синонімічне значення виражається і фразеологізмами з асоціативно-символічним значенням протиставлення (відкритого/замкненого, закритого), яке є своєрідною семантичною універсалією, позаяк співвідноситься з різними соматизмами (оком, рукою, головою). У цьому можна вбачати перехресні зв'язки між різними СМФ із соматичним компонентом. Семантика відкритого вуха (слуху) і антонімічних образних асоціацій простежується в таких іспанських фразеологізмах, як *Abrir los oídos* – букв. *Відкрити комусь вуха, Descubrir*

(*ensentar*) *la oreja* – букв. *Відкрити, показати вухо* (цей фразеологізм, крім прямого, має ще й переносне значення ‘побачити свої недоліки, вади, яких зовні не видно’), *Cerrar los oídos*, *Cerrar los oídos a uno* ‘відмовитися слухати когось’, ‘не чути чогось зайвого, непотрібного’ – букв. *Закрити вуха*.

Низка фразеологічних одниць із цим соматизмом має ще одну цікаву узагальнено-абстрактну семантику з певними відтінками (і, порівняно з українською мовою, специфічну внутрішню форму, мотивацію):

– фізичного, психічного, морального впливу, зокрема й тих конотацій, що пов’язані з семантичним вираженням презирства, лестощів, підлабузництва, ризику, підозри та інших образно-характеризувальних експресивних і оцінних ознак семантики (ситості, нахабства). Наприклад, ісп. *Regalarle a alguien los oídos* ‘лестити комусь’ – букв. *Дарувати слух/вуха*, *No valer sus orejas llenas de agua* ‘ставитися з презирством до когось’ – букв. *Не цінувати чийсь вуха, заповнені водою*. У цьому разі маємо зв’язок з семантичною опозицією *порожній/повний* (*повний* – у значенні позитивному як добрий, приємний, багатий і т. ін.). Кодування ідеї підозри, недовіри пов’язується з образом комахи, комара або мошкари за вухом, як це маємо в іспанських *Con la mosca detras de la oreja*, *Estar con la mosca detrás de la oreja* – букв. *Бути з мухою за вухом*. Можливо, сама знакова ситуація – ‘відмахування від комарів, які не дають спокою’, послужила основою для образного переосмислення значення фразеологізму. Пор. український фразеологізм із іншим компонентом-соматизмом *Мати мухи в носі* (про дратівливу людину, яка не має внутрішнього спокою). Ситуація небезпеки, ризику передається в іспанській мові образною знаковою структурою ‘Хижа тварина’. Наприклад, *Haber visto las orejas al lobo* ‘ризикувати, загубити щось вкрай важливе’, *Ver las orejas al lobo* – букв. *Бачити вуха вовка*. Синонімічне значення в іспанській мові передається через іншу внутрішню форму – ризикувати обличчям і вухами (*Jugarse la cera de los oídos*). Ідея багатства, ситості, презирства до простих, голодних людей виражена ісп.

фразеологізмом *El vientre no tiene orejas* – букв. *Живіт не має вух*;

– емоційного стану людини, категоризацією емоцій (стиду, радості і т.ін.) на шкалі позитивних (рідше – негативних) ціннісних показників і стереотипів поведінки людини, етикетних форм. Так, приємні позитивні компліменти експресивно маркуються в ісп. *Regalar el oído* – букв. *Дарувати слух* (чути щось приємне).

Приміром, кодування ідеї докору, стиду в іспанській та українській мовах передається семантично універсальною температурною ознакою розігрівання, високої температури: ісп. *Calentar las orejas* – букв. *Нагріти вуха* / укр. *Пекти раків*, що означає ‘червоніти від сорому’. Фізична дія (тілорух) зі спільною для досліджуваних мов внутрішньою формою *Тягнути за вуха* виступає прототипом акціональної обрядової ситуації поздоровлення з іменинами. Зазначена ритуальна дія пов’язана з символічною дією росту, величини як певних позитивних конотацій у культурі (семантика Верху як позитивний член опозиції, на відміну від символізації Низу). Низ маніфестує передусім сферу негативних емоцій людини. Про це свідчать фразеологізми з образно-асоціативними корелятами Низу як утілення негативних емоцій і станів (смуток, досада, програш, поразка приниження тощо). Останні перехрещуються зі знаками “Влада”, “Сила”. Отже, ці мотиви прозоро маніфестуються внутрішньою формою таких фразеологізмів в іспанській мові, які мають виразні семантичні й образні відповідники й аналоги в українській мові. В основному вони зорієнтовані на семантику дієслів зі значенням переміщення вниз – *опустити*. Наприклад, *Estar con las orejas gachas* ‘бути приниженим, ображеним’ – букв. *Бути з обвислими вухами*, *Agachar (bajar) las orejas* ‘визнати поразку, підкоритися’ – букв. *Опустити вуха*, *Bajar las orejas* ‘уступити в дискусії’ – букв. *Повісити, опустити вуха* / укр. *Повісити (опустити) вуха*. Ісп. *Con las orejas caídas* зі значенням ‘сумний, якщо не виправдались надії’ має відповідник в українській мові, але з соматизмом *ніс*: *Опустити носа*.

Синонімічне значення образи в іспанській мові виражається також за допомогою експресивно забарвленого в бік негатиї фразеологізму з соматизмом *nariz* (ніс), наприклад: *Dar humo a narices* – букв. *Пустити дим у ніс*, *Hacerle las narices a uno* – букв. *Зробити кому-небудь ніс*.

2.1.4.2. Семантизація візуального знака Увага у складі фразеологізмів із рецептивним соматизмом оґо/око.

Візуальний рецептивний знак Увага об'єднує фразеологізми з вторинним метафорично переосмисленим, стилістично емоційно й експресивно забарвленим значенням із певними аксіологічними конотаціями *обережності, шанування* тощо. Виразним виявляється їхній семантичний зв'язок з ідеєю кількості, яка виражається експліцитно через семантику чисел. Про це свідчать такі іспанські фразеологічні варіанти: *Andar con ojo* (*con cien ojos*), *Andar con siete ojos* 'бути уважним'. Зрідка згадане значення передається за допомогою іншої знакової структури, пов'язаної з процесуально-динамічною семантикою дієслів з просторовою семантикою і стану, наприклад, іспанський фразеологізм *Clavar la vista*, що має прямий відповідник в українській мові – *Прикипити очима*.

Ідея (стан) пробудження в синтагматичному зв'язку з певним об'єктом – оком – лежить в основі специфічної за образністю іспанської фразеологічної одиниці *Despabilar los ojos, Avivar los ojos* – букв. *Оживити очі*. Своєрідною за внутрішньою формою у цьому контексті виявляється і внутрішня форма ісп. фразеологізму *Andar con el ojo sobre el hombro* – букв. *Ходити з оком на плечі*. Усі розглянуті одиниці не мають образних аналогів в українській мові і передають специфіку менталітету іспанців.

Соматизм *ojo* в процесі фразотворення в іспанській мові також, як і попередній – *oreja*, є менш продуктивним, ніж інші назви частин тіла людини. Звертає увагу на себе те, що цей візуальний соматизм (сприйняття за допомогою ока) виразно корелює з лексемою *piña* (зіниця), семіотичною опозицією бачення – не-бачення (сліпота), передусім у культурно-

міфологічному плані. Свого часу Ст. Ульманн розглядав кореляцію й етимологічний зв'язок між поняттями *око*, *зіниця*, *дівчина* як своєрідну семантичну універсалію в плані типологічної закономірності [163, с. 275]. Зокрема, ще давні греки лексею *kore* позначали зіницю і дівчину. Ймовірно тому зіставлення іспанських та українських фразеологізмів *Ser la niña de los ojos de alguien* – букв. *Бути зіницею ока*, укр. *Берегти як зіницю ока* свідчить про спільне значення ‘високо цінувати, берегти’.

Окремі фразеологізми зіставлюваних мов побудовані за спільною семантичною формулою ‘бути зайвим, перешкоджати’, хоча інколи мають певні відтінки в плані вираження внутрішньої форми. Так, іспанський фразеологізм *Como pedrada en el ojo sano* з ідеєю зайвості, непотрібності передається через образ *Каменя в оці*, на відміну від українського, де ця ситуація маркується як *Більмо в оці*. У типологічно подібному фразеологізмі *Joder más que una china en un ojo*, крім семантично вторинного ‘заважати, набридати’ розвивається ще одне значення ‘бути людиною великої сексуальної активності’, яке в українській мові відсутнє.

З каузативною семантикою епістемічної (бажаної) й аксіологічної модальності пов'язується образна структура таких фразем, які співвідносяться зі сферою почуттів (кохання, любові або ненависті). Стрижневим акціональним компонентом у цьому разі виступають дієслова зі значенням руху, переміщення, температури (горіння), які сполучаються з відповідними соматизмами, наприклад, ісп. *Írsele los ojos* – букв. *У нього поїхали очі*, *Írse los ojos tras algo*, *Encandilarse los ojos* ‘дуже хотіти чогось або когось’. Типологічно подібні образи представлені й іншою внутрішньою формою (метафоризацією смислу при позначенні надмірної, пильної уваги до когось – їсти, пожирати), як це маємо в ісп. *Comerse a alguien con los ojos* ‘пильно дивитись на когось, дивитись з великою цікавістю’, *Entrar por los ojos* – букв. *Увійти через очі*. Ці значення є вторинними абстрактно-узагальненими, перенесеними у сферу відчуттів і позитивного емоційного

сприймання.

Про погану роботу або про дії без попереднього обдумування, приготування, вимірювання або апроксимації іспанці говорять досить образно й експресивно, вживаючи фразеологізм із прозорою внутрішньою формою *A ojo de buen cubero* – букв. *На око гарного бондаря*.

Ідея непрямого (викривленого як підозрілого, такого, що не викликає довіри, обману, підозри) міститься в ісп. *Mirar con el rabillo del ojo, Mirar de reajo* – букв. *Дивитися скося, краєм ока*. Подібні образи та їх вербальне вираження маємо і в українській мові.

Метафоризація очей у вигляді затуманеного погляду (не-бачення, сліпоти) при позначенні байдужої до насміхань і наклепів людини простежується і в такій іспанській одиниці, як *Andar con musarañas ante los ojos* – букв. *Ходити з туманом перед очима*. Ізосемічний корелят в іспанській (код не-бачення) *Tener los ojos en el cogote* маркує цю ситуацію як *Очі на потилиці*. Подібні образи в українській мові відсутні.

Семіотичний код не-бачення реалізується також через метафоризацію образів (уподібнення очей склу, помутніння очей), які виступають символічними маркерами згасання життя, коду смерті, опозиції видимого/невидимого. Про це свідчать такі іспанські фразеологізми, як *Vidriarse los ojos, quebrarse los ojos* – букв. *Очі помутніли, погляд помутнів* (про покійників).

На периферії цієї моделі перебувають одиниці, де синонімічне значення *УВАГИ* представлене у внутрішній формі фразеологізмів із соматизмом *nariz/nic*, який є складником різних образних схем у зіставлюваних мовах. Так, про людину уважну, пильну, далекоглядну, яка вміє контролювати ситуацію, іспанці говорять *Afilar la nariz* – букв. *Нагострити носа* (гострота в абстрактно-метафоричному смислі означає ‘глибоке проникнення в сутність явища’). В українській мові маємо відповідник

2.1.5. Семіотична модель соматичних фразеологізмів на позначення трудової діяльності людини в основному пов'язується з інтенсивністю вияву певної процесуально-фізичної ознаки, її надмірним виявом, чи навпаки, – бездіяльністю, поганою працею або невмінням щось робити (логіко-семантичне співвідношення багато/мало). Ця аксіологічна семантика торкається всіх одиниць розглядуваної СМФ, позаяк останні виявляються стилістично маркованими, мають яскраво виражену емоційність (схвалення, засудження, презирство тощо). Отже, опозиція *добре-погано працювати* представлена субстантивними, дієслівно-іменними, субстантивно-адвербіальними фразеологічними сполуками з актантними поширювачами й інтенсифікаторами певної дії типу *fuerza* ‘сильно, багато, без відпочинку’, наприклад, *No dar paz a la mano, A fuerza de brazos, romperse las manos, ponerse manos a la obra*, а також епідигматично маркованими компонентами, як в ісп. *Manos encallecidas, más valen que con cortijas* ‘мозолисті руки дорожчі від тих, що в перснях’.

Ідея інтенсивної праці передається через образно-смісловий і дериваційно утворювальний центр – замкненого локусу – *стиснутих кулаків*, які виступають семантичним прототипом важкої праці, надмірних зусиль для завершення чогось: ісп. *Apretar los puños*.

У зіставлюваних мовах ідея інтенсивної праці, надмірних зусиль при виконанні якоїсь справи, внаслідок цього і набутий досвід людини, маркується за допомогою фразеологізму з соматизмом *diente/зуб*, який входить у різні пропозиційно-акціональні структури у складі однієї образ-схеми. Так, наприклад, в іспанській мові це значення маркується у фразеологізмі *Sudarle los dientes* – букв. *Просякнуті потом зуби*, на відміну від української мови, де маємо акціонально-об’єктну структуру *З’їсти зуби* (на якійсь справі), причому в українській мові значення звузилося до професійної сфери. В іспанській воно є ширшим, оскільки позначає набутий досвід загалом і внаслідок наполегливої праці зокрема.

Кількісну ознаку вимірювання, величини маніфестує адвербіальний метронім через співвідношення з назвою частини тіла людини – *кулак*: ісп. *Como un riño* ‘велика або мала річ’ – букв. *Величиною з кулак*; *Medir a riños* ‘міряти, ставлячи кулак на кулак’ – букв. *Міряти кулаками*.

Атрибутивний дескриптор-кваліфікатор *свої* при іменнику *riños* у фразеологізмі *Por sus riños* маркує ідею своєї важкої праці через частину руки – *кулак* (партитиви – *кулак як частина руки*).

Фразеологічні номінації з антонімічною семантикою в основному представленні атрибутивними словосполученнями в поєднанні з соматизмом *manos/руки* типу *Manos libres* – букв. *Вільні руки*, зрідка з препозитивами чи прийменниково-іменниковими формами, що є синонімічними або варіантними: ісп. *De brazos caídos* – букв. *З опущеними руками*, *Estar de brazos cruzados* – букв. *З хрещеними або складеними руками*, *Mano sobre mano* – букв. *Рука на руці*, *Estar con las manos en el seno* – букв. *Бути з руками на грудях*. В окремих випадках ця негативна семантика пов’язується зі значенням фізичної вади, каліцтва – за допомогою образу ‘руки без пальців’, як це маємо в ісп. *Mas torpe que una mano sin dedos* ‘незграбний, як рука без пальців’.

2.1.6. Семіотична модель соматичних фразеологізмів на позначення поведінки і характеру людини. Так, ісп. *A mano salva* – букв. *Непошкодженою рукою* вживається на позначення людини, яка діє необачно, швидко, без будь-якої відповідальності, наражаючись на небезпеку. Про безсоромну людину іспанці говорять *Llevar la cabeza muy alta* – букв. *Тримати голову високо*. Ісп. *Cantar en la mano* – букв. *Співати в руку* позначає хитру, підлу людину, а *Irle a la mano* – букв. *Вести/тримати за руку* – хвалькувату людину ‘стримувати кого-небудь від надмірної хвальби, того, хто багато хвалиться’ (див. аксіологічну мотиваційну сферу).

При подібності функціонально-прагматичного навантаження реалій,

покладених в основу метафоризації образів упертої, надто наполегливої людини, простежуються сигніфікативні розбіжності фразеологічної семантики в зіставляваних мовах. Пор. іспанське *Clavar un clavo con la cabeza* ('хоч гвіздки забивай головою') й українське *Хоч кіл на голові теши*, також пов'язаних з ідеєю колючого, ріжучого.

Синонімічне позначення вираження небезпечної ситуації, ризику маніфестують іспанські фразеологізми із соматизмом *boca* (рот) та їх внутрішньомовні варіанти з соматизмами *cuello*, *garganta* (шия, горло): ісп. *Llegar el agua a la boca* – букв. *Де вода, яка доходить до рота, якою людина захлинається*, *Estar con el agua, hasta la boca (el cuello)*, *O hasta la garganta* 'бути в дуже скрутному положенні, небезпеці'.

2.1.7. Семіотична модель соматичних фразеологізмів на позначення обрядів, звичаїв, ігор, народних танців (образ *homo ludens*) перетинається із СМФ із семантикою тілорухів, жестів. На позначення релігійної церемонії покладання рук єпископату і вищих служителів католицької церкви, духовенства вживається фразеологізм *Imponer las manos*. До цієї СМФ належать також фразеологізми з акціонально-об'єктною граматичною структурою на позначення шлюбних обрядів договору з символікою руки, які наявні в іспанській та українській мовах і культурах зі своєрідним національно-культурним забарвленням: *Pedir la mano* – букв. *Просити руку* / укр. *Подати руку*, *Подати рушники/хустки*.

Іспанський фразеологізм *Juego de manos* – букв. *Легкість в руках ілюзюніста* (гра рук) має ідентичний за лексичним складом й образною структурою відповідник в українській мові: *Гра рук*.

Окремі номінативні одиниці виявляються полімотиваційними, адже містять у своїй структурі мотиви обряду хрещення, гри, перемоги (якісної переваги об'єкта). Так, наприклад, іспанський фразеологізм *Mojar la oreja* із

соматизмом *oreja* у прямому значенні означає ‘намочити вухо’, ‘перемогти’. Його етимологія пов’язується зі звичаєм деяких дитячих ігор мочити слиною вухо переможеного. Ця дія є певним відгомонам обряду хрещення дитини, під час якого священник мочить вухо дитини слиною, щоб вухо розкрилось і почуло Божу правду. Відповідників в українській мові цей фразеологізм не має.

Іспанські фразеологізми з соматичним компонентом *pelo* (волосся), що належать до цієї моделі, також походять зі сфери культури (занять, звичаїв). Так, наприклад, образний вислів *Tocar pelo (cortar orejas) u rabo* ‘торкатися волосся’ – букв. *Відрізати вуха (вуха і хвіст)* у переосмисленому значенні ‘досягти тріумфу, завершити з успіхом якусь справу’ походить із тавромагії. Як відомо, тореро преміюється або нагороджується за якісно проведений бій одним вухом, двома вухами і хвостом вбитого бика... Переможець бере ці трофеї і почесно, з тріумфом, робить коло по арені.

Вербалізатором “гри” виступає також іспанський ціннісно маркований фразеологізм з образом гри кулаками *Jugar de puños* – букв. *Грати кулаками* на позначення обману, шахрайства, які часто трапляються в умовах нечесної гри.

Затемненою виявляється внутрішня форма фразеологічних одиниць із соматичним компонентом *boca* та ігровим компонентом *La boca hace juego* ‘діяти, чинити проти правил’ – букв. *Рот робить гру*. В українській мові еквівалентів не зареєстровано.

2.1.8. Семіотична модель фразеологізмів на позначення історичних реалій, подій, персонажів. До цієї моделі належить безеквівалентний іспанський фразеологізм *Cortar la mano* – букв. *Дати руку відрубати* та його синонім із семантикою активної фізичної дії, насильства *Poner la mano en el fuego por algo* – букв. *Покласти руку у вогонь заради когось або чогось* ‘мати абсолютну впевненість у правильній поведінці або в

точності, правильності вибору чогось' (образ сягає давньої традиції інквізиторів демонструвати невинність або вину осіб, причетних до чаклунства, шляхом випробування вогнем (руку звинувачуваного засували у вогонь і примушували брати розпечене залізо; якщо не було опіків, таку людину визнавали невинною, але опіки, звичайно, були завжди).

Інший фразеологізм із соматичним компонентом *pele* (волосся) *Tener pelos en el corazón* сягає події, описаної латинським письменником Плінієм старшим. Зокрема, в легенді йдеться про грека, який переміг 300 спартанців. Коли його було взято в полон, йому розрізали груди і побачили, що його серце покрите волоссям. Аналогічний мотив пов'язується з легендою про одного з баскських моряків Антоніо Окендо, який боровся проти голландців і французів у Середземному морі. Після його смерті, коли розрізали його труп для бальзамування, то його серце було у волоссі. У переосмисленому значенні цей вираз вживається на позначення твердості, непокори.

Іспанський фразеологізм *Salvarse por los pelos* – букв. *Врятувати за волосся* відноситься до сфери мореплавства, звичаїв моряків. Під час затоплення корабля або шторму моряки, які впали у море, були врятовані своїми товаришами за волосся. Оскільки на той час моряки носили дуже довге волосся, то згодом вийшов наказ про необхідність відрізання волосся з гігієнічних міркувань. Згодом цей наказ дозволяв за бажанням збривати волосся. В українській мові відповідників не зафіксовано.

Ця модель фразеологізмів характерна лише для іспанської мови.

2.2. Польове моделювання фразеологізмів із соматичним компонентом у мотиваційних сферах іспанської та української мов

Таксономію фразеологізмів із соматичним компонентом за сферами вживання здійснено шляхом розгляду ядерних і периферійних соматизмів із

культурно зумовленою семантикою у фразеологізмах зіставлюваних мов (табл. 2).

Таблиця 2.2.

Кількісно-якісна характеристика ядерних і периферійних соматизмів в іспанських та українських фразеологізмах

№ п/п	Сфери вживання фразеологізмів	Іспанські соматизми	Ядро (к-сть)	Периферія (к-сть)	Українські соматизми	Ядро (к-сть)	Периферія (к-сть)
1.	Соціальна	cabeza	55		голова		
		mano		11	рука		8
2.	Релігійна	mano	87		рука	71	
		ojo		28	око		
		barba			борода		8
		cabeza		27	голова		17
		pie		46	нога		33
3.	Міфологічна Семантизація душа/серце Семантизація душа/смерть	cuerno	54		тіло		
		corazòn		26	серце		9
		cabeza			голова		7
		alma		8	душа		8
		pelo		9	волосся		
		alma		71	душа		62
		corazòn	175		серце	132	
		alma	34		душа	18	
corazòn		25	серце		9		
4.	Просторова	mano	123		рука	44	
		boca		80	рот		
		cabeza		62	голова	35	
		pie	107		нога		28
		corazòn		8	серце		8
		alma			душа		9
		garganta			горло		8
		talòn			п'яти		6
5.	Аксіологічна	mano	315		рука	133	
		pie		18	нога		
		ojo			око		17
		pelo		16	волосся		15
		cabeza		14	голова		
		nariz		19	ніс		7
		boca		9	рот		
		uñas		7	нігті		
		oído		8	вухо		
		lengua			язик		9
aspalda			спина		7		
	Разом		950	492		433	275

2.2.1. Фразеологізми з ядерним соматизмом *cabeza/голова* соціальної мотиваційної сфери в своїй основі має архісеми *Керівництво, Важливість, Сила, Влада* і поєднує одиниці зі значенням соціальної ієрархії об'єктів *вищий – нижчий, важливий – не-важливий*.

Ці одиниці мають семантику якісної і кількісної переваги об'єктів, співвіднесених з такими соціальними мотиваційними сферами, як сім'я, влада (керівник – підлеглий), матеріальними, артефактуальними поняттями дару, майнових чи трудових стосунків тощо: ісп. *Cabeza de familia* – букв. *Голова сім'ї, Cabeza de casa* ‘спадкоємець майна’ – букв. *Голова дому, Dejar en cabeza de mayoralzgo* – букв. *Залишити у спадок (у голові) старшого сина, Nacer cabeza* ‘бути головним, протистояти ворогу’ – букв. *Зробити голову*.

Окремі дієслівно-об'єктні фразеологізми позначають військову або суспільну перевагу, мають значення активної фізичної дії, спрямованої на певний об'єкт: ісп. *Cortar cabeza* ‘звільнити з роботи’ – букв. *Зняти голову*. Ідентична семантика ‘залишити когось у нестатках, без засобів до існування, звільнити з роботи’ маркується за допомогою соматизму *pie* у фразеологізмі *Dejar a uno a pie* – букв. *Залишити когось на двох ногах* (на своїх двох). Вільносинтаксичним (маргінальним) прототипом для фразеологізму *Darle a alguien en la cresta (cabeza)* служить реальна фізична дія – букв. *Вдарити по потилиці (голові)*, що в переносному значенні розуміється як ‘показати свою перевагу, змішати, сплутати карти’.

2.2.2. Фразеологізми з ядерно-периферійними соматизмами релігійної мотиваційної сфери. В індоєвропейській архаїчній моделі світу Вищі божества наділялись різними функціями.

Спільнослов'янське *Бог* витлумачувалося як первісне позначення істоти, яка наділяє долею, багатством [239, с. 99]. Водночас *Доля* в народному світосприйнятті сприймалася як одна з найважливіших космолого-онтологічних категорій на позначення індивідуальної або

сукупної долі, життєвого призначення, приреченості, участі, яка реалізується як удача (талан), щастя, благополуччя, або навпаки, невезіння, обділення долею, частиною, життєвим благом. Про це свідчить відповідна лексико-семантична реконструкція праслов'янського за походженням *доля* (від праслов. *deliti) [239, с. 113].

З образами *Неба, Раю і Пекла* (семіотично протиставлених як Верх і Низ в архаїчній моделі світу, християнських мотивів Божого Суду, нареченості (судженого)) пов'язана внутрішня форма багатьох фразеологізмів в іспанській мові. Наприклад, ідея семіотичного протиставлення *верху/низу* маніфестована фразеологізмами зі значенням тілорухів, жестів, тактильних відчуттів: ісп. *Tocar el cielo con las manos* 'досягти найбільшого щастя, благополуччя, успіху' – букв. *Доторкнутися руками до неба*, укр. *Взяти бога за бороду*.

Фразеологізм *Vivir a ojo*, який буквально означає *Жити на око* тобто 'жити, сподіваючись на Божу милість, ласку'.

Символізація Верху (небесного) і Низу розкривається у фразеологізмі з соматичним компонентом *оjo/око* при позначенні релігійного культу, сакрального спілкування з Богом через молитву: *Alzar los ojos al cielo, Levantar los ojos al cielo* 'звернутися з серцем до Бога' – букв. *Підняти очі до Неба*. Останній фразеологізм за своєю образною структурою співвідноситься з полюсами аксіологічного протиставлення *добре-погано, позитивне-негативне* з міфологічно маркованими опозиціями *щастя – нещастя (везіння – невезіння), долі – не-долі*. Ці опозиції втілені у знакових ритуальних магічно-заклинальних фразеологізмах-кліше з імперативною семантикою (волюнтативною модальністю) з ідеєю *Божої руки як оберега* (руки, що оберігає, остерігає від злого, негативного): ісп. *Que Dios nos tenga de su mano* – букв. *Нехай Бог має нас в своїх руках*, укр. *Бути у надійних руках*. Представлені мотиви виражені в основному субстантивними та дієслівно-іменними (об'єктними), препозитивно-об'єктними, рідше – адвербіальними

фразеологічними словосполученнями на позначення вдачі, талану, везіння у справах, побуті, роботі, житті. Так, фразеологізм *Mala mano* ‘відсутність хисту’ з букв. знач. *Погана рука* семантично протиставляється фразеологізму з атрибутивним компонентом *Como mano santa* ‘з великим успіхом’ – букв. *Як свята рука*, символічно осмисленим як хороша (добра, свята) рука, *Buena mano* ‘удача, успіх’ – букв. *Добра рука*, укр. *У добрі руки*. *Trocar las manos* – букв. *Міняти руки*, де зміна рук символізує зміну Долі.

У фразеологізмі *Con las manos en la cabeza* – букв. *З руками на голові* наявна семантика невдачі, ганьби, укр. *Ханати голову в руки*. Окремі фразеологізми цієї мотиваційної сфери співвідносяться за мотивацією з поняттям пустоти як невдачі або ідеєю пустих складених рук: ісп. *Volverse con los brazos cruzados* – букв. *Повернутися зі складеними руками*, *Con las manos vacías* ‘повернутися, не досягнувши нічого’ – букв. *З порожніми руками*.

Семантика невдачі також асоціативно пов’язується з соматизмом *cabeza*, про що й свідчить внутрішня форма фразеологізму *Salir con la cabeza rota* – букв. *Вийти з розбитою головою*. У безсуб’єктно-предикативному словосполученні *Levantar el brazo* втілена ідея фортуни, удачі, яка співвіднесена з позитивною якістю людини – сміливістю: *Сміливому доля подає руку*. Цей фразеологізм є інтернаціональним, а тому активно вживається в тому ж значенні в українській мові.

Коли людина міцно тримається на ногах, вона впевнена у собі, їй таланить, тоді як падіння символізує невдачу, прорахунки, небезпеку. Про це свідчить образна внутрішня форма таких фразеологізмів з актантною структурою із соматизмом *pie*, як *Quien está en pie, mire no caiga* ‘фортуна мінлива, не завжди везе у житті, треба бути обережним’ – букв. *Хто на ногах, гляди, щоб не впасти*, укр. *Доля може підставити ногу*. Аналогічний образ пов’язується з народженням щасливої людини, якій таланить у житті, яка має удачу, наприклад, ісп. *Haber nacido de pie* – укр. *Народитися в сорочці*. Цей

образ має паралелі та образні аналоги в різних мовах з відмінною внутрішньою формою (у німців, англійців – *Народитися зі срібною, золотою ложкою в роті*). Цікавим з цього погляду є іспанський автентичний фразеологізм із яскраво вираженим національно-культурним компонентом семантики *Nacer de pie* – букв. *Народитися ногами вперед*, який пов'язується з давнім повір'ям, що діти, народжені ногами вперед, є везучими в житті, бо в такому положенні вони могли померти при народженні.

На позначення щирості (рос. великодушия) вживається іспанський фразеологізм *A mano abierta, a manos llenas* (з відкритою рукою, з повними руками), який образно маркує душу як незамкнений локус, вмістилище, посуд, заповнений простір, укр. *Щедрою рукою*. Свічка в руці людини є знаком агонії, передсмертних мук, близької смерті, звідси й ісп. *Estar con la candela en la mano* ‘смерть занесла свою руку’ – букв. *Бути з свічкою в руці*.

Образно-мотиваційна структура окремих фразеологічних одиниць має своїм прототипом фізичну деструкцію, деформацію матерії при номінації не-своєї, насильницької (не за віком) смерті, як то маємо в ісп. *Doblar la cabeza* – букв. *Звернути голову*. Типологічно подібними виявляються інтернаціональні образи в українській мові, пов'язані з соматизмом *нога* з варіативністю компонентного складу: *Бути однією ногою в могилі* ‘відчувати, очікувати швидку смерть за віком’. Цей фразеологізм має повні відповідники в іспанській мові *Con un pie en el hoyo (la sepultura), Estar con un pie en la huesa* – букв. *Бути ногою/однією ногою в ямі/в могилі*. Спільним за внутрішньою формою виявляється і фразеологізм з просторовою семантикою з ідеєю прямого руху (шляху, останньої подорожі, путі) – *Винести вперед ногами* – ісп. *Con los pies por delante, Estirar la pierna* – букв. *Протягнути ноги*.

2.2.3. Фразеологізми із ядерними соматизмами Тіло-Душа міфологічної мотиваційної сфери. Душа і Тіло в архетиповій моделі світу семантично пов'язані з антропологічним, міфологічним і ширше –

космогонічним комплексом уявлень як протиставлення зовнішньої (тілесної) і внутрішньої (духовної субстанції).

Безперечно, історико-етимологічний аналіз фразеологізмів спрямований на виявлення набору мотивів – субстанції душі, її місцеперебування (локуси), переміщення в тілі, відділення душі від тіла в момент смерті.

У фразеологізмах іспанської мови ідея тілесного представлена здебільшого семантичною опозицією *зовнішній/внутрішній*, яка розгалужується на кілька похідних – *відкритий/закритий, покритий/голий (непокритий, неодягнений)*, образно переосмислених як *захищений/незахищений, прихований/неприхований*: ісп. *Cuerpo, cuerpo, que Dios dará rayo* – букв. *Тіло, тіло, нехай Бог дасть тобі покривало*, *A cuerpo descubierto* – букв. *З голим тілом* (без охорони, без захисту), *Abrirse las carnes* – букв. *Затремтіти від жаху* (передається образом відкритого тіла), *Descubrir el cuerpo* ‘залишити відкритою, не захищеною частину тіла’ – букв. *Оголити тіло*.

Непокрита, гола голова, волосся також маркувалися негативно, про що свідчить іспанській фразеологізм *Ir a pelo* – букв. *Йти з волоссям, з непокритою головою*.

Християнський мотив покидання тіла душею маємо як прототиповий образ у переосмисленому фразеологізмі іспанської мови, специфічному за значенням і внутрішньою формою: *Consejo sin remedio es cuerpo sin alma* – букв. *Порада без користі – тіло без душі*.

Семантична реконструкція концептів Душа-Серце пов’язується з семантичною категоризацією внутрішньої форми досліджуваних фразем образно-характерологічного типу з антропоморфним компонентом семантики, зокрема, кодуванням емоцій людини, внутрішнього стану людини (почуття страху) і концептуалізацією смерті.

Як відзначають дослідники (І. О. Голубовська, О. В. Тищенко), міфологічні уявлення про душу в структурному, змістовому і генетичному

плані виразно корелюють з двома сферами традиційної духовної культури – народною демонологією і поняттям смерті, потойбічного (посмертного життя), загробного світу. Глибинний (лінгвосеміотичний і культурологічний) рівень їх реконструкції дає змогу експлікувати ідеографічний “мовний образ душі” шляхом відтворення зовнішнього компаративного аспекту, який міститься в стійких образних одиницях, за якими стоять різні за обсягом і змістом мовні вербалізації фрейма душа-серце іспанської й української мов.

В рамках “наївної моделі світу” до цих соматизмів зверталися різні дослідники, намагаючись розшукати мовні механізми, способи вербалізації і концептуалізації цих понять у різних мовах і культурах. Зокрема, за А. Вежбицькою, концепт Душа, крім суто релігійного значення, містить у своєму семантичному спектрі широку ідею внутрішнього життя людини, передусім її емоційно-психічний бік [222, р. 95]. Душа – це один із двох складників людини, яка протиставлена тілу за ознакою належності до духовного, трансцендентного, невидимого світу.

На думку, А. Д. Шмельова, відношення між *душею і тілом* виявляються досить складними. Душа, з одного боку, протиставлена тілу як нематеріальне матеріальному, а з іншого, мовби входить у нього. Душа сприймається як певне “вмістилище” внутрішнього стану людини, а її субстанцією є дух, що наповнює душу, подібно до того, як субстанцією тіла є плоть [172, с. 121].

Цікавими виявляються культурні конотації концепту Душа і його внутрішньо іманентні перехресні семантичні, передусім синонімічні, зв'язки з соматизмом *серце* в іспанській фраземіці, глибинна реконструкція яких дозволяє виявити різні маніфестації цього метафоричного у своїй основі соматизму. До того ж розуміння *душі* як тілесного органу зумовлюється передусім універсальною синонімією лексем *душа і серце* та почасти й інших зовнішніх соматизмів – *руки, ноги* в різних фразеологічних контекстах. Наприклад, як синонімічні варіанти виступають в іспанській мові дієслова

abrir, declarar, пов'язані з образом відкритого серця, руки, душі: *Abrir el alma* – букв. *Відкрити душу*, *Abrir el corazón* ‘надихнути когось, позбавити страху’, *Abrir su corazón* ‘довіритися, відкритися комусь’, *Declarar su corazón* ‘розповісти про наболіле’. В окремих контекстах можна простежити синонімічну заміну *відкритого серця і тіла* як протиставлення *внутрішнього/зовнішньому* атрибутивними компонентами і якісними кваліфікаторами-дескрипторами – прикметником зі значенням ‘чистоти’ (чисте-незаплямоване, відкрите серце): ісп. *Limpieza de corazón* ‘про щирю, відверту людину’ – букв. *Чисте серце*, *A cuerpo limpio* – букв. *З чистим тілом*, тобто відкрито, відверто, не приховуючи своїх намірів.

2.2.3.1. Семантизація соматизму Душа та його мотиватора Серце. По-перше, як згадувалося вище, *душа* у складі фразеологізмів сприймається як тілесний орган, причому тілесна душа тлумачиться як матеріальна сутність, як предмет, який можна *розбити, розірвати, відкрити, витягнути, загубити* (семантична опозиція *замкнений/незамкнений*): ісп. *Abrir el alma* – букв. *Відкрити душу*, *Arrancarsele el alma* ‘співчувати комусь, переживати разом з кимось’ – букв. *Витягнути душу*, укр. *Серце рвати на шматки*.

З ідеєю втрати душі як символізації лиха, нещастя пов'язується ісп. *Perder el alma* – букв. *Занапастити душу*. Пор. укр. *Загубити душу*, де імпліцитно представлена тема смерті [65].

З протилежним епідигматичним виявом відкритої душі можна пояснити значення фразеологічних одиниць з переосмисленою ідеєю довіри, які метафорично номінують суміжну сферу референції – релігійну сповідь перед смертю: ісп. *Encomendar el alma* ‘духовно бути готовим до смерті’ – букв. *Поручити душу*.

Окремі фраземи пов'язуються з екзистенціальними виявами поняття душі (мати – не-мати), ідеєю наявності/відсутності певних якостей. Останні

відзначаються негативним аксіологічним й емоційно-експресивним маркуванням образів фразеологізмів на позначення насильницької смерті (як зла на шкалі ціннісних етично маркованих понять), безжалісності, жорстокості: ісп. *Sacar el alma, no tener uno alma* ‘бути безжалісним, жорстоким’ – букв. *Витягти душу, Не мати душі*.

З соматизмом *alma* (душа) сполучаються віддієслівні одиниці з деструктивно-каузативною семантикою *відділення, ламання, членування*. Ісп. *Pedazo del alma (del corazón, de las entrañas)* вживається на позначення великої любові, зокрема, матері до дитини. У цьому разі синонімічно зближуються між собою два субстантиви, які виконують спільне функціонально-семантичне навантаження – *душа і серце* (внутрішні соматизми).

Аналогічна семантика “активної деструктивної фізичної дії” (*quebrar* – розбивати, *atravesar* – проткнути) сполучається із компонентом *серце* також на позначення семантичного поля ‘жалю, співчуття, смутку’ як негативно маркованих емоційних виявів, наприклад, ісп. *Quebrar el corazón*, ісп. *Atravesar el corazón, encogersele a alguien el corazón* ‘защеміло серце’ на позначення переляку, укр. *Серце стискається, Серце скніє*. До цього семантичного поля можна віднести фразеологізми з соматизмом *corazón/серце* на позначення образи чи якихось підступних дій, вчинків зі стрижневим дієслівним семантичним компонентом деструкції, представлених образами порізаних, понівечених речей, предметів (семантика ‘ураження, поранення, різання’): ісп. *Herir el corazón sin romper el jubón* ‘образити когось’ – букв. *Ранити серце, не порвавши камзола, Corazón llagado no lo curan* – букв. *Ранене серце не можуть вилікувати лікарі, укр. *Плюнути в душу*. Вони мають додатковий модальний семантичний компонент – неможливість втручання в якісь внутрішні справи, моральний стан суб’єкта.*

По-друге, прототипом *душі і серця* може виступати вмістилище,

начиння, посуд, якась матеріальна (орган тіла людини) або духовна субстанція, що мають фактуру, розміри, атрибутику.

Окремі акціональні й атрибутивні характеристики, які приписуються серцю, відзначають такі його параметри, як **розмір** (серце і душа можуть бути великими, їх можна розширити або звузити, витягнути субстанцію), **склад** (метафорично переосмислені – золоте, тверде і м'яке), **відчуття температури** (тепла і холоду), **якісна характеристика** (наповнене – не-наповнене). Так, ісп. *Ensanchar el corazón* – букв. *Розширити серце* – виражає ознаку збільшення в розмірі і має значення ‘сповнитися надіями, сподіваннями’. Семантика хвилювання, радості кодується образом наповненого, надмірного вияву якісної ознаки предмета – *серця в грудях*: ісп. *Reventar el corazón en el pecho* – букв. *Серце переповнене в грудях*, укр. *Серце заговорило*.

Антонімічний образ стиснутого, зменшеного в розмірах серця представлений ісп. фразеологізмом *Encogerse el corazón* – букв. *Серце стиснулось* (від болю, страху, жаху, переляку), укр. *Серце кров'ю обливається*, *Серце каменем лежить*. Фразеологічне значення іспанської одиниці *Dilatar el corazón* – букв. *Зняти камінь з серця* – пов'язується з метафоризацією чогось важкого, тягаря, зняття якого немовби розширює, відкриває серце. Див. ще ісп. *Echar una losa sobre el corazón* – букв. *Навалити на серце кам'яну плиту*, укр. *Серце кам'яніє, мохом обростає*, *Abrirse el corazón* ‘заспокоїти когось, підбадьорити’ – букв. *Серце розкривається*. Ідея витягнення якогось стороннього предмета з серця семантично поєднується з позначенням переживання, як це маємо в іспанському фразеологізмі *La hija tras el varón, arranca las telas del corazón* – букв. *Донька, яка народжується за сином, витягує жили з серця матері*.

З високими почуттями і якостями людини семантично пов'язані фразеологічні одиниці з температурною ознакою, номінації чогось гарячого, ідеєю кипіння, що стало вже своєрідною семантичною універсалією.

Метафоричний оксюморонний образ холодної руки і гарячого серця представлений в ісп. *Manos friás, corazón caliente*. З ідеєю холодного серця в іспанській мові пов'язуються також фразеологізми з метафоричним образом каменя, льоду, сталі (*fuera*), які виступають контекстуальними синонімами холодного, важкого, твердого серця: *El corazón no es de piedra* – букв. *Серце не камінь*, *Helarsele el corazón* ‘остовпіти від поганої новини’ – букв. *Серце захоллоло*. В українській мові наявні ті ж образи й таке ж маркування.

Вмістилищем серця в складі образно-структурної основи фразеологізмів може виступати *жменя, кулак, рука, груди*, які семантично узгоджуються з дієсловами *покласти, помістити, нести* при позначенні *відвертості, нервового напруження* чи *вискакувати, не поміщатись* на позначення *гніву, болі* та інших емоцій. Так, наприклад, семантика негативного психічного стану суб'єкта – засмученості, депресії, яка має своїм мотиватором онтологію фізичного стану – високий тиск – передається іспанським фразеологізмом *Con el corazón en un puño* ‘засмутитися’ – букв. *З серцем в кулаці*. Локусом серця може бути і *жменя*, про що свідчить іспанський фразеологізм *Con el corazón en un puño* ‘бути знервованим’ чи *груди* з ідеєю малого замкненого простору – *No caber el corazón en el pecho* – букв. *Серце вискакує з грудей* (від гніву, болю), укр. *Серце не на місці*.

Ідея емоцій має різну семіотичну категоризацію залежно від місця знаходження органа. Негативні відчуття, емоції і стан передаються фразеологізмами з метафоричним образом замкненого, малого простору, на противагу позитивним емоційним семантичним реалізаціям, де серце пов'язується з ідеєю відкритої руки, наприклад, ісп. *Llevar el corazón en las manos* ‘бути відвертим’, *Hablar con el corazón en la mano* ‘робити, чинити щось від чистого серця’, *Con el corazón en la mano* ‘чистосердечно’, укр. *Від щирого серця*.

По-третє, душа уявляється як жива істота (семантика позитивного емоційного стану душі як суб'єкта – радості, задоволення, спокою тощо).

Так, предикативна фразеометафора *душа гуляє* (пор. специфічне за образністю ісп. *Pasear el alma por el cuerpo a uno* ‘зберігати цілковитий внутрішній спокій’) має своїм прототипом образ чогось вільного, невимушеного, спокійного, на противагу її здатності боліти, нити, щеміти, бути замученим, виснаженим. Пор. ще специфічне для іспанської мови *Corazón alegre, hombre sano* – букв. *Веселе серце – добра людина*, де позитивні емоції маркують позитивні внутрішні якості суб’єкта. Ці та інші фразеологізми є експресивно насиченими й образно маркованими, оскільки характеризують надмірний стан виснаження, хвороби людини, яка перебуває на межі життя і смерті: ісп. *No poder con su alma*, де наявна ідея стану неспокою, тривоги і ширше – внутрішнього хаосу, ентропії (не могли дати ладу своїй душі).

2.2.3.2. Семантизація соматизму Душа та його мотиватора Смерть. Символічними маркерами ідеї згасання життя виступають соматизми *boca/рот, dientes/зуби* та віддієслівний іменник *entre* – вихід як кінець життя, де явно простежується просторова орієнтація смерті як лінійного простору – початку-кінця. За християнськими уявленнями, душа в стані агонії і смерті людини покидає тіло через *рот* у вигляді певної пари чи іншої невидимої субстанції. З цими міфологічними уявленнями (***про смерть як відхід, душа виходить через рот***) безпосередньо пов’язані такі фразеологізми в іспанській мові, як *Estar con el alma en la boca, o entre los dientes* ‘дуже боятися смерті’, *Echar el corazón (los hígados) por la boca*, які характеризуються надмірною інтенсивністю вияву процесуальної ознаки щодо суб’єкта певних дій, про що свідчить семантика активної деструкції – виривати, виймати серце/печінку.

Душа має певні обов’язки, уподобання, певні бажання й виконує відповідні до її стану дії: співає, плаче, говорить. Показовим у цьому плані виявляється і поняттєво асиметричне, специфічне перенесення *душі* на

предмети посуду, закодоване у фразеометафоричній структурі ісп. *Ser un alma de cántaro (tener el alma de cántaro)* ‘про невинну і довірливу людину’ – букв. *Бути душею глечика.*

Зв’язок сигніфіката *душа* з ідеєю руху маніфестується контекстами переміщення, зміни положення *душі* та *серця* у просторі (кореляція з семантичними протиставленнями *верху* і *низу*, які мають антропоморфний характер, оскільки кодуються шляхом метафоризації частин тіла людини – *п’яти* (асоціативний низ) або ж зміни положення предмета в просторі – ідея перевертання, падіння. На цей вияв соматизму *душа* вказують міжмовні фразеологічні паралелі: ісп. *Caérsele el alma a los pies* / укр. *Душа в п’яти пішла*, ізоморфні за лексичним складом. На позначення непритомного стану людини маємо образ падіння як символічного вираження *низу* – негативних емоцій: ісп. *Caérsele las alas del corazón* ‘знепритомніти’ – букв. *У серця крила опустилися*. Пор. також із синонімічним значенням і варіативним лексичним складом ісп. *Dar un vuelco el corazón* ‘про сильне враження, відчуття’ – букв. *Серце перевернулося*. В українській мові ці образи семантично варіюються, про що свідчать дієслівні варіанти *тікати, опинитися*: *Душа в п’яти пішла, душа в п’ятах опинилася* [244, с. 278].

2.2.4. Фразеологізми з ядрено-периферійними соматизмами просторової мотиваційної сфери об’єднує одиниці з соматизмами на позначення простору в зіставляваних мовах, які маркують кількісно-якісний вимір (*близько-далеко, правий-лівий, перший-останній, повний-порожній, вільний/зв’язаний*). Зв’язок соматизмів із просторово-локативними номінаціями є очевидним і типовим для будь-якої мови, тому ці образи є ізоморфними в зіставляваних мовах: ісп. *A la mano* ‘близько’ – букв. *Рукою подати*,. Пор. його антонімічний трансформ в іспанській мові зі значенням ‘далеко’ *A mano está el vecino* – букв. *Під рукою знаходиться сусід*. Український фразеологічний корелят містить у своїй образно-номінативній

структурі інший соматизм: *He bачити далі свого носа*. Ідентичне значення маркується в іспанській мові через ідею міри, відстані витягнутої руки або ж за допомогою темпорального поняття: *Al alcance de la mano* ‘коротка відстань’ – букв. *Рукою можна дістати*, *De una mano a otro* – *За короткий термін*.

Кількісно-якісну характеристику, пов’язану з категорією міри, кількісною перевагою якості, речей, об’єктів містять також фразеологізми, концептуально поєднані сигніфікатом незаповненого (порожнього) простору. Символізація порожнього (порожньої *руки* або *голови*) простежується при переносно-метафоричному осмисленні об’єктів навколишнього середовища. Ці одиниці мають яскраво виражену емотивність і оцінку (символізують невдачу, бідність) і представлені субстантивними і дієслівно-об’єктними фразеословосполученнями типу ісп. *Irse con las manos vacías* – букв. *Піти з пустими руками*, *(la) Cabeza hueca* – букв. *Пуста голова*, *Con las manos en el bolsillo* – букв. *З руками в кишенях*, тобто залишитися з порожньою кишенею. Антонімічним образом порожнього є такий іспанський фразеологізм: *A manos llenas* ‘мати щось у великій кількості’ – букв. *Набрати повні руки*. В українській мові наявні такі ж повні еквіваленти.

Значення ‘дуже близько’ в іспанській може маніфестуватись також іншим соматичним компонентом *boca*: *Boca con boca*, укр. *Ніс у ніс*. Порівняння великого рота з кошиком простежуємо в іспанській фразеологічній одиниці *Boca de espuetra*. Водночас образ пустого кошика корелює з вираженням семантики беззмістовності, не наповненості конкретним змістом у компаративному іспанському фразеологізмі *Estar mas hueco que un saquizo boca abajo* ‘пустий як кошик з конюшини’. Згадані фразеологізми є специфічними, з яскраво вираженим культурним компонентом – реалією (*кошик з конюшини*). Антонімічні образи повного, наповненого метафорично позначають щось ясне, відкрите, доступне і, на відміну від попереднього (порожнього), мають позитивну емотивно-

експресивну конотацію: ісп. *A boca llena* ‘бути повним, наповненим’, укр. *По саме горло*.

З семіотичним протиставленням *вільного/зв’язаного, замкненого/незамкненого* пов’язується внутрішня форма іспанської фразеологічної одиниці *Atar las manos* та її синонімічного трансформу *Tener atadas las manos*, що мають значення ‘запобігти небажаній події’ і ‘позбавити себе волі’. При цьому тільки другий варіант збігається з українським *Зв’язати собі руки*. Одне зі значень ісп. фразеологізму *Alzar la mano* (пор. варіант *Levantar el brazo*) ‘не брати на себе відповідальність’ – букв. *Підняти руку* пов’язується з семіотикою тілоруху, формами етикету (вітання), друге має іншу мотиваційну сферу, пов’язану зі впливом суб’єкта на об’єкт.

Ідея *відкритої руки* символізує щедрість, відвертість, шляхетність, великодушність, про що свідчать фразеологізми з яскраво вираженою позитивно-емотивною маркованістю з двома компонентами-соматизмами – *серце і рука*, об’єднаними відповідними атрибутами. Наприклад, ісп. *Con el corazón en la mano* – букв. *Із серцем у руці* (з відкритим серцем). Пор. його синонімічний дієслівно-об’єктний корелят *Abrir la mano* – букв. *Відкрити руку*. Для прикладу можна навести марковану іспанську фразеологічну одиницю *Mano oculta* – букв. *Таємна рука*. При поєднанні з атрибутивним компонентом цей соматизм уживається на позначення підступної людини, що таємно втручається в чийсь справи.

Подібну образність має також й іспанський фразеологізм *Estar como la palma de la mano* – букв. *Бути як долоня руки*, коли предмет, земля – рівні, гладкі, плоскі і не містять жодних перешкод. Разом з тим на позначення *зворотного руху*, руху в зворотну сторону при зустрічі маємо образний фразеологізм *A conmano* – букв. *Проти руки*.

Ідея семіотичного *верху (голови) і низу (ніг)* міститься у зіставляваних фразеологізмах, де концептуалізується рух, переміщення: ісп. *Quien no tiene cabeza, que tenga pie*, укр. *Через дурну голову і ногам немає спокою*.

Поєднання семіотичних протиставлень *початок – кінець, верх – низ* (контекстуальна антонімія *голови і ніг*) простежується в образах українських фразеологізмів із негативною модальністю: *Ні початку ні кінця, Без ніг і голови*.

Проявом семіотичного протиставлення *верх – низ* з аксіологічно маркованою семантикою *добро – зло*, що в свою чергу корелює з ідеєю *здорового і хворого* або загалом зі сферою позитивних емоцій, можна вважати образно-номінативну структуру іспанської фразеологічної одиниці *Levantar la cabeza* – букв. *Підняти голову* з переносним значенням ‘одужати після хвороби’ і семантично похідним, узагальнено-метафоричним ‘вийти з важкої ситуації’. Синонімічне значення представлене й іншим соматизмом в іспанській мові – *pie: Andar en pie* ‘одужувати’ – букв. *Бути, триматися на ногах*.

Семантика тілоруху (*піднімати-опускати голову*) в цьому разі відповідає відомим спостереженням дослідників концептуальних метафор (В. М. Телія) у їхній кореляції з когнітивною структурою емоцій. Протиставлення *верху й низу* тісно пов'язане з позитивними і негативними емоціями, адже людина піднімає голову в стані радості, задоволення й опускає – в хвилини суму, горя, розпачу.

У плані виявлення парадигматичних (антонімічних) зв'язків семантики й образної структури фразеологізмів привертає увагу така одиниця, як ісп. *Bajar la cabeza* ‘підкоритися, примиритися із ситуацією’ – букв. *Опустити голову*, укр. *Опустити голову, Вішати носа*. Ідентичну поняттєву сферу репрезентує й формальний варіант в іспанській мові *Ir uno cabeza abajo* ‘розоритися, стати жебраком’ – букв. *Йти з опущеною головою* з іншим значенням, де семантика тілоруху (опущена до землі голова людини) виступає негативним символічним маркером певного соціального стану людини – бідності. До цієї ж сфери належить ісп. фразеологізм з ідеєю невдачі *Dar de cabeza* ‘втратити авторитет’, ‘упустити фортуна’ – букв.

Упасти головою.

Соматизм *pie* (нога) пов'язується з концептуалізацією руху, шляху, подорожі, переміщення в просторі, а також ідеєю не-руху безпосередньо через синтагматичні зв'язки між номінацією цієї частини тіла і дієсловами руху, зміни положення в просторі – *бігти, тікати*, які характеризуються інтенсивним ступенем вияву процесуальної ознаки. Наприклад, дієслівно-об'єктні й адвербіальні іспанські фразеологічні сполучення *Poner pies en polorosa* 'швидко утекти від небезпеки' – букв. *Опустити ноги в пил*, укр. *Аж пил піднімається*, *Llevar (tener) azogue en los pies* 'бути дуже живим, швидким' – букв. *Мати ртуть у ногах*, *Salir por pies* 'утекти', укр. *Накивати п'ятами*, *Ligero de pies* "боягуз" – букв. *Легкий на ноги*. Антонімічні кореляції образів простежуємо в метафоричному образі 'свинцевих ніг' в ісп. *Andar con pies de plomo* 'ходити повільно, обережно' – букв. *Ходити на свинцевих ногах*.

Як ми переконалися, група цих фразеонімацій розкриває риси характеру людини, а також епідигматично пов'язується з образом подорожі: ісп. *Con un pie en el estribo, Estar con un pie en el aire* 'бути готовим до подорожі' – букв. *Бути одною ногою в повітрі*.

Деякі фразеологічні номінації з соматизмом *pie/нога* вживаються на позначення обмеженого, замкненого простору: ісп. *No caber de pies* – букв. *Ногою ніде стати*, укр. *Немає де яблуку впасти*. Семантику не-руху мають фразеологізми з ідеєю стримування: ісп. *Pegarse los pies* – букв. *Не поворухнути, приклеїти ноги*, укр. *Ноги прикіпили*. Такі фразеонімації вживаються на позначення стримування когось від поганих учинків, дій, намірів: ісп. *Parar los pies a alguien* 'закликати до уваги', 'перешкоджати чомусь протизаконному, недоречному' – букв. *Зупинити ноги*. Первісним прототипом цієї образної семантики є іспанська корида, коли бик вискакує на арену, то завдання тореадора – зупинити його ноги, загальмувати порив. Безперечно, ця назва належить до етноунікалій, що пов'язані з національними

традиціями.

Надзвичайно широко реалізується метонімія фразеологізмів у цій мотиваційній сфері, які маркують знакові ситуації *смерті, вбивства самогубства, похорон* та ін. Метонімізуються при цьому такі фізіологічні й фізичні ознаки закінчення життя, як закриття очей, нерухомість і горизонтальне положення тіла, зупинка серця тощо. А тому такі фразеологізми, як укр. *Закрити очі, Протягнути ноги, Втрачати голову, Скласти свої кості* мають негативні конотації. Основна функція *ока* – зореве сприйняття, тому свідоме закриття його перешкоджає сприйняттю дії і, отже, не може розглядатися як позитивний факт. Аналогічно *голова* є вмістилищем розуму, а розум втрачати не можна, тому фразеологізм *втрачати голову* має негативну оцінку.

Проте такий критерій спрацьовує не завжди, тому що суб'єкт мовної моделі світу може бути як суб'єктом, так і об'єктом дії, вираженим фразеологічною одиницею. Таким чином, в одних випадках емотивна оцінка завжди однозначна, оскільки вона спирається на стандарт, а в інших – залежить від ситуації. Тому в українському фразеологізмі *Взяти за горло* оцінка залежить від того, 'я беру за горло ворога' або 'хтось бере за горло мене'.

Антропоморфні образи спостерігаємо у складі таких стійких сполук, які маркують близьку відстань через *пальці*, зокрема в іспанській мові: *A dos dedos* – букв. *За два пальці від*, на відміну від української мови, де ця просторова ідея передається за допомогою іншого не-соматичного у своїй основі образу, з ідеєю руху і вимірювання відстані кроками – *За два кроки, За кілька кроків*.

Таким чином, зіставлявані фразеологічні одиниці із соматичним компонентом мають як спільну внутрішню форму і значення, так і відмінну. Семантика таких фразеологізмів, з одного боку, є складовою семантичного простору, утвореного всім фразеологічним фондом, – фразеологічною

картиною світу іспанської й української мов, а з іншого, – символізує через соматизми простір як мотиваційні сфери обох лінгвокультур.

2.2.5. Фразеологізми з ядерно-периферійними соматизмами аксіологічної мотиваційної сфери. Аксіологічна мотиваційна сфера притаманна майже всім зіставлюваним одиницям з різними соматизмами. Внутрішня форма фразеологізмів із соматичним компонентом співвідноситься з певними морально-етичними категоріями та оцінками, вербалізацією системи цінностей. Ця мотиваційна сфера співвідноситься з різними емотивно маркованими морально-етичними поняттями:

- абстрактними: *Добро – Зло, Правда – Неправда, Пряме – Криве;*
- прагматичними: *Гарне – Потворне, Радість – Сум, Горе.*

Так, наприклад, оцінну маркованість за ознакою “добре – погано” містять у собі фразеологізми з соматизмом *pie* (*нога*), які буквально означають в іспанській мові *Щось зроблене ногами, тобто погано*: ісп. *Estar hecho con los pies, Hacer algo con los pies* ‘робити щось погано, допускаючи багато помилок’.

Яскраво виражену негативну оцінку виражають фразеологізми з соматичним компонентом *boca/rot*. Ісп. *Boca amargada no puede escupir dulce* – букв. *Гіркий рот не може солодко плюватися* уживається на позначення поганих намірів чи вчинків і моделює своєю образною структурою акціональну ситуацію з мотиватором “Генеративи” (один об’єкт породжує інший і є якісно подібним до нього).

Осібну предметно-образну групу утворюють фразеологізми з соматизмами, в яких закодовано позитивні чи негативні риси людини, її внутрішні та зовнішні якості (щедрість, здатність прийти на допомогу, безкорисливість, миролюбність, вороже ставлення, провина в чомусь, обман, жадність, підлість, ненависть, надмірна хвальба, позитивне чи негативне ставлення до праці, досвід, колективізм, дружба, різні соціальні та етнічні

стереотипи поведінки, уявлення, мислення, пізнання й оцінка довкілля). Так, при відмові випити першим чарку іспанцями вживається фразеологізм *En buena mano está*, внутрішня форма якого пов'язується з протиставленням першої (доброї, позитивної) руки.

За ідентичною ознакою *закрита нога* маркується фразеологізм на позначення людини упертої, яка не слухає логічні, раціональні доведення, аргументи. З подібним значенням 'прибрати до рук, накласти руки на щонебудь' в іспанській мові уживається фразеологізм із двома компонентами-соматизмами у складі образу – *рука і лікоть*. Ці меронімічні компоненти мають значення високого, надмірного вияву певної негативної дії або процесуальної ознаки з боку активного агенса-суб'єкта: *Meter la mano hasta el codo* – букв. *Засунути руку по лікоть*. Синонімічну трансформацію цього образу маємо ще в іспанському фразеологізмі *Ser largo de uñas* "бути ненаситним, жадібним", співвіднесеному з двома соматичними компонентами: назвою частини тіла людини (*руками*) і тварини (*кігтями*), що є символічним виявом ненаситності, укр. *Очі завидючі, руки загребуці*. Релевантним у цьому зв'язку є й антонімічний корелят *відкритої руки* на позначення презирства, намагання уникнути когось, який маємо в ісп. *Abrir mano*.

Іспанський фразеологізм *Cantar en la mano* 'співати в руку' позначає хитру, підлу людину, а *Irle a la mano* – 'стримувати кого-небудь від надмірної хвальби, того, хто багато хвалиться' – букв. *Вести/тримати за руку*.

Ідея кривого як брехливого, лицемірного міститься у фразеологізмі з ядерним соматизмом *cabeza*: *La cabeza torcida* – букв. *Скривлена голова*.

Розгорнутий еквівалентний реченню фразеологізм *Tirar la piedra y esconder la mano* 'бути винним у чомусь і відмовитись потім від відповідальності' – букв. *Кинути камінь і сховати руку* означає 'бажання уникнути покарання, відповідальності за скоєне'. В його образно-

номінативній структурі наявна ідея фізичної дії або впливу, ворожі наміри, спрямовані проти когось. Ідея морального впливу на об'єкт, каузація, деструкція ранити в її переносно-метафоричному осмисленні лежить в основі фразеологізму на позначення образи *Largo de manos* 'той, хто хоче образити' – букв. *Довгорукий*.

Окремі образно-номінативні і характеризуючі структури з соматичним компонентом *manos* маркують ситуацію обману, шахрайства, нечесних дій, вчинків, спрямованих проти когось: *Quedarse con los palos en la mano* – букв. *Залишитися з палкою в руці*, що має ще синонімічний варіант *Soplarse las manos* – букв. *Дути собі на руки*. Типологічно подібний образ з певними відтінками у цій сфері передається за допомогою фразеологізму *Quedarse con un palmo de narices* – букв. *Залишитися з носом* (ляпас долонею по носі) 'зазнати поразки, невдачі', який має синонімічний варіант *Con un palmo de narices* 'залишитися обдуреним'.

Ще один іспанський фразеологізм *Darse con una piedra en las narices* з ідеєю невдачі, неможливості досягнення свого наміру, мрії, сподівань, поразки маркує ситуацію *Вдаритися об камінь носом*, в основі якого лежить прототип корабля, який сідає на мілину і не може далі рухатися, а в переосмисленому значенні семантика падіння, небажаної фізичної дії.

Фразеологічні найменування при образному переосмисленні соматизму *руки* референтно співвідносяться з судовою практикою, сигніфікатом злочину і покарання, маркуюючи соціальні стереотипи поведінки людей у певних ситуаціях (при отриманні хабара), про що свідчать ізоморфні за внутрішньою формою дієслівно-іменні фразеологізми: ісп. *Untar la mano (las manos)* – букв. *Помазати/змазати руку / укр. Мати довгі руки/лапи*. В українській мові цю ситуацію передають ще й образно характеризуючі номінації з не-соматичним компонентом, пов'язаним з ідеєю гладкої дороги, руху без перешкод для досягнення власної, зазвичай, корисливої мети: *Не помажеш – не поїдеш; Той, хто не маже, той дуже скрипить*. Безперечно,

що ці номінації мають яскраво виражену негативну експресивно-емоційну конотацію.

Розглядувана мотиваційна сфера ґрунтується ще й на співвідношенні таких мотиваторів, як *війна/мир*, *дружба/ворожнеча*. Ознакою фразеологізмів, що стосуються цих понять, є метонімічне перенесення ознаки частини на ціле при узагальненні й абстрагуванні певних позначуваних одиницями атрибутів, якостей, властивостей. Образно-номінативна маркованість *руки* з предметно-логічного денотативного погляду (*manos* і синонімічний варіант *brazo*) у цьому разі в основному стосується військової сфери, боротьби, бою, зокрема мотиваторів *сила*, *міць*, *влада*, а також семантично похідних концептуально осмислених метафор на позначення ‘суперечки, сварки, конфлікту’ між двома сторонами та їх примиренням.

Семантично переосмислена (метафоризація через відношення до якості металів – міцності, твердості, негнучкості) ідея *сильної, міцної руки* представлена атрибутивними та адвербіальними компонентами фразеологізмів, зрідка при поєднанні з іменниками-соматизмами *mano*, *cabeza* в різних формах вияву їхніх граматичних парадигм: *Mano dura* ‘рішучі, правильні дії’ – букв. *Тверда рука*, *Mano de hierro* – букв. *Залізна рука*, *Cabeza de hierro* ‘про людину уперту, настирливу’ – букв. *Залізна голова*, *Con mano pesada* – букв. *Важкою рукою*, укр. *Важкий на руку*. Окремі фразеологізми структурно представлені дієслівно-об’єктними сполуками слів зі стрижневим модально-заперечним акціональним компонентом: ісп. *No dar su brazo a torcer* ‘твердо стояти на своєму’ – букв. *Не давати зігнути руку* (очевидно, прототипом цих одиниць є спортивна гра в амреслінг).

Соматизм *manos* становить ядерний образно-смісловий центр для формування низки фразеологічних одиниць на позначення фізичного впливу активного агенса на об’єкт, покарання, бійки. В переносно-метафоричному

значенні такі фразеологізми позначають ‘настирливість, бажання не уступати у своїх намірах чи зусиллях’. Ці одиниці асоціюються з мотиваторами *сила*, *міць* і представлені акціонально-об’єктними структурами, а також віддієслівними фразеонайменуваннями з позитивною і негативною модальністю, наприклад: ісп. *Dar alguien un brazo a torcer* – букв. *Не давати викрутити руку*, *Escaparse la mano* ‘не стримати, не стерпіти’ – букв. *Сховати руку*, *Cargar la mano* ‘бути суворим, карати, бити з усієї сили’ – букв. *Навантажувати руку*, *Irse a las manos* ‘битися’.

Окремі фразеонімації пов’язані зі згаданими соматизмами і мотиваторами епідигматично через предметну символіку *кнути* як знаряддя побиття (ісп. *Mano de coces (de azotes)* ‘ручка батога’) або ж через образ *довгої руки* (ісп. *Manos largas*).

Образна структура фразеологічних утворень з периферійними соматизмами містить у собі ідею комунікативно й семіотично значимого тілоруху, знакового жесту, тобто мотивована жестовою поведінкою людини – *протягнути руку*. Так, фразеологізм *Brazo a brazo* – букв. *Рука біля руки* має значення ‘йти один проти одного, битися зі зброєю в руках’, а *Ponerse a brazos* вживається на позначення рукопашного бою. На позначення сварки, непорозуміння, застосування фізичної або військової сили з боку певного суб’єкта вживаються подібні за лексичним складом фразеологізми: *Llegar a las manos* – букв. *Дійти до рук*, *A mano armada*, *Con mano armada* – з інтенсивним ступенем вияву дії ‘рішуче, з натиском’, *Con las armas en la mano* ‘бути готовим до боротьби’ – букв. *Зі зброєю в руках*, *Echar mano a los arneses* ‘взятися за зброю’ – букв. *Протягнути руку до латів*. Пор. фразеологічну маркованість ситуації суперечки, сварки між двома суб’єктами в ісп. *Quitarse de las manos* – букв. *Викинути з рук*.

Мотив сварки, суперечки в іспанській мові маніфестується і через соматизм *oído/вуха*: *Buscar la paja en el oído* буквально передає цю ситуацію як *Шукати соломинку у вусі* (шукати, до чого б придертися, щоб досадити

комусь). В українській мові цей семантичний квант покривається типологічно подібним фразеологізмом, пов'язаним з ідеєю малої величини, чогось мізерного, малого (*порошинка*), але співвідноситься з іншим соматизмом – *око*: *Шукати порошинку в оці*.

Ідея малої величини передається і за допомогою соматизмів *за волосок*, *бракує волосинки*, яка співвідноситься з мотиватором *кількість*: ісп. *Faltar un pelo, Por los pelos* – букв. *На волосок* ‘про обмежений закритий час або простір’.

Протилежні образи, що виражають ідею примирення, містять у собі позитивну оцінку, пов'язану з символізацією *правої руки* як правильної. Приміром, ісп. *Juntar diestra con diestra* – букв. *З'єднати праву руку з правою рукою* (очевидно, від жесту подачі правої руки на знак примирення), укр. *Подавати правицю*. Пов'язана з цим ідея єдності/роз'єднаності представлена і такою фразеологічною одиницею, як *Darse las manos* ‘об'єднатися для досягнення певної мети в якійсь справі, встановити дружні стосунки’. Ідентичну семантику репрезентує ісп. *Mano a mano* – букв. *Рука до руки* ‘про ситуацію довіри між співбесідниками, без вигоди чи переваги один над одним’.

Оцінний мотиватор “чисте-брудне” пов'язаний із соматизмом *mano/рука* і представлений в основному метафорично переосмисленими образно-характеризуючими структурами на позначення совісті, чесності, непідкупності, моралі, злочину, вигоди, наживи, нечесного прибутку, крадіжки, а також відповідних норм і стереотипів поведінки. Крім того, цей мотиватор маніфестований епідигматично (символіка колоративів) маркованими узагальнено-абстрактними опозиціями *чорне/біле* як семантично переосмислений вияв *брудного і чистого*. Ісп. *Mano negra* – букв. *Чорна рука* ‘насильство, яке здійснюється анонімно’.

Цей мотиватор характерний для ісп. фразеологізмів: *Manos puercas* ‘незаконна вигода, прибуток на службі’ – букв. *Брудні руки* (укр. *Хапкий на*

руку), *Limpieza de manos* ‘чесність, непідкупність’ – букв. *Чистота рук*, *Limpio de manos* – букв. *Чистий на руку*, які є антонімічними до образної внутрішньої мотивації інших одиниць: ісп. *Ensuciarse las manos* ‘красти, бути підкупним’ – букв. *Бруднити руки*, *Limpio de manos* – букв. *Чистий на руку*, зокрема й типологічно подібними структурно й морфологічно варіативними на зразок: ісп. *Manos limpias* ‘чесність при виконанні певного доручення’ – букв. *Чисті руки*, *A manos limpias* ‘руки без зброї’ – букв. *Чистими руками*. Пор. ще: *Lavarse las manos* – букв. *Умивати руки*, *Tener las manos limpias* – букв. *Мати чисті руки*. Ці та інші фразеологізми є символічними реліктами давнього звичаю, пов’язаного із судовою сферою. Перед тим, як звинуватити людину в злочині, її примушували мити руки привселюдно, щоб довести невинність людини. Так само чинив і Понтій Пілат, коли судили Ісуса Христа. Безсумнівно, аксіологічно маркованими за цією ознакою є також і брудні ноги, образ витягнутих з болота ніг при позначенні допомоги, виходу з важкого становища: ісп. *Sacar el pie del lodo*.

До цієї оцінної мотиваційної сфери можна також віднести епідигматично марковані фразеонайменування з ідеєю *чистої руки* як руки святої (семіотичне протиставлення *сакральне/профанне*): ісп. *Mano de santo* ‘ефективний допоміжний швидкодіючий засіб’ – букв. *Рука святого* та його синонімічний варіант *Que ni por mano de santo* – букв. *Як рукою святого* (спосіб схвалення чиїхось достоїнств, якостей, заслуг тощо).

Висновки до розділу 2

В основу семіотичної категоризації фразеологізмів із соматичним компонентом покладено ономасіологічний мотиваційний макрокомпонент семантики (внутрішня форма), символічні та міфологічні архетипи, соціетнічні стереотипи й семантичні опозиції, а також принцип опозиційного моделювання фразеологічних знаків. Релевантним у цьому плані виявився поділ зіставляваних одиниць за семіотичними моделями,

знаковими ситуаціями та за мотиваційними сферами з урахуванням семантичних опозицій, за допомогою яких реконструюється один із фрагментів мовної картини світу іспанців та українців в антропоцентричному, космопланетарному й міфологічному вимірах.

СМФ з референтною сферою інтелектуальних здібностей людини представлена через типологічно подібні фразеологізми з образно-смысловим центром *sabeza/голова*, яка виразно корелює зі знаковою ситуацією “досвід” (знання/незнання) і виражається через антонімічне протиставлення “розум – дурість”. Образно-смысловим ядром цих одиниць є метонімічно-асоціативна модель “вмістилище” на позначення різних психоментальних онтологічно-мисленнєвих процесів (обдумування, пригадування, забування, запам’ятовування) з прозорою оцінною маркованістю (повноцінність/неповноцінність, правильність/неправильність), а також ситуація “легковажність – розсудливість”.

У зіставляваних мовах ця СМФ характеризується за спільною процесуальною ознакою прямого й непрямого руху, по-перше, зі структурою акціональних предикатів – *йти, проходити, вертїтися, укладатися, повернутися*, а по-друге, з семантикою активної деструктивної дії – *лопатися, болїти, трїскати, вбивати, тесати* та значенням температурної ознаки. При цьому простежується семантична кореляція з різними просторовими орієнтаціями – *верх/низ, початок/кінець*.

Знакова ж ситуація „легковажність – розсудливість” має виразну ідіоетнічну специфіку, представлену в іспанській мові численними синонімічними варіантами й трансформами з типологічно подібною внутрішньою формою.

СМФ з образно-смысловим ядерним компонентом *lengua/язик, boca/рот* утворює спільне цілісне асоціативне-образне поле фразеологізмів, по-перше, з онтологічно зумовленою ядерною частиною говоріння, акту комунікації, передачі інформації, по-друге, з протиставленням „говоріння –

мовчання”, репрезентованим численними предикативно-акціональними метафорами з ціннісно маркованим компонентом семантики.

Ідея не-говоріння (утримання від розмови) передається в іспанській мові за допомогою різних синонімічних варіантів, які метафорично номінують прототип чогось твердого, міцного або ж експлікують опозицію “вільного – зв’язаного”, реалізовану через акціональну семантику зашивання, стримування, гальмування зі значенням вузла, тобто вільного, незамкненого або зв’язаного просторового локусу, зрідка – семантики каузативної деструкції. Образне значення прив’язування, прилипання, витягування виражається ознаковими й процесуально-динамічними словами типу *гострий, кусати*. У цій моделі зіставлявані етимони становлять здебільшого прямі відповідники, тобто належать до мовних універсалій.

Знакова ситуація “праця-ледарювання” СМФ, співвіднесеніх із соціальними стереотипами й нормами поведінки, та СМФ з семантикою позитивних і негативних емоцій представлені також через соматизми *lengua/язик boca/рот*. Фразеологізми з таким образно-символічним значенням перебувають на периферії розглядуваної ситуації й моделей, особливо, коли соматизм *рот* поєднується з назвами інших частин тіла *плечі, борода*, відображаючи специфіку їх образної мотивації. Такі одиниці маркують своєю образно-експресивною й характерологічною внутрішньою формою різну інтенсивність вияву процесуальної або кількісної ознаки “багато-мало”, що є ізоморфною рисою для порівнюваних мов, і співвідносяться з аксіологічними конотаціями за ознакою “добро-зло”, особливо при узагально-абстрактному й метафоричному зсуві семантики говоріння в сферу обговорення, пліткарства, осудження. Остання має ідіоетнічну мотивацію (в іспанській – образи отруйних тварин, ідея чогось гострого, такого, що раниць, функція гострих предметів, зокрема, сокири, атрибутивна характеристики *язика* як довгого й короткого, легкого й важкого, товстого й тонкого). Час від часу ця семантика в іспанській мові

маркується за допомогою іншого смислового й образного соматизму *dientes*.

СМФ з образно-смиловим соматизмом *oreja/ухо* корелює з психоментально-кінетичним знаком УВАГА і в іспанській мові номінується через фразеологізми, в структурі яких наявні дієслова зі значенням розміру, метафоричні асоціати “гострий-тупий” з функцією гострого, тонкого сприйняття, а також дієслова з каузативною семантикою колючого, ріжучого. Переосмислене значення таких фразеологізмів виникає внаслідок уподібнення предметів реального світу ознаковим і процесуально-динамічним асоціаціям, при цьому суб’єктами дії є як людина, так і тварина (остання переважає в іспанській мові). Численні синонімічні кореляти виражаються через згадувану семантичну опозицію *відкритого/замкненого*, яка є своєрідною семантичною універсалією, позаяк співвідноситься ще й з іншими соматизмами: *оком, рукою, головою*.

Досліджувана СМФ корелює ж з семантикою емоційного стану людини, категоризацією емоцій (стиду, радості й т.ін.) на шкалі позитивних (рідше – негативних) ціннісних показників і стереотипів поведінки людини.

Фразеологічні номінації з соматизмом *oreja/ухо* в іспанській мові, порівняно з фразеосистемою української мови, мають специфічну внутрішню форму при позначенні фізичного, психічного, морального впливу на об’єкт та інших аксіологічних конотацій, пов’язаних із семантичним вираженням презирства, лестощів, підлабузництва, ризику, підозри, ситості, нахабства, властивих поведінці хижих тварин.

Як засвідчує аналіз, кодування ідеї докору, стиду в зіставляваних мовах передається через фразеологізми з соматизмом *oreja/ухо* за допомогою семантичної універсальної температурної ознаки – розігрівання, високої температури.

СМФ з метафоризацією соматичного компонента *ojo/око* є менш продуктивною. Цей рецептивно-візуальний компонент у складі фразеологічних одиниць корелює з лексемою *piña/зіниця*, яка має аксіологічну образну

модальність.

Категоризація фразеологізмів із соматизмом *оjo/око* у складі психоментально-кінетичного знака УВАГА в зіставляваних мовах має такі семантичні вияви при певних відтінках у внутрішній формі, як перешкода, любов або ненависть. Стрижневим акціональним компонентом у цьому разі виступають дієслова зі значенням температури (горіння) і метафоричної десструкції матерії.

Метафоризація *очей* у вигляді затуманеного погляду (не-бачення, сліпоти) маркує названі ситуації зі значенням інвертованої дії. Подібні образи в українській мові відсутні. Семіотичний код не-бачення реалізується через уподібнення очей склу, помутніння (ідея чистого – брудного), що є знаковим маркером згасання життя, смерті.

Розгляд фразеологізмів із соматизмами за мотиваційними сферами – аксіологічною, соціальною, релігійною, просторовою й міфологічною є продовженням таксономічної характеристики цих одиниць, які об'єдналися в певні СМФ.

Аксіологічна мотиваційна сфера має різні вияви, реалізовані через семантику непрямого руху “прямого – кривого” та опозицію “чисте – брудне”, які представлені у фразеологізмах зіставляваних мов на позначення совісті, чесності, непідкупності, моралі, злочину, користі, наживи, нечесного прибутку, крадіжки, а також відповідних норм і стереотипів поведінки. Крім того, одиниці цієї мотиваційної сфери пов'язуються з асоціативними та узагальнено-абстрактними образами “чорного – білого” як семантично переосмислений вияв “чистого – брудного”, а також корелює з логічно-семіотичним протиставленням “зароблене – дармове”.

Соціокультурна мотиваційна сфера розгалужується на кілька мотиваторів, що зумовили внутрішню форму фразеологізмів із соматичними компонентами у зіставляваних мовах:

а) соціальної ієрархії об'єктів: вищий – нижчий, важливий – неважливий з ідеєю якісної переваги цих об'єктів, зокрема соціальної, військової переваги чи зрідка сфери трудових відносин, реалізованих через метафоризацію соматизму *cabeza/голова*. Соматизм *mano/рука* в цьому разі виступає периферійним компонентом у фразеологізмах, що маркують військову, політичну сфери, поняття влади, керівництва в іспанській й українській мовах;

б) артефактуальних понять, пов'язаних з символікою купівлі-продажу, майнових відношень, спадщини, які також співвідносяться зі смисловим центром *cabeza/голова*. Сфера їх референції – купівля-продаж товару, комерційна угода або метафорично переосмислений шлюбний договір. У багатьох випадках згода прийняти подарунок виражається за допомогою символіки відкритої руки;

в) поняття багатства/бідності залежно від соціального статусу людини, рівня забезпеченості, положення в суспільстві. Цей мотиватор представлений за допомогою символіки множинності, великої кількості (в іспанській мові волосся) як достатку. На рівні міжмовних розбіжностей відзначаються синонімічні трансформи на позначення бідності, жебрацтва із соматичним компонентом *boca* в іспанській мові, на відміну від української мови, де маємо фразеологізми з образно-смисловим соматизмом *зуби*;

г) моделі *своє/чуже*, яка корелює з семіотичними опозиціями “війна – мир”, “ворожнеча – приязнь”, “гість – свій”, “зароблене – даремне” і реалізується переважно у фразеологізмах із соматизмом *mano/рука*, зрідка – *diente/зуб* через метафоризацію чужої руки як мертвої, не належної суб'єкту. За граматичною структурою це в основному фразеологізми з акціонально-актантною структурою з об'єктними поширювачами (з оцінним компонентом семантики „корисність – некорисність” свого і чужого). Окремі фразеологічні номінації з ідеєю свого/чужого маніфестовані через соматизм *cabeza/голова*, символічно пов'язаного з поняттям власного набутого (не-чужого) досвіду.

Релігійна мотиваційна сфера “живий – мертвий” пов’язується передусім з образом відкритої *руки*, маркує душу як незамкнений локус, вмістилище, посуд, заповнений простір. Образно-мотиваційна структура окремих фразеологізмів має своїм прототипом фізичну деструкцію, деформацію матерії при номінації не-своєї, насильницької (не за віком) смерті.

Образна структура фразем міфологічної мотиваційної сфери “Бог-Доля” зорієнтована на космолого-онтологічну категорію індивідуальної або сукупної долі, життєвого призначення, приреченості, яка реалізується через вдачу (талан), щастя, благополуччя, або навпаки, невезіння, обділення долею, життєвим благом. Виразною є кореляція цієї сфери з семіотичним протиставленням “верху і низу” у СМФ на позначення тілорухів із соматичним компонентом *оjo/око* і *mano/рука*, які реалізуються через аксіологічну модальність семантики “пряме – криве”, “праве – ліве”. Ці опозиції втілені в знакових ритуальних магічно-заклинальних фразеологізмах-кліше з імперативною семантикою з ідеєю Божої руки і виражені здебільшого субстантивними та дієслівно-іменними (об’єктними), препозитивно-об’єктними, рідше – адвербіальними, фразеологічними словосполученнями на позначення везіння в справах, побуті, роботі, житті. Водночас формальні синонімічні трансформи з соматизмом *cabeza/голова* при поєднанні з соматизмом *mano/рука* кодують семантику невдачі, ганьби.

Специфічними виявляються етномарковані для іспанської культури метафоричні асоціації з компонентом *pie*, прототипом яких є давні повір’я й обряди. Ця образність має численні аналоги в зіставлюваних мовах.

Міфологічна концептосфера з внутрішньо соматичними компонентами серце і душа є наскрізною семіотичною універсалією, відбитою майже в усіх порівнюваних фразеологізмах. Вона здебільшого корелює з просторовою опозицією зовнішній/внутрішній, яка розгалужується на кілька похідних – *відкритий/закритий, покритий/голий (непокритий, неодягнений)*, образно

переосмислених як “захищений – незахищений”. Синонімічні варіанти в іспанській мові реалізуються через акціональні структури, поєднані з образом відкритого *серця, руки, душі*. Ці фразеологізми представлені універсальною синонімією соматизмів *alma/душа і corazón/серце* і почасти – інших зовнішніх соматизмів – *manos/руки, pies/ноги* в різних фразеологічних контекстах.

Польова організація фразеологізмів із соматизмом *душа* та її образ-схеми *серце* засвідчує такі її основні вияви:

а) *душа* як тілесний орган, причому *тілесна душа* сприймається як матеріальна сутність, як предмет, який можна *розбити, розірвати, відкрити, витягнути, загубити* (семантична опозиція замкнений – незамкнений);

б) втрата *душі* як символізації горя, нещастя (пов’язується з темою раптової і, можливо, насильницької, не-своєї смерті);

в) екзистенціальними виявами поняття *душі* (мати – не-мати, наявності – відсутності певних якостей, які відзначаються негативним аксіологічним й емоційно-експресивним маркуванням образів за ознакою добрий – поганий).

Фразеологічні одиниці з соматизмами на позначення мотиваційної сфери простір в зіставляваних мовах маркують кількісно-якісний вимір (*близько – далеко, правий – лівий, перший – останній, повний – порожній, вільний – зв’язаний*). Зв’язок соматизмів із просторово-локативними номінаціями є очевидним і типовим для будь-якої мови, тому ці образи є ізоморфними в зіставляваних мовах.

РОЗДІЛ 3.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ ІСПАНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ СОМАТИЧНИХ ПРИСЛІВ'ІВ

3.1. Реконструкція соматичних прислів'їв як знаків стереотипної поведінки людини

З-поміж фразеологічних одиниць із соматичним компонентом особливе місце займають прислів'я. Стійкість, відтворюваність, цілісність значення прислів'їв дозволяє дослідникам (В. Архангельський, Я. Баран, В. Бондаренко Л. Булаховський, О. Дуденко, О. Кунін, Ф. Медведєв, М. Пазяк, В. Пирогов, Л. Скрипник, та ін.) вивчати їх на фразеологічному рівні як стійкі фрази чи фразеологічні одиниці предикативного типу.

Прислів'я, як і фразеологізми, чітко демонструють антропоцентризм – семантичну орієнтованість на людину та події її життя [109, с. 79]. Але найголовнішою їх ознакою є те, що саме за допомогою прислів'їв реконструюється наївна картина світу конкретного етносу, символічний симболарій культури [124].

Універсалізація змісту і структур таких фразеологічних одиниць, як прислів'я, що виникають внаслідок відображення строкатого різноманіття позамовної дійсності, особливо помітно відбувається під системною дією когнітивної сфери. Проте таку систематизацію не слід розуміти спрощено як процес механічного повідомлення мовному матеріалові логічних форм (форм мислення). Розвиток мови, що має певну автономність, удосконалює мислення, що так само, як і мова, зрештою є похідним від об'єктивної дійсності, яка породжує між ними складну взаємодію. У зв'язку з тим, що різноманіття всіх об'єктивних законів не вичерпується законами діалектики, то діалектичні закони є лише одним із факторів, що сприяє розвитку мовного паралелізму. Саме ж відображення цих законів у прислів'ях є специфічним, має відносний характер, що виражається як у тому, що даний

закон може суто схематично виявлятися у прислів'ях, так і в тому, що одне і те саме прислів'я може співвідноситися більше, ніж з одним законом.

Прислів'я здебільшого розглядають як варіант моделей соціального контексту, адже в них інтегруються загальні риси різноманітних ситуацій і визначається сценарій поведінки. „Як посібник для вирішення життєвих проблем, прислів'я підбивають підсумок ситуації, виражають судження про неї чи пропонують лінію поведінки” [72, с. 89], прислів'я “ ... виражають мораль, що підходить для звичайної людини” [там само, с. 90].

Прислів'я утворюють ту сферу, “де перетинаються мовна система і соціальний контекст, де відбувається безпосереднє зближення мови і культурних норм, моралі” [там само]. На думку В. М. Телії, вони “становлять один із найважливіших „кодів культури” [155, с. 219], це “мова повсякденної культури, що передається з покоління в покоління й відображує всі категорії й установки життєвої філософії народу – носія мови” [там само, с. 241].

Процес утворення прислів'їв та їхнього подальшого вживання в мові є результатом дії двох фундаментальних взаємозалежних характеристик людського мислення – категоризації й аналогії. У прислів'ї знаходить висвітлення категоріальна стратифікація соціальних ситуацій. Значення прислів'їв безпосередньо співвідноситься з соціально значимими для людини, як правило, повсякденними ситуаціями, що відбивають стереотипи людської поведінки. Виділення таких категоріальних ситуацій відбувається за аналогією між конкретними ситуаціями і визначення в них загального. Внутрішня форма прислів'я відбиває одну з реалізацій конкретної ситуації, точніше, часткову реалізацію категоріальної ситуації, із внутрішньою формою прислів'я співвіднесена субкатегоріальна ситуація. У новій ситуації людина проводить аналогію між нею і вже знайомим, названим прислів'ям, і на підставі аналогії включає цю нову ситуацію в уже знайому їй категорію. При включенні ситуації в категорію за допомогою найменування її

прислів'ям ігнорується своєрідність цієї ситуації, нівелюються її характерні ознаки і на перший план висуваються загальні, аналогічні вже відомій ситуації. Як відзначає Т. М. Ніколаєва, прислів'я дає можливість стирати індивідуальні риси події, підганяючи її під довгий ряд аналогій [120, с. 311]. При цьому має місце економія зусиль, ритуалізація мислення, тобто його “стереотипізація”. Замість набуття нового досвіду, людина включає нову інформацію у відому їй когнітивну структуру. Поряд з негативними рисами (“гальмування” мислення), це явище має і позитивну сторону – допомагає людині орієнтуватися в соціальному контексті. При знайомстві з новими людьми, у нових ситуаціях людина прагне зробити їх передбачуваними, неминуче приписуючи мотиви і наміри поведінці інших людей. Поняття “люди” є фундаментальним у концептуалізації людиною світу, протягом усього життя людина щоразу співвідносить “я” і “люди”, оцінює свою поведінку, спираючись на сформовані в суспільстві стереотипи моралі [33, с. 329].

Так, наприклад іспанські прислів'я з гендерно-прескриптивною і стереотипною семантикою становлять семіотичне і семантичне втілення стереотипів соціальної поведінки, норм етикету і моралі, пов'язаних з модальним і аксіологічним компонентом значення *дозволене/недозволене, допустиме/недопустиме, прийнятне/неприйнятне* в стосунках між представниками чоловічої і жіночої статі (стереотипне протиставлення чоловіче/жіноче). Такі іспанські прислів'я з соматичним компонентом є національно-маркованими і безеквівалентними, що не мають відповідників в українській мові: *Manos quietas, que van al pan* ‘форма, що вказує чоловіку, який намагається руками доторкнутися, помацати жінку’ – букв. *Спокійні руки, які йдуть за хлібом*, *Manos blancas no ofenden* ‘образи, нанесені жінками, не зачіпають честі чоловіка’ – букв. *Білі руки не ображають*.

Прислів'я пропонують людині перевірений досвід попередніх поколінь, за допомогою якого вона може обґрунтувати свою лінію

поведінки.

Таким чином, прислів'я становлять сховище стереотипних думок, застосовуваних до безлічі ситуацій. Ці думки виражені за допомогою пропозицій, що утворюють складноструктуровані мовні знаки.

Отже, прислів'я, як і фразеологізми, є знаками типових ситуацій, яким властиві такі характеристики:

- *репрезентативна функція* (прислів'я в лапідарній формі фіксують факти реальної дійсності); комунікативна й кумулятивна функції (вживаються комунікантами і передають досвід багатьох поколінь в образно-метафоричній формі);
- *двостороння природа* (є план змісту і план вираження);
- *узагальнене відображення дійсності* (без передачі конкретної інформації). При цьому інформативним є не текст прислів'я, а сам вибір конкретного прислів'я як цілого та вживання в певній ситуації.

Синкретизм, багатозначність прислів'їв із народно-мовної сфери передбачає для одного й того ж вислову варіювання семантики в асоціативних рамках внутрішньої форми й етнокультурного контексту. Таке варіювання семантики простежується як в одній мові (внутрішньомовна полісемія значення фраземи), так і на міжмовному рівні.

Заслуговує на увагу національно-культурна маркованість внутрішньої форми етнокультурних одиниць в іспанській та українській мовах. Важливе значення при цьому має і структурно-семантичне моделювання відповідних трансформ та встановлення їхніх парадигматичних зв'язків.

За логічними і семантичними протиставленнями, за позначенням стереотипних ситуацій прислів'я також можна об'єднати у СМФ.

1. СМФ з екзистенціальною семантикою має значення буття, наявності або відсутності якоїсь ознаки речі (є – немає), існування, перебування, володіння, набуття якоїсь ознаки: ісп. *Buscar los cinco/tres pies al gato* 'шукати те, чого немає' – букв. *Шукати п'ять, три ноги в kota*. Пор.

рос. *Искать в темной комнате черную кошку* або укр. *П'яте колесо у воза*. Причому в українському трансформі образне значення співвідноситься ще і з ситуацією чогось зайвого.

Окремі фразеологізми з екзистенціальною семантикою корелюють зі значенням міцності, твердості, тобто набувають епістемічної модальності (бути впевненим/невпевненим, довіряти/недовіряти): ісп. *Estatua de los pies de barro* – букв. *Статуя на глиняному н'єдесталі* (йдеться про речі, які не мають міцної опори, основи, або про людей, які мають своє слабе місце. У цьому разі образ глини як нестійкого, тобто такого, що змінює свою форму). Подібне значення має ісп. *Faltarle tierra debajo de los pies* ‘не почуватися впевнено’ – букв. *Ґрунт, земля пішла з-під ніг*. В українській мові аналогів немає, а в російській є – *Земля уходит из-под ног*.

2. СМФ з атрибутивними відношеннями між компонентами ґрунтується на безпосередньому зв'язку між двома об'єктами (РІЧ-ОЗНАКА) і виявляється у двох логіко-семіотичних варіантах: а) кожній речі властива певна якість або властивість; б) залежність між відношенням речей і відношенням властивостей (відповідність/невідповідність речі й ознаки).

Прислів'я з соматичним компонентом, які об'єднані в цю модель, позначають якісну відповідність/невідповідність предмета й ознаки, схожість (однорідність)/несхожість (неоднорідність) ознаки:

а) природно-якісна відповідність/невідповідність речей виявляється, по-перше, за принципом їх сумісності або несумісності, однаковості або неоднаковості, однорідності (подібності)/неоднорідності (неподібності), про що свідчать ісп. *No entrarle por el ojo una persona* – букв. *Те, що не підходить, той, хто не входить, не впадає комусь в око*.

б) якісна схожість (однорідність)/несхожість (неоднорідність) ознаки наявна в таких прислів'ях, як ісп. *Venir como pedrada en ojo de boticario* ‘відбувається щось дуже доречне і в дуже потрібний момент’ – букв. *Як удар каменем в око аптекаря (одноокого)* (у цьому разі об'єктом

порівняння виступає інструментатив з і значенням активної фізичної дії – удар каменя).

в) якісно-кількісна перевага/неперевага предмета й ознаки чи характеру дій за ступенем якості й надмірності вияву властива ісп. *Con el rabo entre las piernas* ‘бути остаточно переможеним, приниженим’ – букв. *Бути з хвостом між ногами*, *Vigote al ojo aunque no haya un cuarto* – букв. *Вуса в око, хоча й немає сили* (так характеризується фронт, що манірно хоче показати свою перевагу, не маючи для цього достатніх підстав). Цікавим з цього погляду виявляється прислів’я з ідеєю якісної переваги предметів, при зіставленні образно-мотиваційної структури якого з українською мовою виявляється співвіднесеність з різними соматизмами за подібності семантики. Так, іспанському *Las paredes tienen ojos* – букв. *І стіни мають очі* відповідає укр. *І стіни вуха мають*.

З ідеєю якісної переваги/непереваги старого і молодого співвідносяться фразеологізми з і значенням віку, життєвого циклу людини: ісп. *Mas viejo que andar pie* ‘дуже стара людина’.

Семантика кількісної переваги предметів пов’язується з виявленням семантичних опозицій *багато/мало*, *один/більше*, *єдність/роз’єднаність*. Протиставлення *один і більше* маніфестується соматизмами *оjo/око*. Зокрема в іспанській мові такий мотив представлений через образ однієї голови, одного ока. При цьому маємо множинну ознаку при позначенні аксіологічно та емотивно позитивно чи негативно маркованих речей (при вирішенні справ, стражданні, довірливості – недовірливості; поняття ‘більше двох’ може пов’язуватися також зі знанням, досвідом): ісп. *Mas ven cuatro ojos que dos* – букв. *Краще мати чотири ока, ніж два* (при прийнятті рішень), *Estar con cien ojos* ‘жити обережно, не довіряти’ – букв. *Мати сто очей*, *Tener mas ojos que un camaleón viejo* – букв. *Мати більше очей, ніж у старого хамелеона*. У цьому разі прислів’я вживаються у переносно-метафоричному значенні на позначення досвідченої людини (кореляція старе/молоде).

Соматизм *boca/rot* також виявляє кількісну семантику через паремійні зв'язки з певними реаліями і предметами, що мають загальну семантику множинності. Це спостерігається в безеквівалентному з огляду на лексичне наповнення і внутрішню мотивацію ісп. прислів'я *Gastar pastillas de boca* 'давати багато обіцянок, які мало виконуються' – букв. *Витрачати піріжки з рота*.

3. СМФ з каузативними відношеннями між компонентами. Ідея добування/втрати та співвідносні поняття “зароблене/дармове” в іспанській мові представлені прислівними одиницями:

а) зі значенням набуття, належності, володіння чимось, об'єктивованого дієсловами – *мати, набувати, знайти* (ісп. *Tener, haber, encontrar*) тощо: ісп. *Haber a mano una cosa* 'мати в руках якусь річ', *Haber a las manos una cosa* 'знайти, що шукаєш';

б) з обставинним (циркумстантивним) значенням якісної відповідності/невідповідності вияву певної ознаки, те, що підходить, вписується, відповідає: ісп. *Estar al pelo de uno* 'жити з повним достатком, бути в нагоді' – букв. *Пасувати, підходити до волосся*.

До цієї моделі можна віднести прислів'я з соматизмом *orejas* з ігровим компонентом-вербалізатором та акціональною ситуацією програшу, невдачі: ісп. *Perder hasta las orejas (las pestañas)* – букв. *Загубити все до вух/вій*.

Ідея зникнення з рук, втрати з різним ступенем інтенсивності вияву дії представлена таким прислів'ям, як ісп. *Irse alguna cosa entre las manos*.

Спорадично представлені дієслівно-іменні словосполучення з актантними конкретизаторами-поширювачами (рука, без руки, без голови) зі значенням 'активної фізичної або механічної дії, деструкції, руйнації', 'обробки об'єкта з метою зміни його стану' (за Ю. Д. Апресяном): ісп. *Deshacerse una cosa entre las manos* – букв. *Ламати щось в руках*. Ця ж семантика співвідноситься з активною деструктивною дією – ранили, переносно осмисленою як приголомшити, ранили в голову, як це маємо в ісп. *No dejar*

títtere con cabeza ‘плюндрувати, руйнувати’ – букв. *Залишити маріонетку без голови.*

4. СМФ з партитивним компонентом семантики включає прислів'я, в яких ідеться про всю річ в цілому і про її окремий елемент, про різні частини, які є складниками одного цілого, а також про повний набір (комплект) речей і окремо взяту річ з такого набору. Так, наприклад, в українській мові ця ситуація організована за моделлю „акція-реакція” і маніфестована образом частин тіла людини (в даному разі *рука-палець*), наприклад, *Дай йому палець, він і всю руку відкусить*. В іспанській мові ця семантика представлена через зоосемічний образ з соматизмом *pies/ноги* на столі як маніфестація надмірного вияву певної ознаки (дозволеності, порушення норм етикету, моралі, допустимого): *Dar a uno el pie y tomarse la mano* – букв. *Посади свиню за стіл, вона й ноги на стіл*. В українській та мові маємо відповідник із такою ж семантикою.

3.2. Реконструкція соматичних прислів'їв як архетипних і стереотипних символів

Прислів'я є не просто знаками типових ситуацій. Вони є їхніми знаками-символами. До набуття символічності прислів'я пройшли складний шлях творення узагальненого змісту за схемою “вислів – образ – символ”. Очевидно, первісні прислів'я-прототипи сприймалися в прямому значенні. Такі вислови-імперативи і зараз мають тільки пряме значення. Напр., укр. *Поспішиши – людей насмішиши*. Проте значна частина прислів'їв творилась з образними компонентами. Образно сприймаючи довкілля, людина проводила аналогії своїх якостей, дій органів з подібними в природі, що сприяло типізації та символізації цих аналогій. Образність одиниць номінації, як переконливо доводить В. М. Телія, пояснюється наявністю характерної для кожної лінгвокультурної спільноти системи образів-еталонів. Дійсність, яка

емпірично пізнається, одночасно оцінюється в образах-еталонах [155, с. 241], що “мають пряме відношення до умов життя носіїв даної мови, до їх культури, звичаїв та традицій” [там само].

Так, з образним соматичним компонентом *la cabeza/голова* утворилася значна кількість прислів'їв, які здебільшого вживаються з позначеннями опозиційного культурологічного змісту – *дурна/розумна*. Негативний аспект при цьому іноді використовується для яскравішого виділення позитивного. *Розумна голова* як метонімічне уособлення людини ідеалізується в укр. прислів'ях *Розумна голова не дбає на лихі слова, Мудрій голові досить дві слові, В тверезій голові і тверезий ум. Дурна голова* висміюється: *Голова вироста, а ума не винесла, Голова, як казан, а розуму ні ложки, Дурної голови і волосся не хоче держатися, Під носом косовиця, а в голові ще й на зяб не орано, За дурною головою і ногам нема спокою.*

Цей соматичний компонент вживається також на позначення старшинства: ісп. *Más vale ser cabeza de ratón que cola de león* – букв. *Краще бути головою миші, ніж хвостом у лева*), ще має значення ‘краще командувати й бути першим у суспільстві, хоч і маленьким, ніж бути великим та останнім’ / укр. *Краще голові поклонитися, ніж ногам, Не поговоривши з головою, не бери руками, Риба смердить від голови*. Див. ще іспанські синонімічні варіанти: *Más vale ser cabeza de sardina que cola de trucha (de ballena, de salmón); Más vale ser cabeza se víbora que cola de sardina* – букв. *Краще бути головою ядовитої змії, ніж хвостом сардини*.

Соматизми набувають у прислів'ях символічного забарвлення (як відзначає Н. Д. Арутюнова, „образ стає символом через набуту ним функцію в житті соціуму”) [10, с. 26].

Символіка соматизмів у складі прислів'їв належить як до **архетипних**, так і до **стереотипних символів**, які мають тотожне значення для більшості людства, що пояснюється природною подібністю як фізичної будови, так і психічного складу людини.

Цікаво, що ознак архетипно-стереотипного символу набуває не просто соматизм-образ, а все прислів'я. Цей процес відбувається здебільшого через екстралінгвальні фактори (соціальні, етнопсихологічні тощо). Власний тезаурус комунікантів, а також досвід попередніх поколінь, здобутий завдяки засвоєним звичаям, традиціям та реаліям навколишньої дійсності, сприяє підтриманню архетипного й стереотипного символічних значень прислів'їв, збереженню їх як готових словесних формул з певним прихованим смислом.

Вважаємо, що прислів'ям із соматичними компонентами характерні всі основні ознаки символу (беремо до уваги його лінгвістичну інтерпретацію). Прислів'я, як і символи, відображають навколишню дійсність, сутністю яких є ідея або узагальнений соціокультурний смисл, втілюють цю ідею в образі (образна форма символічного вираження створює широке смислове поле символу, забезпечує йому причетність до повноти культурного життя людини), мають смислову глибину (характеризуються відкритістю, не зводяться до одного вияву і залежно від контексту можуть номінувати різноманітні ситуації).

Образно-мотиваційна структура й сфера референції прислів'їв має яскраво виражене знаково-символічне навантаження, зокрема, завдяки опозиції, яка співвідноситься з аксіологічною моделлю *Я – інший, своє (добре) – чуже (погано)*. За свідченнями етнографів, категорія „своїх” містить у собі значення ‘обжитий’, ‘близький’, ‘врегульований’ простір, на відміну від протиставного поняття не-своїх, чужих, яке пов'язується з поняттям ‘невідомого’, ‘небезпечного’, ‘загрозливого’, ‘потойбічного’ [13, с. 4].

Символічне навантаження цих протиставлень дозволяє стверджувати про розгалуження цих опозицій на конкретні похідні на зразок *війна – мир, ворожнеча – приязнь, гість – свій, близьке – далеке* (пор. індоєвропейське за походженням *gostis* ‘чужий’). Так, наприклад, спільну образно-мотиваційну

структуру мають прислів'я, марковані за ознакою близьке (своє, сакрально марковане – Бог, церква) і віддалене (не-своє, потойбічне, небезпечне – Чорт).

У таких прислів'ях представлена якісна й кількісна перевага свого/чужого з яскраво вираженою оцінкою і модальністю (корисність/некорисність *свого і чужого*) з різною внутрішньою формою в іспанській та українській мовах. Наприклад, *mano/рука* може виступати в цьому разі знаряддям, інструментарієм (засобом) виконання дії, а за граматичною структурою це в основному прислів'я з акціонально-актантною структурою з об'єктними поширювачами: ісп. *Sacar el ascua con la mano ajena* – букв. *Вигрібати жар чужою рукою*, Пор. укр. *У чужу жінку чорт кладе ложку меду*, укр. *Чужими руками добре гада ловити*.

Сучасні уявлення про символи здебільшого будуються на семіологічній концепції, де знак розглядається як гіперонім, а символ – як гіпонім. Оскільки вище йшлося про знакову сутність прислів'їв, то це підтверджує їхню символічну природу. Причому символічність поширюється не лише на образні паремії; кожна з них не просто позначає (виступаючи знаком, як власне фразеологізми), а й символізує (виражаючи суть) певну типову ситуацію. Навіть неактуалізоване прислів'я для кожного з носіїв мови вже символізує певну ситуацію.

Отже, *архетипна/стереотипна модель прислів'їв* із соматичним компонентом характеризується подвійністю будови. Прислів'я з розбіжністю внутрішньої форми (буквального смислу) і значення відбивають два види знань про світ, два різні за характером бачення світу. З одного боку, значення прислів'я передає прийняті в соціумі норми моралі, архетипи й стереотипи поведінки – знання про світ і людину в світі, що є важливим для мовного колективу і тому закріплюється за допомогою мовного знака. З іншого боку, внутрішня форма прислів'я відбиває традиційні усталені побутові уявлення, повсякденне життя людей. Наприклад, в українському

прислів'ї *Кінь на чотирьох ногах, та й той спотикається* йдеться про те, що кожен може помилитися, зробити похибку, що немає нічого абсолютно ідеального, зробленого, та ісп. *Quien tiene boca se equivoca* – букв. *У кого є рот, той помиляється*. Прислів'я стверджує, що кожен може помилитися, і помилки прощаються. Інколи ще додається: *Quien tiene boca se equivoca, pero quien tiene seso, no dice eso* (але в кого є мізки, той про це загалом не говорить); *Quien tiene boca, se equivoca, y quien tiene pies, anda al revés* – букв. *Той, хто має рот, той помиляється, хто має ноги ходить навпаки (на руках)*.

3.2.1. Етнокультурні архетипні моделі іспанських та українських соматичних прислів'їв. При реконструкції прислів'їв та їхньому зіставленні необхідно враховувати, що, поряд з універсальними для будь-якої епохи поглядами, вони відбивають значною мірою архаїчні погляди, колишні уявлення про світ. Ці архаїчні погляди закріпилися як *символічні архетипи* [175, с. 112; 176, с. 68].

Етнокультурні символічні архетипи є константами національної духовності, що виражають та закріплюють основоположні властивості етносу як культурної цілісності. На позначення вищезгаданої ситуації маємо укр. *Їж борщ з грибами, держи язик за зубами* з етнокультурним архетиповим компонентом *борщ* – назва страви, яка властива українському культу їжі. Іспанці, які не знайомі з українською кухнею, навряд чи зрозуміють смисл першої половини цього прислів'я.

Етнічні символи сприяють становленню та відтворенню етнокультурних традицій. Джерелами етнічної символіки є природознавчі та суспільствознавчі уявлення (як архаїчні, так і модерні) етносу, стародавні ментально-символічні шари суспільної свідомості (наприклад, атрибутика осілого хліборобського способу життя, залежного від астрономічних та природних циклів), довготривалі соціально-статусні ознаки (міські та

земельні герби, родові знаки), релігійно-конфесійна символіка (сакральні атрибути, ритуали, звичаї), ситуативні, але стало закріплені символи (місця, пов'язані з доленосними подіями). Зазначимо, що одні й ті ж самі етнічні символи можуть сприйматися діаметрально протилежно представниками різних етносів, у яких існує різний комплекс асоціацій з одного “приводу” (наприклад, один і той же символ може для одних бути символом перемоги, успіху, для інших – поразки чи катастрофи). Етнічна символіка на певних етапах соціально-політичного розвитку етносу може еволюціонувати в *символіку національну*, яка інституціоналізується, унормовується та закріплюється як потужний інтегративний засіб.

Етнокультурні символічні архетипи корелюють з партитивними образними структурами (частина-ціле, серце, язик як частина рота) в іспанській мові: *Cada uno lleva la lengua al lado donde le duele la muela* – букв. *У кожного язик там, де болить зуб*, на відміну від української, де має місце інший образ. Так, зокрема українське прислів'я з актантним компонентом структури *Що у кого болить, той про те і говорить* з ідеєю передачі внутрішнього морального стану через говоріння в іспанській передається соматизмом *corazón (серце)* в його протиставленні роту і язика як семантичних партитивів: *De la abundancia del corazón, habla la boca*. Це значення прислів'я виражається синонімічним варіантом в іспанській, де внутрішній соматизм *corazón (серце)* і зовнішній *pies (ноги)* також пов'язані причиново-наслідковим зв'язком “певні дії – викликають певну реакцію”: *A donde el corazón se inclina, el pie camina* – букв. *Куди серце схиляється, туди й ноги йдуть*. Прислів'я вказує на жагуче бажання або упертість (наполегливість) інстинктивно відвідувати улюблені місця, до яких лежить душа, де ми сподіваємося, що мрія здійсниться. Іншими словами, серце керує почуттями, волею, бажаннями, інстинктами. Погоджуючись із цією думкою, латинський поет Вергілій у другій еклозі “Буколіки” (“Пастушачі пісні”) вживає афоризм *Trahit sua quaque voluptas*, що перекладається букв.

Кожний дозволяє собі слідувати за примхою, що йому усміхнеться. В українській мові маємо інший образ й інший соматизм – душа: Як душа забажає (захоче, запрагне)..., Душа розривається на шматки.

Цікавим у цьому зв'язку виявляється семантичне співвідношення соматизму *corazón* (серце) з іншою назвою частини тіла людини *boca* (ротом) в іспанській мові: *Lo que está in el corazón dice la boca* – букв. *Про те, що на серці, говорить рот.*

З-поміж **етнокультурних архетипних моделей** в іспанській мові наявні такі прислів'я, які сягають часів античності, середньовіччя, що дозволяє припустити їхнє формування на основі джерел античної міфології, а також класичних художніх творів. Іспанське *A Roma se va por todo, pero por narices no* – букв. *До Риму йдуть за всім, але тільки не за носами* попереджає, що не можна втрачати витримку, а все слід робити виважено, чемно; через доброту можна всього домогтися. Це прислів'я пов'язується з ідіоматичним висловом *A Roma por todo*, яке дає зрозуміти, що будь-яку надскладну проблему можна вирішити, якщо робити її з душею і довірою (вірою). Ця фраза виникла в стародавні часи на позначення ситуації порятунку суспільства (необхідно прямувати до Риму і просити помилування у Папи) і з часом з'явилася в творах Маркіза де Сантільяна (1398-1458), а ще пізніше – в “Дон Кіхоті”.

При реконструкції прислів'їв ми спираємося на дані словників, а також на правильність позначок їхніх авторів, що відносять те чи інше прислів'я до розряду вживаних, маловживаних чи застарілих. Останні є основою *архетипної моделі*, оскільки, виражаючи архаїчне знання про світ, вони відбивають незмінні риси менталітету народу. Напр. ісп. *Obra de villano, tirar la piedra y esconder la mano* – букв. *Підлий кине камінь і сховає руку*. Прислів'я засуджує тих, хто вчинить підлість і робить вигляд, що цього не робив. Це прислів'я ймовірно сягає твору “Банкет” грецького філософа Платона (427-347 до н.е.), в якому філософ Ериксімак, звертаючись до

комедіографа Арістофана, говорить: “*Після того, як ти кинеш камінь, Арістофан, ти гадаєш, що зможеш сховати руку*”.

Аналіз і зіставлення прислів'їв із соматичним компонентом, що дійшли до наших днів, включає одиниці, які відбивають, у першу чергу, іманентні риси менталітету і сумарне знання, найважливіше для народів. Як уже відзначалося, менталітет характеризується стійкістю, стабільністю в часі, а прислів'я є відображенням таких стійких, глибинних рис народного менталітету.

Щодо специфіки етнокультурних архетипних моделей прислів'їв із соматичним компонентом, то в них закріпилися здебільшого переносні значення – метафоричні або метонімічні. Ці моделі дуже розгалужені й характеризуються багатоваріантністю в них прислів'яних одиниць із соматизмами *голова, око, ніс, вухо, серце, рука, нога, лице* та ін.

Українські прислів'я з соматизмом *голова (чуб)* та його національно-культурними маркерами на позначення українських реалій мають повчальний характер (*До булави треба голови, Коли йдеш у бійку, не думай про чуба*). В останньому прислів'ї *чуб* є як соматизмом, так і українською реалією. Українське прислів'я *Шукає кістки у салі* містить українську символічно навантажену реалію *сало*, яка разом із переосмисленим значенням соматизма *кістки* мотивує смисл усього вислову “шукати того, чого немає”. Модель протиставлення *я-інший* у значенні “не стежити за іншим, а ретельним бути до свого” характерна для українського прислів'я з реалією *кожух Пильнуй носа свого, а не кожуха мого*. В іспанській мові прислів'їв з таким значенням не зареєстровано.

Аналіз національної самобутності народу, що виражається через мову, пов'язується з поняттям *національно-культурного компонента*. В науковій літературі це поняття розглядається в різних вимірах. Так, Є. В. Верещагін та В. Г. Костомаров обстоюють наявність національно-культурного компонента в найменуваннях реалій типу *самовар*, у топонімах, антропонімах та

історизмах, який виявляється при буквальному прочитанні прислів'їв, наприклад, рос. *В Тулу со своїм самоваром не ездят* [Верещагин, Костомаров 1990, с. 78]. Іншої ж думки дотримується Д. О. Добровольський, стверджуючи, що “поняття національно-культурної специфіки чи національно-культурного компонента не має експериментальних визначень, а тому не дозволяє досягти необхідної наукової коректності й обґрунтованості при дослідженні” [59, с. 37]. Зважаючи на це, про наявність у плані змісту прислів'їв деякого компонента, який умовно можна назвати національно-культурним, варто говорити лише “за наявності культурно зумовлених причин або ж наслідків для осмислення інших знакових систем культури” [там само, с. 37–40]. В. М. Телія теж вказує на необхідність співвіднесення образних складників фразеологічних одиниць із культурними знаками – категоріями, концептами, міфологемами, стереотипами й еталонами національних культур [155, с. 231]. Ці дослідники перш за все підкреслюють важливість виявлення національної специфіки фразеологічних одиниць на рівні концептуальних метафор [59, с. 42; 155, с. 253] і називають прислів'я, які не пов'язуються з культурою і менталітетом народу, наприклад: рос. *Сидеть на двух стульях* [155, с. 250], англ. *To throw dust into someone's eyes* і рос. *Пускать пыль в глаза* [59, с. 37]. Розбіжності між англійським і російськими прислів'ями, на думку Д. О. Добровольського, не містять культурної специфіки і пояснюються лише розбіжністю механізмів вторинної номінації [там само]. Проте не можна не помітити, що вказані прислів'я відбивають певне бачення світу як у плані закріплення за допомогою мовної одиниці конкретного факту знання, досвіду, співвіднесеного зі значенням прислів'я, так і в плані образного сприйняття цього знання, відбитого у взаємодії внутрішньої форми і значення. Якщо слідувати ідеям В. фон Гумбольдта щодо зв'язку мовної картини світу і менталітету, то вчений якраз і наполягає на виявленні в цьому зв'язку національного менталітету. Необхідно враховувати, що “менталітет народу,

як і його культура, є надзвичайно неоднорідним явищем: поряд з національно-специфічними рисами він має міжнародні й універсальні, загальнолюдські риси. Національний менталітет – це не тільки національно-специфічний менталітет” [72, с. 96].

Поняття національно-культурного компонента орієнтовано на виявлення національно-специфічного в мовних одиницях, національного у вузькому смислі, причому тільки певної частини цього національно-специфічного, адже коли зв’язок з іншими культурними знаками не виявляється, існування національно-культурного компонента у мовної одиниці заперечується [59].

Отже, пропонуємо інтегрований принцип зіставлення прислів’їв із соматичним компонентом в іспанській та українській мовах, що ґрунтується як на понятті національно-культурної специфіки, так і на положенні В. фон Гумбольдта про відображення в мовних одиницях духу народу (менталітету в сучасному розумінні). Такий принцип зіставлення сягає досліджень Н. М. Кириллової, присвячених порівнянню фразеологізмів чотирьох романських мов [80]. Н. М. Кириллова відзначає наявність у кожного етносу своєї логіки відношень між одними й тими ж предметами і розглядає розбіжності в компонентному складі фразеологізмів як виявлення характерного для нації специфічного фразеологічного добору реалій предметного світу [80, с. 50], а не як розбіжності вторинної номінації.

Окрім того, дослідники прислів’їв відзначають, що іноді неможливо докорінно визначити походження прислів’я [57, с. 16 – 29], припускаючи деякі паралелі чи джерела їх виникнення. Часто спостерігається злиття національного й інтернаціонального, що свідчить про далекі контакти багатьох культур і водночас про типологічні збіги в мовному моделюванні явищ культури. При цьому типологічна подібність виявляється насамперед у сфері тематики і логіко-семіотичних моделей, тобто в значеннях прислів’їв, безпосередньо пов’язаних з процесами раціонального

пізнання світу і закріплення досвіду в мові.

3.2.2. Універсальні стереотипні моделі іспанських та українських соматичних прислів'їв. При порівняльно-історичному аналізі прислівних фондів іспанської та української мов привертають увагу саме одиниці з соматичним компонентом, які проіснували досить тривалий час і стали вже стереотипами в кожному соціумі.

Порівнюючи іспанську та українську мови (ширше культури), слід зазначити, що в цих мовах наявна значна кількість прислів'їв із соматичними компонентами, які є універсальними, незважаючи на певну дистантність цих народів. Погоджуючись із тим, що універсальним є власне існування соматизмів, все ж не можна говорити про цілковиту універсальність соматичних кодів, кожний з яких при збереженні деяких універсальних рис відрізняється національною своєрідністю.

Універсальні культурні стереотипи, зберігаючи та репродукуючи колективний досвід культурогенези, забезпечують наступність та єдність загальнокультурного розвитку. Так, в ісп. *Por la boca muere el pez* – букв. *Рот – причина загибелі риби*, яке відповідає укр. *Язык мій – мій ворог* у метафоричній формі містяться поради бути стриманими, не говорити зайвого, спочатку подумати, а потім уже щось казати. На позначення цієї інваріантної стереотипної моделі з соматизмами *lengua/язик*, *boca/рот*, *labios/губи*, *dientos/зуби* вживаються такі універсальні варіанти, як ісп. *Un candado para la bolsa, y dos para la boca* ‘краще рот тримати на замку, ніж сумку з грішми’ – букв. *Один замок – на сумку, а два – на рот*, *Quien tenga la lengua aguda, tenga la costilla dura* – букв. *У кого гострий язик, тому слід мати тверді ребра* та укр. *На язик є два замки: один зуби, а другий губи*, *Що вимовиш язиком, то не витягнеш і колом*. Ці прислів'я попереджають людей, у яких все злітає з язика, про те, що небезпечно казна-що говорити.

Універсальні стереотипні моделі відбивають універсальні істини, що

не суперечать національним менталітетам. Зокрема в іспанській мові маємо строкату картину прислів'їв, що є активними у вжитку, мають давнє походження і належать до універсальних стереотипних моделей: *Al que al cielo escupe, en la cara le cae* – букв. *Хто плює в небо, плює собі в лице*. Прислів'я попереджає тих, хто виступає проти моралі, і є доказом того, що будь-яке зло має зворотний ефект – *не роби зла, адже воно повернеться до тебе*. Аналогічним є укр. *Не плюй проти вітру*. Як говорив Маркіз де Сантільяна: “Якщо говориш про іншого погано, що характерним є для себе, отже, говориш проти себе”. *Qui in altum mittet lapidem, super caput ejus cadet* – букв. *Якщо ти кинеши камінь вгору, він впаде тобі на голову*. В українському варіанті соматизм відсутній, зате наявна національно маркована реалія *колодязь*: *Не плюй у колодязь, адже доведеться з нього ще воду пити*, а тому це прислів'я знаходиться на периферії універсальної стереотипної моделі з архетипною етнокультурною.

У прислів'ях виявилась фольклорна естетика портретування народу, а також ставлення до моди певної категорії людей. Щодо останнього, то цікавим є погляд на бороду й вуса в українській мові та лише бороду в іспанській *La barba no hace al filósofo* – букв. *Борода не робить філософом*. Походить від афоризму, що нагадує про звичай стародавніх філософів відрощувати бороду на знак урочистості й великого розуму. Давній латинський вірш невідомого автора містить такі рядки: “Якщо довга борода робить філософа, то чому заважає борода тому козлу стати Платоном?”. Майже те ж саме сказав у відомій епіграмі Бартоломе Леонардо де Аргенсола (1562-1631):

*„Si vos pretendéis que venga
A ser tan gran necio el mundo
Que por vuestra barba lengua
Por filósofo profundo
Sin otro argumento, as tenga;*

Mirad que ya cualquier cabrón

Por la gran barba que cría,

Aspire a ser algún día

Otro Séneca o Plaón”.

Ймовірніше за все й такі українські прислів'я, як *Борода честь, а вуса і в kota єсть, Вуса честь, а борода і в цапа єсть, Борода до пояса, а розуму ні волоса, І за сивою бородою не все розум приходить*, за своєю внутрішньою формою сягають вказаних афористичних висловів.

Розгалужений спектр універсальних стереотипних моделей прислів'їв зареєстровано з соматизмами *ojo/око ojos/очі*. Наприклад, ісп. *Los ojos son el camino del corazón* – букв. *Очі – дорога до серця, El amor entra por los ojos* – букв. *Кохання приходить через очі*. Вони символізують стереотипну ситуацію кохання та подекуди відвертості людини: ісп. *El ojo muestra el enojo* – букв. *Якщо й можна приховати незадоволення, то в очах завжди воно виявиться*. Українські прислів'я натомість висміюють безсоромних й підступних наклепників людей: *Нашим очам не первина: гірше було та перелупали, В очі лис, поза очі біс, В чужім оці порошинку бачиш, а в своїм і поліна не примічаєш, В очі любить, а за очі губить* та ін. До того ж, іспанці, коли радять спокійно жити, проте й не заперечують знайомство з новими людьми та новим досвідом, вживають прислів'я *Ojos que ven no envejecen* – букв. *Очі, які бачать, не старіють*.

Чимало прислів'їв в іспанській мові вживаються з двома соматизмами, як-от: *El corazón y los ojos nunca son viejos* – букв. *Серце і очі ніколи не старіють*, моделюючи в цьому разі ситуацію, яку можна передати через російське прислів'я *Любви все возрасты покорны, и любовь – это не преступление*. Так вважають літні люди, які спостерігають за красою молодих людей і які виправдовують закоханих у похилому віці. З цього приводу Мадам де Севікве (Madam de Sevigné) сказала: “На серці немає зморшок”. Дуже мудро стверджує швейцарське прислів'я: *Вік ніякої ролі не*

відіграє, якщо це не сир.

Іспанське прислів'я з подвійними соматизмами *Ojos que no ven, corazón que no siente* – букв. *Нехай очі не бачать, і серце не страждає* та українське *Очі не бачать – серце (в значенні душа) не болить* символізують те, що всі нещастя, які трапляються на відстані, викликають менше страждань, аніж ті, що відбуваються на очах. Обидва прислів'я запозичені з латини: “*Quod non videt oculos, cor non dolet*”, фразеологічний вислів із V проповіді Святого Вернарда (1090-1153) з нагоди свята Всіх Святих.

Цікаве походження має іспанське прислів'я з соматизмом *ojos* (очі) *Créa cuervos y te sacarán los ojos* – букв. *Вирости воронів, і вони тобі виключать очі*, яке відповідає за образністю укр. *Пригріти змію на шиї*. На позначення ситуації – *зроби добро, а воно тобі лихом обернеться* – в зіставлюваних мовах маємо універсальну символічну образність, а маркування через соматизми різне. Вісенте Вега пише в своєму “Словнику анекдотів...”: “Якось головнокомандувач Кастилії дон Альваро де Луна, перебуваючи на полюванні, звернув увагу на бідняка, в якого не було очей. Замість них дон побачив шрами, що спотворили лице. І бідняк розповів дону про ці шрами: “Три роки я ростив ворона, якого знайшов маленьким птахом у горах. Я поведився з ним обережно і з турботою. Той виріс і став великим. Одного разу, коли я його годував, він кинувся мені у вічі, і я не встиг захиститися, а тому став сліпим”. На цю розповідь дон Альваро відповів: „Ви чули, кабальєро: виростіть ворона, і він виключе вам очі”.

Біблійну основу спостерігаємо в іспанському й українському прислів'ях *Ojo por ojo, diente por diente*/Око за око, зуб за зуб. Йдеться про традиційне формулювання так званого *Ley del falión*, за яким злочинець має нести таке покарання, яке він заподіяв жертві. Фраза взята з тексту Біблії “Вихід” (XXI, 24), що входить до складу законів, продиктованих Богом своєму народові в Синаї. Аналогічне значення заходимо в *Levítico* (XXIV, 20) „*Cual fuere al mal que hubiere hecho, tal se le obligará a sufrir*” і у

Св.Матфея (V, 38) “*Habéis oído que fue dicho: ojo por ojo y diente por diente*”. Але сучасне тлумачення цього прислів'я, за Махатмою Ганді, застерігає: “*Ojo por ojo, y el mundo quedará ciego*” – букв. *Око за око, і світ залишиться сліпим*. Вищенаведені приклади засвідчують той факт, що сучасне прочитання прислів'я може відрізнятися від вихідного. Компоненти прислів'їв співвідносяться зі словами, що змінюють свою семантичну структуру в часі. Тому в даному дослідженні враховується й історично закріплене в прислів'ї знання, і його сучасна інтерпретація.

Поєднання синхронного й діахронічного підходів є необхідним при порівняльному дослідженні прислів'їв. Останній підхід украй важливий при розгляді внутрішньої форми прислів'їв, оскільки саме в ній актуалізуються колишні реалії й ситуації повсякденного життя.

Прислів'я з соматизмом *orejo/вуха* теж ілюструють ядерну семантику стереотипних моделей. Ісп. *El que tenga oídos para oír, que diga* – букв. *У кого є вуха, щоб чути, нехай говорить* сягає однієї із парабол Ісуса і вживається в різних частинах Євангелія від Св.Матфея і Св.Маркоса у версії Вульгата. Це прислів'я співвідноситься з біблійною фразою: “*Qui potest capere, capit*” (*Quien pueda entenderlo, lo entienda*) із Євангелія від Матфея.

Логіко-семіотичну ситуацію – *не звертати увагу на дурість* – моделює іспанське прислів'я *A palabras necias, oídos sordas* – букв. *Дурним словам – глухі вуха* та його український еквівалент *Ані вухом не веде*. У своєму творі “*Anales*” Тацит дає таку пораду: “*Нервувати через образу – означає визнати її справедливою; не звертати на неї увагу – і тоді вона залишиться дрібницею*”.

Про надзвичайно спритних людей українці говорять *В одне вухо влізе, а в друге вилізе*. Подібний образ лежить в основі іспанського *Paso de buey, corazón de lobo y hazte el bobo* – букв. *Хода вола, серце вовка – і стань дурнем* (недоречним). Порада щодо поведінки в житті сягає півночі Іспанії. Наявні й інші варіанти: *Paso de buey, diente de lobo y hacerse el bobo; Paso*

corto, vista larga, paciencia y mala intención que ya te llegará la ocasión – букв. *Короткий крок, довгий погляд, терпіння і злий задум, і тобі випадє можливість*). Ці прислів'я говорять про те, що соціальний та економічний успіх властивий хитрим (підлим), спритним, ніж справедливим людям.

Стереотипні моделі прислів'їв із соматизмами *labios/губи, boca/рот, lengua/язик* пов'язуються передусім із мовленням, рідше – зі смаком. Амплітуда їхніх значень широка: від прямого порівняльного до різних переносних: ісп. *Cuando los labios callan, los ojos hablan* – букв. *Коли мовчать губи – говорять очі* / укр. *Губа – не дура, язик – не лопата: знає, що гірке, а що солодке*, ісп. *No hizo la miel para la boca del asno* – букв. *Мед не для рота осла* / укр. *Не роби з губи халяву* ‘не говори неправди’, *Чужий рот – не хлів*, ‘не зачиниш – не спиниш людської обмови’ та ін.

З цієї моделі найбільша кількість одиниць в іспанській мові зосереджується навколо слова *lengua* (язик), наприклад, *No dice más la lengua que lo que siente el corazón* – букв. *Язик не говорить більше, ніж відчуває серце*. Це прислів'я містить ідею якісної неподібності, невідповідності форми змісту і вживається на позначення внутрішніх якостей людини (балакучість – тріпання, молотіння язиком), протиставляючись потаємному, прихованому, яке міситься в серці (внутрішньому). Див. ще й такий синонімічний варіант *Uno dice por la boca, otro tiene el corazón* ‘на язика одне, а в думках інше’.

Ісп. *Cuando la cólera sale de madre, no tiene la lengua padre* – букв. *Якщо мати сердиться, в батька язик відсутній* означає те, що сердита людина не може контролювати за своїми словами. У “Дон Кіхоті” М. Сервантес дає таку версію (варіант): “*Cuando la cólera sale de madre, no tiene la lengua padre, ayo ni freno que la corrija*”. В українській мові зафіксовано більше прислів'їв із соматизмом *зуби*, хоча з соматизмом *язик* їх трапляється теж значна кількість (див вище). Українські прислів'я з соматизмом *зуби* часто передають аксіомні результати досвіду: *Аби зуби, то*

хліб буде, Добрі зуби й камінь їстимуть. У метафоричному розумінні кривдження, нападу існують прислів'я *І зубами лясь, та вкусити зась, Укусить і зуби поховає, Цей із зубами родився.*

Проте українські прислів'я *Класти зуби на полицю, Вхопити місяця зубами* зі своєрідними національно-культурними маркерами на позначення ситуації голоду, недосяжності перебувають на периферії між цією моделлю й першою.

Стереотипні моделі прислів'їв із ядерними компонентами-соматизмами *рука, палець* виконують переважно образне й переносне навантаження. Руки в українському фольклорі, в тому числі й у прислів'ях, уособлюють людську працю: *Роботяці руки гори вернуть, Мозольні руки годують.* Класичні прислів'я XVIII-XIX ст. на основі цього опорного соматизму відтворюють соціальний контраст між чорними та білими руками в межах концептів *багатий/бідний, чорне/біле, своє/чуже*: укр. *Не в багатстві сила, а в чорних руках, Білі руки чужим потом миті, Білоручки і дармоїди та недоучки, Білі руки чужу працю люблять.*

Крім того, в прислів'ях цієї моделі розкриваються стосунки між людьми в процесі праці (укр. *Чужими руками легко й жар загрибати*) та соціальних відносин (укр. *Рука руку миє, нога ногу підтирає*). Порівняймо еквівалент останнього прислів'я з іспанським *Una mano lava la otra, y ambas la cara* – букв. *Рука руку миє, а обидві – лице*, перша частина яких має однакові образи та їх маркування, а друга – містить однаковий образ, проте позначається різними соматизмами, пов'язаними в українській мові з концептом Низ (ноги), а в іспанській – з концептом Верх (лице). Прислів'я вказують на соціальну взаємозалежність людей (Маркіз де Сантільяна говорив: “Хто належить до однієї спільноти, повинні допомагати один одному”) і походить від латинського прислів'я *Dextra fricat laevam, vultusque fricatur ab illis. Права рука миє ліву, а обидві вмивають лице.* – Сенека, 46 ст. до н.е. Його сучасник Кайо Петроніо висловлювався *Una mano lava a la otra.*

Від цього прислів'я походить девіз герба Бельгії “La unión hace la fuerza” – букв. *В єдності сила*.

Ідея закритого/відкритого покладена в основу іспанського прислів'я з ядерним соматизмом закритої руки *Las verdades de Perogrullo, que a la mano cerrada llataba raño* – букв. *Правда прописних істин в тому, що закрита рука йменується кулаком*. *Perogrullo* = суспільне твердження. Хоча цей вислів уже має місце в літературі XIII століття і в романі “Хитра (лукава) Хустина” письменника XVI століття Франциска Лопеса де Убеди, та, очевидно, персонаж, про якого йдеться *Perogrullo* або *Pero (Pedro) grullo*, вигаданий народом, щоб осудити тих, хто пускає “пил у вічі”, коли говорять про щось. Протягом століть з'являлося чимало таких висловів, серед яких ісп. *Si quieres que las damas tras de tí anden, cuando vayas andando ponte delante* – букв. *Якщо хочеш, щоб дами йшли за тобою, йди попереду*.

Соматичні прислів'я з ядерним центром *палець* в українській картині світу образно символізують материнські почуття: *Котрого пальця не вріж, то всі болять, В одній руці, та не однакові пальці, Дитині заболить пальчик, а матері – серце*. Загалом ці українські прислів'я голосно відгукнулися на взаємини в родині між усіма її представниками, узагальнили народний погляд на призначення сім'ї, обов'язки в ній кожного члена тощо.

В іспанській картині світу та й подекуди в українській ця універсальна стереотипна модель демонструє ситуацію попередження про небезпеку: *Quien juega con fuego, se quema los dedos* – букв. *Хто грає з вогнем, обпече пальці*. Попередження про небезпеку тих, хто ризикує, повторює вислів *Quien ama el peligro, en él perece* – букв. *Хто любить небезпеку, той в ній і загине*, взятий із *Eclesiástico* (III, 27).

Ситуацію заощадливості моделює іспанське прислів'я *Quardaré hoy que puedo; que quizás mañana no meeva un dedo* – букв. *Збережу сьогодні, що зможу, адже завтра, можливо, й пальцем не поворушу*. Про людей, які за певних обставин видають себе соромливими, боязкими, говорять в Іспанії:

Dedo encogido, no rebala el plato – букв. *Притиснутий палець не вичистить тарілку*. Прислів'я повчає: для того, щоб досягти чогось, слід діяти рішуче й швидко.

Ісп. *Si crees que es tonto, métele un dedo y verás como te muerde* – букв. *Якщо віриш, що він дурень, дай йому палець і побачиш, як він кусається* та відповідне укр. *Покажи йому палець, то він всю руку відкусить* моделюють партитивні відношення і вживаються на позначення людини, яка лише на перший погляд здається дурнем, а насправді не дозволить себе обдурити. Подібне іспанське прислів'я *Es tonto, pero se mete en casa* – букв. *Дурень, а в дім залізе* адресують тому, хто здається дурним, а отримує все, чого хоче. Часто виходить так, що *El sabio va a pie, y el necio, en cabriolé* – букв. *Розумний іде пішки, а дурень – у кабріолеті*. Останній іспанський вислів певною мірою відбиває національну специфіку, а тому перебуває на периферії двох моделей: універсальної й етнокультурної.

Цікаве походження має таке іспанське прислів'я із соматизмом *dedo* (палець) *Mientras no te señalen con el dedo, no vales un bledo* – букв. *Доки на тебе не ткнуть пальцем, ти і гроша ломаного не вартуєш*. Колись Ауло Персіо сказав з цього приводу: “Прекрасно, коли на тебе показують пальцем, і чується – це той”. Аналогічне прислів'я радить *Quieres ser bien conocido? Mete ruido.* – букв. *Здобувай славу шляхом гучних перемог*. Наявний ще один вислів *Que hablen de mí, aunque sea mal* – букв. *Нехай говорять про мене, хоч і погане*.

Стереотипна модель метафоричного відтворення внутрішнього світу і стану людини, її почуттів об'єднує прислів'я з ядерними соматизмом *corazón* (серце). Наприклад, ісп. *Buen corazón quebranta mala ventura* – букв. *Добре серце відганяє лихо*; *A falta de corazón, buenas las piernas son* – букв. *Коли слабне серце (бракує хоробрості духу), слід скористатися ногами і мікати, особливо, якщо опинився в нерівних умовах*; *El buen vino alegra el corazón del hombre* – букв. *Гарне вино радує серце чоловіка* – переклад із латини: *Bonum*

vinum laetificat cor hominis. Вислів сягає Псалмів Соломона: En vinum laetificet cor hominis. Ecclesiastico (XL, 20) так само: “El vino y la música alegran el corazón del hombre” / укр. *Де серце лежить, туди й око біжить, Одне серце страждає, а друге й не знає, Як гляне – серце в'яне.*

Вічну суперечність між раціо й емоціо вирішують прислів'я то на користь розуму (укр. *Дай серцю волю, заведе в неволю*), то на користь почуттів (ісп. *Si el corazón fuera de acero, no le venciera el dinero* – букв. *Якщо б серце було зі сталі, гроші його не перемогли*). Здатність серця відчувати майбутні події передається в іспанському прислів'ї *El corazón es adivino* – букв. *Серце вражаюче.*

Українське прислів'я з соматизмом *душа Втулив Бог душу, як у дуплаву грушу* (про недотепу) має ще й гумористичний відтінок та через вживання в ньому назви зіпсованого садового дерева відбиває його національно-культурний зміст.

Окремі прислів'я в іспанській мові маркуються за аксіологічною ознакою (*добрий – поганий*) при кодуванні міфологічно забарвлених понять *Долі: Buen corazón quebranta mala ventura* – *Добре серце злу долю змінить*. Образи *хорошого – поганого* наявні при протиставленні зовнішньої (тілесної) постаті внутрішній, наприклад, *Hecho malo, al corazón y al cuerpo hacen daño*. Мотив наречення, наділення долею, есхатологічний комплекс уявлень про Божий суд в християнській етиці маніфестує іспанське прислів'я *Dios está en el cielo, que juzga los corazones* – букв. *Бог на небі, який виступає як суддя сердець (людей)*.

Із семантичною категоризацією емоцій пов'язуються прислів'я з компонентом – *corazón/серце* з ознакою якісної подібності двох об'єктів, дій: *Cual palabra te dicen, tal corazón te meten* – букв. *Яке слово скажуть, так у серце і вкладуть* (у цьому разі серце виступає вмістилищем якоїсь нематеріальної, духовної субстанції).

Привертає увагу походження прислів'я з соматизмом *pecho* (груди)

[93, с. 129] в іспанській мові *Del pecho del ladrón cuelgan las cruces* – букв. *На грудях злодія висять хрести*. Цей вислів, в якому підкреслюється, що часто премії й пошану отримують ті, хто найменш цього заслужив, сягає відомого вірша:

*En tiempo de los bárbaras naciones
Colgaban de una cruz a los ladrones;
Mas hay, en el pleno signo de las luces,
Del pecho del ladrón cuelgan las cruces.*

Маємо переклад епіграми італійського поета Уго Фосколо (1778-1827рр.) на свого колегу Вінсенте Монті, нагородженого Наполеоном, непослідовна політика якого була для Фосколо та інших неприйнятною.

Отже, антропозорієнтована концептуалізація прислів'їв, які вербалізують глибоко закорінені в когнітивно-ментальній діяльності людини, її досвіді, аксіологічній орієнтації факти ментального або матеріального світу, дала змогу виявити *універсальні стереотипні та етнокультурні архетипні моделі* прислів'їв із соматичним компонентом з позицій предметно-образної характеристики останніх та за типом модельованих ситуацій.

Розглянуті прислів'я становлять переважно універсальні стереотипні моделі на основі спільних ядерних соматизмів та подібної образності. Така подібність зумовлена збігом соціально-історичних умов життя народів, загальними закономірностями розвитку людського буття, що дають єдиний досвід, єдине знання “правил життя”. Це знання в прислів'ях із соматичними компонентами має своїм джерелом не тільки безпосередньо набутий досвід поколінь, але й досвід, закріплений у біблійних сентенціях, освячений авторитетом Біблії, та в творах античної літератури, Середньовіччя й доби Відродження. Для іспанських прислів'їв важливим є той досвід і знання життя, що містять у собі латинські сентенції.

Основні розбіжності між іспанськими та українськими архетипними

моделями мають не якісний, а кількісний характер і виявляються в конфігурації, будові розглянутих прислів'їв. Якісні розбіжності пов'язані з виявом специфічно національного “погляду на речі” та маркуванням цього погляду через різні номінації національно маркованих реалій.

Висновки до розділу 3

Прислів'я, як і фразеологізми, є знаками типових ситуацій, яким властиві такі характеристики:

- *репрезентативна функція* (прислів'я в лапідарній формі фіксують факти реальної дійсності);
- *комунікативна й кумулятивна функції* (вживаються комунікантами і передають досвід багатьох поколінь в образно-метафоричній формі);
- *двостороння природа* (є план змісту і план вираження);
- *узагальнене відображення дійсності* (без передачі конкретної інформації, при цьому інформативним є не текст прислів'я, а сам вибір конкретного прислів'я як цілого та вживання в певній ситуації).

Прислів'я є не просто знаками типових ситуацій – вони є їхніми знаками-символами. До набуття символічності прислів'я пройшли складний шлях творення узагальненого змісту за схемою “вислів – образ – символ”.

Символіка соматизмів у складі прислів'їв належить до архетипних і стереотипних символів, які мають тотожне значення для більшості людства, що пояснюється природною подібністю як фізичної, так і психічної будови людини.

Ознак архетипно-стереотипного символу набуває не просто соматизм-образ, а все прислів'я. Цей процес відбувається здебільшого через екстралінгвальні фактори (соціальні, етнопсихологічні тощо). Власний тезаурус комунікантів, а також досвід попередніх поколінь, здобутий завдяки засвоєним звичаям, традиціям та реаліям навколишньої дійсності, сприяє підтриманню архетипового символічного значення прислів'їв,

збереженню їх як готових словесних формул з певним прихованим смислом.

Прислів'я, як і символи, відображають навколишню дійсність, сутністю яких є ідея або узагальнений соціокультурний смисл, втілюють цю ідею в образі (образна форма символічного вираження створює широке смислове поле символу, забезпечує йому причетність до повноти культурного життя людини), мають смислову глибину (характеризуються відкритістю, не зводяться до одного вияву і залежно від контексту можуть номінувати різноманітні ситуації).

Реконструкція прислів'їв здійснювалася:

- на основі аналізу вторинно-образного значення соматизмів у складі прислів'їв;
- на основі аналізу архетипних і стереотипних моделей. Залежно від відображення загального менталітету у внутрішній формі іспанських та українських прислів'їв виявлено *універсальні стереотипні моделі* та з огляду на своєрідність національно-культурного менталітету – *етнокультурні архетипні моделі*.

Розглянуті прислів'я складаються в основному з універсальних стереотипних моделей на основі однакових ядерних соматизмів. Так, з образним соматичним компонентом *la cabeza/голова* утворилася більшість прислівних одиниць, а на їх основі й універсальна стереотипна модель, яка слугує відображенням опозиційного культурологічного змісту – *дурна/розумна*, а також на позначення *старшинства* у стосунках між людьми. Така подібність зумовлена збігом соціально-історичних умов життя народів, загальними закономірностями розвитку людського буття, що дають єдиний досвід, єдине знання “правил життя”. Це знання в прислів'ях із соматичним компонентом *la cabeza/голова* має своїм джерелом не тільки безпосередньо набутий досвід поколінь, але і досвід, закріплений у біблійних сентенціях, освячений авторитетом Біблії, та в творах античної літератури, Середньовіччя й доби Відродження. Для іспанських прислів'їв здебільшого

важливим є той досвід і знання життя, що несуть у собі латинські сентенції.

Основні розбіжності між іспанськими та українськими архетипними моделями мають не якісний, а кількісний характер і виявляються в конфігурації, будові розглянутих прислів'їв. Якісні розбіжності пов'язані з виявом специфічно національного “погляду на речі”. Так, наприклад, в етнокультурній архетипній моделі з ядерним соматизмом *mano/рука* цілий ряд прислів'їв виражають дуже специфічне ставлення до доцільності важкої (переважно „чорної”) праці, що пояснюється соціально-історичними причинами. В українських прислів'ях відбитий у першу чергу менталітет селянина. Порівняно з іспанськими прислів'ями у внутрішній формі українських прислів'їв представлено більше ситуацій сільської праці.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Зіставно-типологічний аналіз фразеологічних одиниць з образно-смысловим соматичним компонентом в іспанській, українській та російській мовах здійснювався:

а) крізь призму лінгвістичної універсології, що дало змогу встановити семантичну, граматичну та функціональну ідентичність порівнюваних одиниць, зумовлену загальнолюдською однаковістю функціонування органів та частин тіла людини, спільністю емоцій, психічних переживань, відчуттів, кінетики, міміки, інтелектуальної діяльності;

б) шляхом контрастивного підходу, який сприяв виявленню міжмовної асиметрії зіставляваних фразеологічних одиниць, яка віддзеркалює культурно-національну самосвідомість, національний менталітет кожної розглядуваної лінгвокультурної спільноти і пояснюється певними розбіжностями в концептуалізації так званих „простих” денотатів позначення частин тіла людини в іспанській і українській мовах.

Антропозорієнтована концептуалізація фразеологічних одиниць з ядерним соматичним компонентом, які вербалізують глибоко закорінені в когнітивно-ментальній діяльності людини, її досвіді, аксіологічній орієнтації факти ментального або матеріального світу, а також репрезентація їхніх ізоморфних та ідіоетнічних рис здійснювалася перш за все з огляду на характеристику зіставляваних одиниць за типом семіотичних ситуацій, враховуючи механізми семантико-граматичної трансформації фразем з таксономією семантики, та на ядерно-периферійну організацію соматизмів у складі фразеологічних одиниць різних мотиваційних сфер.

Характеристика фразеологізмів за знаковими ситуаціями стала відправною у визначенні семіотичних моделей фразеологізмів із соматичним компонентом і здійснювалася надалі на основі зіставлення внутрішньої й зовнішньої форми, граматичної та семантичної структури фразеологічних одиниць. Така таксономія дала змогу виявити вісім семіотичних моделей: 7 з

яких є спільними для зіставляваних мов: 1) паракінетична модель, 2) модель фразеологізмів на позначення інтелекту, знань та досвіду з компонентом *cabeza/голова*, 3) модель фразеологізмів на позначення інтелекту, знань та досвіду з компонентами *lengua/язик* і *boca/рот*, 4) модель фразеологізмів з рецептивними соматизмами *oreja/вухо* і *ojo/око*, 5) модель фразеологізмів на позначення трудової діяльності людини, 6) модель фразеологізмів на позначення поведінки і характеру людини, 7) модель фразеологізмів на позначення обрядів, звичаїв, ігор, змагань, народних танців (образ *homo ludens*) і 1 відмінною – 8) модель фразеологізмів на позначення історичних реалій, подій, персонажів, властивою лише іспанським одиницям.

Кожна з виявлених СМФ не становить замкненої моделі, а перехрещується з іншими семіотичними групами фразеологізмів.

Найбільш продуктивними моделями в аспекті розкриття механізмів вторинної семантичної деривації фразеологічних одниць у зіставляваних мовах є перша й друга СМФ, в основу яких покладено метафоризацію різних способів жестової поведінки людини зі значенням тілорухів при маркуванні релевантних елементів етнокомунікації, виражених через стереотипи ритуальної й етикетної поведінки людини, зокрема й прагматично-ритуальні кліше вітання, прощання, форми ввічливості, які виявилися універсальними, представленими спільними соматичними образами.

У референтно-сигніфікативному плані СМФ “значимі тілорухи” не утворює однорідної структури, позаяк перехрещується з СМФ, по-перше, пов’язаними з категоризацією емоційного й психічного стану людини, де вільносинтаксичним прототипом виступає фізичний тілорух певних частин тіла людини, співвіднесених з протиставленням семіотичного Верху (соматизми *рука, голова*) і Низу (соматизми *п’яти, нога*), а по-друге, з СМФ на позначення народних і релігійних обрядів, ігор, змагань з яскраво-вираженим національно-маркованим та історико-культурним компонентом семантики, репрезентованим в іспанській мові через такі соматизми, як *pelo*

(волосся), *orejos* (вуха), *puño* (кулак).

СМФ на позначення фізіологічного, психічного й емоційного стану репрезентована як зовнішними соматизмами *голова, нога*, так і внутрішніми, ментально-поняттєвими соматичними концептами *душа, серце*. Ця семіотична модель є своєрідною універсалією, представленою численними образно-експресивними синонімічними трансформами, поєднаними з різними соматизмами *рука, голова, очі, кулак, ноги*.

СМФ на позначення інтелектуальних здібностей людини об'єднує фразеологізми з ядерним образно-смісловим центром *cabeza/голова* й корелює з семіотичними протиставленнями розум/дурість, знання/незнання, досвідчений/недосвідчений. На периферії цієї моделі перебувають фрази з соматизмом *mano/рука*.

Менш продуктивними є моделі фразеологізмів, які позначають обряди, звичаї, ігри, змагання, народні танці (образ *homo ludens*), а модель фразеологізмів на позначення історичних реалій, подій, персонажів загалом властива лише для іспанської мови.

У смисловій та образно-номінативній структурі СМФ домінуюче положення займають мотиваційні сфери вживання цих фразеологізмів. Польове моделювання іспанських та українських фразеологізмів із соматизмами здійснено за такими мотиваційними сферами – *соціальною, просторовою й міфологічною, релігійною та аксіологічною*, яка є продовженням таксономічної характеристики фразеосеміотичних моделей.

Аксіологічна сфера виявилася семантично дифузною й амбівалентною, оскільки характерна для всіх зіставляваних одиниць. Семантизація фразеологізмів за соціокультурною сферою семіотично співвідноситься з інваріантною ситуацією “Керівництво, важливість” з урахуванням перехресних зв'язків з інваріантами “Сила, Влада”, образно-смісловим ядром яких виступає *голова*, периферійними – *рука, нога, рот*. Ця семантика є універсальною для зіставляваних мов. Щодо просторової сфери, то тут

досліджувані соматизми у фразеологізмах асоціюються з протиставленням “далеко – близько”, яке безпосередньо корелює з ядерними соматизмами *рука, око*.

Релігійна мотиваційна сфера “живий – мертвий” пов’язується передусім з образом відкритої *руки*, маркує душу як незамкнений локус, вмістилище, посуд, заповнений простір. Образно-мотиваційна структура окремих фразеологізмів має своїм прототипом фізичну деструкцію, деформацію матерії при номінації не-своєї, насильницької (не за віком) смерті.

Образна структура фразем міфологічної мотиваційної сфери “Бог-Доля” зорієнтована на космолого-онтологічну категорію індивідуальної або сукупної долі, життєвого призначення, приреченості, яка реалізується через вдачу (талан), щастя, благополуччя, або навпаки, невезіння, обділення долею, життєвим благом. Виразною є кореляція цієї сфери з семіотичним протиставленням “верху і низу” у СМФ на позначення тілорухів із соматичним компонентом *оjo/око* і *mano/рука*, які реалізуються через аксіологічну модальність семантики “пряме – криве”, “праве – ліве”.

Специфічними виявляються етномарковані для іспанської культури метафоричні асоціації з компонентом *pie*, прототипом яких є давні повір’я й обряди. Ця образність має численні аналоги в зіставлюваних мовах.

Міфологічна концептосфера з внутрішньо соматичними компонентами *серце* і *душа* є наскрізною семіотичною універсалією, відбитою майже в усіх порівнюваних фразеологізмах. Вона здебільшого корелює з просторовою опозицією *зовнішній/внутрішній*, яка розгалужується на кілька похідних – *відкритий/закритий, покритий/голий (непокритий, неодягнений)*, образно переосмислених як „захищений – незахищений”. Синонімічні варіанти в іспанській мові реалізуються через акціональні структури, поєднані з образом відкритого *серця, руки, душі*. Ці фразеологізми представлені універсальною синонімією соматизмів *alma/душа* і *corazón/серце* і почасти –

інших зовнішніх соматизмів – *manos/руки, pies/ноги* в різних фразеологічних контекстах.

Символічні архетипи й стереотипи іспанської та української культур визначено при зіставленні таких варіантів фразеологізмів, як прислів'я. Залежно від відображення у соматичних прислів'ях загального менталітету встановлено *універсальні стереотипні моделі* та національно-культурного – *етнокультурні архетипні моделі*. Універсальність зумовлена збігом соціально-історичних умов життя народів, загальними закономірностями розвитку людського буття, що дають єдиний досвід, єдине знання “правил життя”. Це знання в прислів'ях із соматичними компонентами має своїм джерелом не тільки безпосередньо набутий досвід поколінь, але і досвід, закріплений у біблійних висловах та в творах античної літератури, Середньовіччя й доби Відродження. Розбіжності між іспанськими та українськими етнокультурними архетипними моделями мають як якісний, так і кількісний характер, виявляючись у конфігурації розглянутих прислів'їв та в їхніх історичних джерелах. Якісні розбіжності пов'язані з виявом специфічно національного “погляду на речі” та маркуванням цього погляду як через різні соматизми у складі прислів'їв, так і в самих образах і символіці зіставляваних одиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г. Индивидуально-авторські видозміни у сфері фразеології / Л. Г. Авксентьев, В. Д. Ужченко // Українське мовознавство. — 1979. — № 18. — С. 55—60.
2. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Леонід Григорович Авксентьев. — Харків : Вища школа, 1983. — 137 с.
3. Алексеенко М.А. Человек в русской диалектной фразеологии / Михаил Андреевич Алексеенко. — М. : ИТИ Технология, 1990. — 238 с.
4. Алефиренко Н. Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла: (в аспекте межуровневого взаимодействия языковых единиц) / Николай Федорович Алефиренко, Лидия Григорьевна Золотых / Академия социальных наук ; Астраханск. гос. пед. ун-т. — Астрахань : Изд-во Астраханск. гос. пед. ун-та, 2000. — 220 с.
5. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Николай Федорович Алефиренко. — М. : Academia, 2002. — 394 с.
6. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / Микола Федорович Алефіренко. — Харків : Вища школа, 1987. — 134 с.
7. Алисова Т. Б. Введение в романскую филологию / Т. Б. Алисова, Т. А. Репина, М. А. Таривердиева. — М. : Высшая школа, 1987. — 344 с.
8. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. — М. : Наука, 1974. — 367 с.
9. Апресян Ю. Д. Фразеологические синонимы в современном английском языке / Юрий Дереникович Апресян // УЗ Московск. гос. пед. ин-та иностран. яз. — 1957. — Т. XV. — С. 250—261.
10. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Нина Давидовна Арутюнова // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 5—33.
11. Архангельский В. Л. Соотношение и взаимодействие единиц фразеологического уровня с единицами других уровней современного

русского языка / В. Л. Архангельский // Уровни языка и их взаимодействие. — М. : Наука, 1967. — С. 20—29.

12. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / Анатолий Павлович Бабушкин. — Воронеж : Изд-во Воронежского государственного ун-та, 1996. — 235 с.

13. Байбурин А. К. Ритуал своё и чужое / А. К. Байбурин // Фольклор и этнография: Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. — Л. : Наука, 1990. — С. 3—17.

14. Бакай Б. Я. Формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи (на матеріалі української, російської, англійської, німецької, французької мов у періоди першої та другої світових воєн): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 15 “Загальне мовознавство” / Б. Я. Бакай. — К., 2000. — 16 с.

15. Бакай Б. Я. Формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи (на матеріалі української, російської, англійської, німецької, французької мов у періоди першої та другої світових воєн): дис. ... канд. філол. наук : спец. 10. 02. 15 / Богдана Ярославівна Бакай. — Дрогобич, 2000. — 228 с.

16. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови / Ярослав Андрійович Баран. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. — 175 с.

17. Бастриков А. В. Проблема семантического анализа тематической группы слов / А. В. Бастриков // Значение и форма слова : Межвуз. сб. : Калинин гос. ун-т, Калинин, 1988. — С. 26—34.

18. Беднаж М. А. Польсько-українська міжмовна омонімія: структурно-семантичний аспект / М.А. Беднаж // Мовознавство. — 1999. — № 6. — С. 54—59

19. Бенвенист Э. Классификация языков / Эмиль Бенвенист // Новое в лингвистике. — М. : Прогресс, 1963. — Вып. 3. — С. 36—55.

20. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. — Б. : БГК

имени И. А. Бодуэна де Куртене, 2004. — 525 с.

21. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10. 02. 04 “Германські мови” / Л. І. Белехова. — К., 2002. — 34 с.

22. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... доктора філол. наук : 10. 02. 04 / Лариса Іванівна Белехова. — К., 2002. — 476 с.

23. Бирнбаум Х. Генетические и типологические методы внешнего сравнения языков / Хенрик Бирнбаум // Вопросы языкознания. — 1993. — № 4. — С. 7—9

24. Болдырев Н. Н. Антропоцентричность языка с позиций разных культур / Н. Н. Болдырев // Филология и культура : Материалы III-й международной научной конференции. — Тамбов, 2001. — Ч. I. — С. 15—20.

25. Бондаренко В. Т. О смеховой функции русской фразеологии / В. Т. Бондаренко // Русский язык в школе. — 2001. — № 3. — С. 74—76.

26. Бондарко А. В. Понятия “семантическая категория”, “функционально-семантическое поле” и “категориальная ситуация” в аспекте сопоставительных исследований / А. В. Бондарко // Методы сопоставительного изучения языков. — М. : Наука, 1988. — С. 12—19.

27. Булаховський Л. А. Вибрані праці в 5-ти томах / Леонід Арсенійович Булаховський — К. : Наукова думка, 1975. — Т. 1. “Загальне мовознавство”. — 495 с.

28. Вайнтрауб Р. М. Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках / Р. М. Вайнтрауб // Труды Самаркандского ун-та. Вопросы фразеологии. — 1975. — Вып. 288. — №9. — С. 157—162.

29. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Йоханн Лео Вайсгербер. — М. : Изд-во МГУ, 1993. — 224 с.

30. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых

слов / Анна Вежбицкая. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 288 с.

31. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков // пер. с англ. А. Д. Шмелев [под ред. Т.В. Булыгиной] / Анна Вежбицкая. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 780 с.

32. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 272 с.

33. Вежбицкая А. Язык. Культура. Мышление / Анна Вежбицкая. — М. : Рус. словари, 1997. — 416 с.

34. Вейнрейх У. О семантической структуре языка / Уриэль Вейнрейх // НЗЛ.— Языковые универсалии. — М. : Прогресс, 1970. — Вып. V. — С. 163—249.

35. Вейнрейх У. Опыт семантической теории / Уриэль Вейнрейх // Новое в зарубежной лингвистике. — Лингвистическая семантика. — М. : Прогресс, 1981. — Вып. X. — С. 50—176.

36. Вендина Т. И. Словообразование и “сокрытые смыслы” языка культуры / Т. И. Вендина // Вестник МГУ. Сер. 19. — Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2001. — № 2. — С. 14—32.

37. Вендина Т. И. Словообразование как источник реконструкции языкового сознания / Т. И. Вендина // Вопросы языкознания. — 2002. — № 4. — С. 42—72.

38. Вендина Т. И. Языковое сознание и методы его исследования / Т. И. Вендина // Вестник Московск. ун-та. — Сер. 19. — № 4. — 1999. — С. 15—31.

39. Верба Г. Г. Стійкі порівняння та метафори як стереотипи світосприйняття (українсько-іспанські паралелі) / Г. Г. Верба // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. — К. : ВПЦ “Київський університет”, 2003. — Вип. 7. — С. 65—70.

40. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. — М. : Рус. язык, 1980. — 320 с.
41. Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн [пер. з нім., англ.]. — К. : Основи, 1995. — 311 с.
42. Воробьев В. В. Лингвокультурологическое поле как функциональная парадигма / В. В. Воробьев // Функциональная семантика языка, семиотика знаковых систем и методы их изучения : междуна. конф., 22-24 апр. 1997 г. : тезисы докл. — М., 1997. — С. 336—338.
43. Гак В. Г. О контрастивной лингвистике / В. Г. Гак // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1989. — Вып. XXV : Контрастивная лингвистика : переводы. — С. 5—17.
44. Гак В. Г. Сопоставительное изучение языков и лингвистическая типология / В. Г. Гак // Русский язык за рубежом. — 1974. — № 3. — С. 52—58.
45. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. — М. : Наука, 1988. — С. 11—26.
46. Гак В. Г. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов / В. Г. Гак // Фразеология в контексте культуры. — М., 1999. — С. 250 — 276.
47. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. — М. : Языки русской культуры, 1998. — 768 с.
48. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць / Микола Васильович Гамзюк. — К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. — 255 с.
49. Гамкрелидзе Т. В., Индоевропейский язык и индоевропейцы : реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Части первая и вторая / Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов. — Тбилиси : Из-во Тбилисского ун-та, 1984. — Ч. 1. — 428 с., Ч. 2. — 1328 с.
50. Гетьман З. О. Сучасний стан розвитку української іспаністики / З. О. Гетьман // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. пр. —

К. : Вид. центр КНЛУ, 2000. — № 4. — С.11—15.

51. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. — 2002. — № 4—5. — С. 38—42.

52. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська — К. : Логос, 2004. — 284 с.

53. Голубовська І. О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу “царство тварин” / І. О. Голубовська // Мовознавство. — 2003. — №6. — С. 61—68.

54. Горды М. Типы вторичных значений соматизмов в составе фразеологических единиц (на материале русского и польского языков) / М. Горды // Słowo. Tekst. Czas — VI. — Szczecin. — 2002. — С. 356—363.

55. Готовцева Л. М. Фразеологические единицы с соматическим компонентом языка саха как объект сопоставительного изучения : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Лина Митрофановна Готовцева. — Якутск, 1994. — 24 с.

56. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию : [пер. с нем. Г. В. Рамишвили] / Вильгельм фон Гумбольдт — М. : ОАО ИГ “Прогресс”, 2001. — 400 с.

57. Гуревич А. Я. От истории ментальностей к историческому синтезу / А. Я. Гуревич // Споры о главном : сб. ст. — М., 1993. — С. 16—29.

58. Гухман М. М. Историческая типология и проблема диахронических констант / Мирра Моисеевна Гухман. — М. : Наука, 1981. — 248 с.

59. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. — 1997. — № 6. — С. 37—48.

60. Долгополов Ю. А. Об этимологических источниках соматической

фразеології (на матеріалі російського, англійського і німецького мов) / Ю. А. Долгополов // Грамматическая структура и фразеологизмы романогерманских языков. — Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1973. — С.83—95.

61. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Дуденко Олена Володимирівна. — Київ, 2002. — 19 с.

62. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок [НАН України Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні]. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.

63. Жлуктенко Ю. А. Контрастивний аналіз текстів / Ю. А. Жлуктенко // Лингвистика текста и обучение иностранным языкам. — К. : Наукова думка, 1978. — С. 24—30.

64. Жлуктенко Ю.А. Критерии эквивалентности при контрастивном анализе языков / Ю. А. Жлуктенко // Новые тенденции в изучении грамматики германских и романских языков. — К. : Вища школа, 1981. — С. 6—12.

65. Жуйкова М. В. Дещо про образ вовка в мовній картині світу білорусів / М. В. Жуйкова // Семантика мови і тексту : зб. ст. VI Міжнародної наукової конференції. — Івано-Франківськ : Плай, 2000. — С. 194—197.

66. Жуков В. П. Русская фразеология / Влас Платонович Жуков. — М. : Высшая школа, 1986. — 310 с.

67. Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Ореста Володимирівна Забуранна / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2002. — 197 с.

68. Зализняк А. А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект каталога семантических сдвигов / А. А. Зализняк //

Вопросы языкознания. — 2001. — № 2. — С. 13—24.

69. Зеленецкий, А.Л. Сравнительная типология основных европейских языков : учебное пособие для вузов / Александр Львович Зеленецкий. — М. : Академия, 2004. — 247 с.

70. Иванов Вяч. Вс. О соотношении этимологии и реконструкции текста / Вячеслав Всеволодович Иванов. — М. : Наука, 1986. — 366 с.

71. Иванов Вяч. Вс. Реконструкция индоевропейских слов и текстов / Вяч. Вс. Иванов // Известия Академии наук СССР. — 1975. — Т.34. — №5. — С. 399—408.

72. Иванова Е. В. Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц) / Елизавета Васильевна Иванова. — СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2002. — 160 с.

73. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономастіологія, ареали, етимологія / Анатолій Олександрович Івченко. — Х. : Фоліо, 1999. — 304 с.

74. Казаков А. В. Становление соматической лексики как образного средства в английском языке и своеобразие ее перевода / А. В. Казаков // Вопросы романо-германской филологии: сб. научных трудов. — Киров : Вятский гос. пед. ун-т, 2000. — С. 33—37.

75. Караулов Ю. Н. Показатели национального менталитета в ассоциативно-вербальной сети // Языковое сознание и образ мира : сб. статей / Отв. ред. Н. В. Уфимцева. — М. : Наука, 2000. — С. 191—206.

76. Караулов Ю. Н. Словарь как компонент описания языков / Ю. Н. Караулов // Принципы описания языков мира. — М. : Наука, 1976. — С. 34—57.

77. Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантического поля / Ю. Н. Караулов // Филологические науки. — 1972. — №1. — С. 57—68.

78. Касарес Х. Введение в современную лексикографию / Хорхе Касарес. — М.: Изд-во иностр. литературы, 1958. — 364 с.

79. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / Соломон Давидович Кацнельсон. — Л. : Наука, 1986. — 298 с.
80. Кириллова Н. Н. Фразеология романских языков: этнолингвистический аспект: Монография / Нина Николаевна Кириллова. — СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. — Ч. 1. Природа и космос. — 319 с.
81. Киселева Н. М. Метафоры современной разговорной немецкой речи : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Н. М. Киселева. — М., 1997. — 16 с.
82. Киселева Н. М. Метафоры современной разговорной немецкой речи : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Надежда Михайловна Киселева. — М., 1997. — 238 с.
83. Климов Г. А. Принципы контенсивной типологии / Георгий Андреевич Климов. — М. : Наука, 1983. — 222 с.
84. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Геннадий Владимирович Колшанский. — М. : Наука, 1975. — 231 с.
85. Коновець С. П. Компаративний аналіз фразеологізмів іспанської та італійської мов (етнокультурний аспект) / С. П. Коновець // Проблеми семантики слова, речення, тексту. — К. : КДЛУ, 2001. — Вип. 5.— С. 99—104.
86. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / Олег Александрович Корнилов. — М. : ЧеРо, 2003. — 349 с.
87. Кочерган М. П. Зіставна лексична семантика : проблеми і методи дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. — 1996. — № 3. — С. 3—12.
88. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : Підручник / Михайло Петрович Кочерган. — К. : Академія, 2002. — 368 с.

89. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / Михайло Петрович Кочерган. — К. : Видавничий центр “Академія”, 2003. — 464 с.

90. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство в колі суміжних наук / М. П. Кочерган // Вісник Київського лінгвістичного університету. — 2004. — № 2. — Т. 7. — С. 23—36.

91. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. — 2004. — №5—6. — С. 12—23.

92. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавств / Михайло Петрович Кочерган. — К. : Вид. центр “Академія”, 2006. — 424 с.

93. Крейдлин Г. Языковая концептуализация частей тела в русском языке (на примере плеч) / Григорий Крейдлин, Александр Летучий // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура : сб. ст. в честь Нины Давидовны Арутюновой. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — С. 128—136.

94. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика : Язык тела и естественный язык / Григорий Ефимович Крейдлин. — М. : Новое лит. обозрение, 2002. — 581 с.

95. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Самойловна Кубрякова. — М. : Наука, 1986. — 158 с.

96. Кубрякова Е. С. Возвращаясь к определению знака / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. — 1993. — № 4. — С.18—28.

97. Кузнецова Т. В. Інтерферентні явища в українському мовленні білінгвів / Т. В. Кузнецова // Науковий вісник Ізмаїльськ. держ. пед. ін-ту. — Ізмаїл, 1998. — Вип. 5. — С. 68—71.

98. Кунин А. В. Английская фразеология / Александр Владимирович Кунин. — М. : Высшая школа, 1970. — 343 с.

99. Ладо Р. Лингвистика поверх границ культур / Р. Ладо // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1989. — Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. — С. 32—62.

100. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Джордж Лакофф // Язык и интеллект. — М. : Прогресс, 1990. — С. 143—184.

101. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем : Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова / Джордж Лакофф, Марк Джонсон. — М. : Едиториал УРСС, 2004. — 256 с.

102. Лангакер Р. Модель, основанная на языковом употреблении / Роналд Лангакер // Вестник МГУ. Серия Филология. — 1997. — №4. — С. 156—174.

103. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. — М., 1997. — С. 280—287.

104. Ляшенко Н. С. Внутренняя форма фразеологических единиц: онтологический и культурологический аспекты: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02; 10.02.01 / Наталия Сергеевна Ляшенко. — К., 1997. — 227 с.

105. Манакін В. М. Порівняльно-семасіологічний аналіз метеорологічної лексики слов'янських мов / В. М. Манакін // Мовознавство. — 1991. — № 5. — С. 30—37.

106. Манакин В. Н. Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки / Владимир Николаевич Манакин — К. : Центрально-Украинское изд-во, 1994. — 264 с.

107. Манакін В. М. Деякі питання контрастивної лексикології слов'янських мов / В. М. Манакін // Мовознавство. — 2003. — № 4. — С. 26—37.

108. Мартиросян Л. І. Українсько-російська міжмовна омонімія в генетичному і функціонально-семантичному аспектах (дієслівна лексика): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Людмила Іванівна Мартиросян. — К., 2001. — 439 с.

109. Маслова В. А. Лингвокультурология / Валентина Авраамовна Маслова. — М. : Академия, 2001. — 208 с.

110. Матезиус В. Избранные труды по языкознанию / Вилем Матезиус. — М. : Едиториал УРСС. — 2003. — 232 с.

111. Матезиус В. О лингвистической характерологии (на материале современного английского языка) / Вилем Матезиус // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. — М. : Прогресс, 1989. — С. 18—26.

112. Материнська О. В. Зіставно-типологічні властивості полісемії (на прикладі найменувань частин тіла людини) / О. В. Материнська // Нова філологія : зб. наук. праць. — Запоріжжя, 2005. — №1 (21). — С. 190—198.

113. Материнська О. В. Семантичні закономірності та лексичні універсалії / О. В. Материнська // *Studia Germanica et Romanica*: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : Науковий журнал. — Донецьк : ДонНУ, 2005. — № 2 (5). — С. 89—97.

114. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія : Чому ми так говоримо? / Федір Пилипович Медведєв. — Харків: Вища школа, 1977. — С. 3—232.

115. Мечковская Н. Б. Общее языкознание : структурная и социальная типология языков : учеб. пособие для студентов филол. и лингвист. специальностей / Нина Борисовна Мечковская. — 3-е изд. — М. : Флинта : Наука, 2003. — 312 с.

116. Милевський Т. Предпосылки типологического языкознания / Тадеуш Милевський // Исследования по структурной типологии. — М. : Наука, 1963. — С. 8—31.

117. Мокієнко В. М. Українська етнофразеологія в загальнослов'янському висвітленні / Валерій Михайлович Мокієнко // Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців. — К. : Пульсари, 2002. — С. 379—386.

118. Мокиенко В. М. Образы русской речи. Историко-этимологические очерки фразеологии / Валерій Михайлович Мокієнко. — СПб. : ТОО "Фолио-Пресс", 1999. — 463 с.

119. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / Валерий Михайлович Мокиенко. — М. : Высшая школа, 1980. — 207 с.

120. Николаева Т. М. Обобщенное, конкретное и неопределенное в паремии / Т. М. Николаева // Малые формы фольклора : сб. ст. Московск. гос. ун-та. — М., 1995. — С. 311—324.

121. Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1989. — Вып. 25. — Контрастивная лингвистика. — 436 с.

122. Пауль Г. Принципы истории языка / Герман Пауль. — М. : Изд. иностр. лит., 1960. — 500 с.

123. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока / Григорий Львович Пермяков. — М. : Лабиринт, 2001. — 620 с.

124. Пирогов В. Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 17 "Порівняльно-історичне типологічне мовознавство" / В. Л. Пирогов. — К., 2003. — 19 с.

125. Помірко Р. С. Особливості калькування з близькоспоріднених мов / Р. С. Помірко // Нариси з контрастивної лінгвістики. — К. : Наукова думка, 1979. — С. 75—79.

126. Потебня А.А. Слово и миф / Александр Афанасьевич Потебня. — М.: Правда, 1989. — 624 с.

127. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / Александр Афанасьевич Потебня. — М. : Высшая школа, 1990. — 384 с.

128. Проблемы идиоэтнической фразеологии: Доклады на межвузовском семинаре "Идиоэтническая фразеология романских, германских и славянских языков" 10-11 ноября 1999 г. / Российский гос. педагогический ун-т им. А. И. Герцена / Н. Н. Кириллова (ред.). — СПб. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. — 103 с.

129. Проблемы идиоэтнической фразеологии: Доклады

международного семинара 12-14 ноября 2001 г. / Российский гос. педагогический ун-т им. А. И. Герцена / Н. Н. Кириллова (ред.). — СПб : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2002. — Вып. 4 . — 38с.

130. Проблемы идиоэтнической фразеологии: Доклады международного семинара 12-14 ноября 2001 г. / Российский гос. педагогический ун-т им. А. И. Герцена / Н. Н. Кириллова (ред.). — СПб : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. — Вып. 2 (5). — 93 с.

131. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии : (Для ин-тов и фак. иностр. яз.) [Учеб. пособие для пед. ин-тов по спец. № 2103 “Иностр. яз.”] / Александр Давидович Райхштейн. — М. : Высш. школа, 1980. — 143 с.

132. Рачковская А. В. Фразеологические обороты русского, белорусского и польского языков, мотивированные названиями жестов, мимики и значимых телодвижений / А. В. Рачковская // Форма. Значение и функции единиц языка и речи : М-лы докладов междунар. науч. конф. — Мн., 2002. — С. 34—36.

133. Римские стоики. Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. — М. : Республика, 1995. — 463 с.

134. Рогач О. О. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнічними (на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов) : дис. ... кандидата філол. наук : 10. 02. 15 / Оксана Олексіївна Рогач / НАН України Інститут української мови. — К., 1999. — 354 с.

135. Ройзензон Л. И. Современные аспекты изучения фразеологии / Л. И. Ройзензон, Ю. Ю. Авалиани // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. — Вологда, 1967. — С. 122—131.

136. Русол А. А. Представление русских и испанцев о жизни и смерти на материале пословиц и поговорок / А. А. Русол // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. —

2001. — № 2. — С. 41—49.

137. Саидова С. Э. Соматические фразеологизмы в русском и болгарском языках : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / С. Э. Саидова. — Баку, 1992. — 21 с.

138. Сводеш М. К вопросу о повышении точности в лексико-статистической датировке / М. Сводеш // Новое в лингвистике. — 1960. — Вып. 1. — С. 58—87.

139. Седова Н. А. Соотношение образов частичного (частей) и целостного человека в языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Н. А. Седова. — Омский гос. ун-т, 2000. — 167 с.

140. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов / Станіслав Володимирович Семчинський — К. : Вища школа, 1974. — 256 с.

141. Скаличка В. К вопросу о типологии / Владимир Скаличка // Вопросы языкознания. — 1966. — № 4. — С. 22 —30.

142. Скубашевська О. С. Лексика і фразеологія античного походження в англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / О. С. Скубашевська. — Донецьк, 2000. — 20 с.

143. Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах: Материалы международной научной конференции. — Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2001. — 300 с.

144. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології / Наталія Віталіївна Слухай. — К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2005. — 167 с.

145. Слухай Н. В. Основные направления осмысления культурно-языкового феномена “концепт” в современной русистике / Н. В. Слухай // Русское слово в мировой культуре : сб. докладов : в 2-х т. — СПб. : изд-во Политехника, 2003. — Т. 1 — С. 290—298.

146. Снітко О. С. Внутрішня форма і зміст номінативних одиниць / О. С. Снітко // Мовознавство. — 1989. — № 6. — С. 9—14.
147. Сокровенные смыслы : Слово. Текст. Культура. // Сб. ст. в честь Н. Д. Арутюновой. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 880 с.
148. Солодуб Ю. П. Структура лексического значения / Ю. П. Солодуб // Филологические науки. — 1997. — № 2. — С. 54—66.
149. Солодухо Э. М. Проблемы интернационализации фразеологии (на материале языков славянской, германской и романской групп / Эдуард Моисеевич Солодухо. — Казань, 1982. — 168 с.
150. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр ; [пер. с франц. яз., под ред. А. А. Холодовича]. — М. : Прогресс, 1977. — 695 с.
151. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики : / Фердинан де Сосюр ; [переклад с французької мови А. Корнійчук, К. Тищенко]. — К. : Основи, 1998. — 324 с.
152. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. — М. : Эдиториал УРСС, 2002. — 240 с.
153. Степанов Ю. С. Семиологический принцип описания языка / Юрий Сергеевич Степанов // Принципы описания языков мира. — М. : Наука, 1976. — С. 203—281.
154. Стрілець Н. Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості семантичних фразем у романських мовах (на матеріалі французької, іспанської та італійської мов): дис. ... канд. філол. наук : спец. 10. 02. 05 / Наталія Ярославівна Стрілець. — К., 2003. — 185 с.
155. Телия В. Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. — М. : Языки русской культуры, 1996. — 288 с.
156. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі : монографія / Олег Володимирович Тищенко. — К. : КДЛУ, 2000. — 236 с.

157. Толстой Н. И. Избранные труды / Никита Ильич Толстой. — М. : Языки русской культуры, 2001. — Т. 2. : Славянская литературно-языковая ситуация. — 544 с.

158. Толстой Н. И. Фрагменты славянского язычества: архаический ритуал-диалог / Н. И. Толстой // Славянский и балканский фольклор : Этногенетическая общность и типологические параллели. — М. : Наука, 1984. — С. 5—72.

159. Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике. Теория и некоторые частные ее приложения / Владимир Николаевич Топоров. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — Т. 1. — 816 с.

160. Трофимович Т. Г. Фразеология и исторический аспект языковой номинации / Т. Г. Трофимович // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах : Материалы международной научной конференции. — Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2001. — С. 75—78.

161. Тянь Цзюнь. Структурные и семантические особенности соматических фразеологизмов в русском и китайском языках : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Тянь Цзюнь. — Волгоград, 2001. — 24 с.

162. Ужченко В. Д. Историко-лінгвістичний аспект формування української фразеології : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10. 02. 02 / Віктор Дмитрович Ужченко. — Луганськ, 1994. — 453 с.

163. Ульманн С. Дискриптивная семантика и лингвистическая типология / Стефан Ульманн // Новое в лингвистике. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. — Вып. 2. — С. 245—278.

164. Ульманн С. Семантические универсалии / С. Ульманн // Новое в зарубежной лингвистике : сб. ст.; общ. ред. и вступ. ст. Б. А. Успенского. — М. : Прогресс, 1970. — Вып. 5 : Языковые универсалии. — С. 250—299.

165. Федуленкова Т. Н. Компонентный анализ соматизма hand-hand-

hand (на материале английского, немецкого и шведского языков) // Теория и экология разума : Материалы Всерос. конф. "Культура. Искусство. Наука". — Тюмень, 2000. — С. 205 – 209.

166. Фразеология в контексте культуры : Материалы международного симпозиума (Москва, 8 — 10 июня) / В.Н. Телия (отв. ред.). — М. : Изд-во ИЯ РАН, 1998. — 356 с.

167. Фразеология в контексте культуры / РАН; Институт языкознания. Проблемная группа "Общая фразеология" / В.Н. Телия (отв.ред.). — М. : Языки русской культуры, 1999. — 336 с.

168. Харитончик З. А. Способы концептуальной организации знаний лексики языка / З. А. Харитончик // Язык и структуры представления знаний : сб. научно-аналитических обзоров. — М. : РАН ИНИОН. — 1992. — С. 98—123.

169. Черкасский М. А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы (пословицы, афоризмы) / М. А. Черкасский // Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (Структура, смысл, текст). — М., 1978. — С. 35—52.

170. Швейцер А. Культура и этика / Альберт Швейцер. — М. : Прогресс, 1973. — 340 с.

171. Шенделева Е. А. Полевая организация образной лексики и фразеологии / Е. А. Шенделева // Фразеология в контексте культуры. — М. : Языки русской культуры, 1999. — С. 74—79.

172. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира : материалы к словарю / Алексей Дмитриевич Шмелев. — М. : Языки славянской культуры, 2002. — 224 с.

173. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Наталія Петрівна Шумарова. — К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. — 284 с.

174. Щирова В. С. Соматические фразеологизмы в репрезентации

картины мира / В. С. Щирова // Филология и культура : Материалы 4-й Международной научной конференции 16—18 апреля 2003 г. / отв. ред. Болдырев Н. — ТГУ, 2003. — С. 73—74.

175. Юнг К. Г. Архетипы и символ / Карл Густав Юнг. — М. : Renaissance, 1991. — 306 с.

176. Юнг К. Г. Душа и миф : шесть архетипов / Карл Густав Юнг ; [пер. с англ. А. А. Юдин]. — К. : Порт-Рояль, 1997. — 384 с.

177. Якобсон Р. Й. Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание / Р. Й. Якобсон // Новое в лингвистике. — Вып. II. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1963. — С. 95—105.

178. Ярцева В. Н. Современная типология и ее связь с контрастивной лингвистикой / В. Н. Ярцева // Филологические науки. — 1978. — №5. — С. 6—15.

179. Arroyo B. Problemas teóricos en el estudio de la interferencia lingüística / B. Arroyo // Revista Española de Lingüística. — Madrid, 1991. — № 21—22. — P. 265—286.

180. Askedal J. O. Conceptions of typological change / J. O. Askedal // Language typology and language universals / Sprachtypologie und sprachliche Universalien. — Berlin, New-York : Walter de Gruyter, 2001. — V.1. — P. 1624—1640.

181. Ayala R. Pérez. El ómbigo del mundo / R. Pérez de Ayala. — Madrid : Ediciones Cátedra, 1998. — 323 p.

182. Blank A. Einführung in die lexikalische Semantik für Romanisten / A. Blank. — Tübingen : Niemeyer, 2001. — 154 s.

183. Braun P. Internationalismen: Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie / P. Braun. — Tübingen : Niemeyer, 1990. — 193 s.

184. Brown C. H. Lexical typology from an anthropological point of view / C. H. Brown // Language typology and language universals / Sprachtypologie und

sprachliche Universalien. — Berlin, New-York : Walter de Gruyter, 2001. — V. 1. — P. 1178—1190.

185. Carneado Moré Z., Tristá A. M. Estudios de fraseología / Moré Z. Carneado, A. M. Tristá. — La Habana : Academia de Ciencias de Cuba, 1986. — 88 p.

186. Corpas Pastor G. (ed.) Diez años de investigación en fraseología : Análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos / Pastor G. Corpas. — Fráncfort, Madrid : Vervuert / Iberoamericana, 2003. — 290 p.

187. Corpas Pastor G. Manual de Fraseología española / Pastor G. Corpas. — Gredos, Madrid, 1996. — 548 p.

188. Cruse A. Meaning in language: an introduction to Semantics and Pragmatics / A. Cruse. — Oxford University press, 2000. — 436 p.

189. Domínguez J. M. Fraseología española en su contexto / J. M. Domínguez. — Barcelona : Ariel, 1988. — 136 p.

190. Driven R. Metaphor and metonymy in comparison and contrast / R. Driven, R. Pörings. — Berlin, New-York : Mouton de Gruyter, 2003. — 605 p.

191. Benveniste E. La classification des langues / Emile Benveniste // Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris, XI, Annes 1952—1953. — Paris, 1954. — P. 33—50.

192. Faarlund J. From ancient Germanic to modern Germanic languages / J. Faarlund // Language typology and language universals / Sprachtypologie und sprachliche Universalien. — Berlin, New-York : Walter de Gruyter, 2001. — V.1. — P. 1706—1719.

193. García Page M. Locuciones adverbiales con palabras idiomáticas / Page M. García // Revista Española de Lingüística. — Madrid: Editorial Griegos, 1991. — T. 21. — P. 233—264.

194. Goddard C. Universal units in the lexicon / C. Goddard // Language typology and language universals / Sprachtypologie und sprachliche Universalien. — Berlin, New-York : Walter de Gruyter, 2001. — V.1. — P. 1190—1203.

195. Inesta Mena E. M. Fraseología y metáfora. Aspectos tipológicos y cognitivos / Mena E. M. Inesta. — Granada, 2002. — 320 p.
196. Jackendoff R. S. Semantics and Cognition / R. S. Jackendoff. — Cambridge, Mass., 1983. — 283 p.
197. Jackendoff R. S. Patterns in the Mind. Language and Human Nature / R. S. Jackendoff. — New York: Basic Books, 1994. — 246 p.
198. Kaliuščenko Vladimir D. Typologie denominaler Verben / Vladimir D. Kaliuščenko . — Tübingen : Niemeyer, 2000. — 253 s.
199. Krzeszowski T. P. Tertium comparationis / T. P. Krzeszowski // Trends in linguistics. Studies and Monographs 22. Contrastive linguistics. Prospects and Problems. — Berlin, New-York, Amsterdam : Mouton Publishers, 1980. — P. 300—312.
200. Langacker R. W. A view of linguistic semantics / R. W. Langacker // Rudzka-Ostyn B. (Ed.). Topics in cognitive linguistics. — Amsterdam : Benjamin's, 1988. — P. 49—90.
201. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar / R. W. Langacker. — Stanford: Stanford Univ. Press, 1987. — V. 1. — Theoretical prerequisites. — 516 p.
202. Leonor Ruiz Gurillo. Aspectos de fraseología teórica española / Ruiz Gurillo Leonor. — Valencia, 1997. — 332 p.
203. Martinez Marin J. Estudios de fraseología española / Marin J. Martinez. — Madrid, 1993. — 508 p.
204. Martínez Montoro J. La fraseología en J. Casares / Montoro J. Martínez // Estudios de Lingüística de la Universidad de Alicante. — 2002. — № 16. — P. 139—188.
205. Mathesius V. Jazyk, kultura a slovesnost / V. Mathesius. — Praha, 1982. — 236 s.
206. Oguy O. D. Lexikologie der deutschen Sprache / O. D. Oguy. — Vinniza : Nowa Knyha, 2003. — 416 s.

207. Page Sancher Mario. *Introducción a la fraseología Española // Estudio de las locuciones / Mario Sancher Page*. — Antropos Editorial, 2008. — 246 p.

208. Pellen, R. *Phraséologie et phraséographie en espagnol. De la typologie á l'inventaire des ressources / R. Pellen // Bulletin Hispanique*. — 2001. — № 2. — P. 607—674.

209. Pérez Bernal M. *Fraseología y metáfora: materiales para la enseñanza de la fraseología en una L2 / M. Bernal Pérez // Las gramáticas y los diccionarios en la enseñanza del español como segunda lengua*. — 2005. — P. 646—654.

210. Rosch E. *Principles of categorization / E. Rosch // Cognition and categorization*. — Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates. — 1978. — P. 27—48.

211. Santamaría Pérez M. I. *Una propuesta para integrar las unidades fraseológicas en el diccionario bilingüe / M. I. Pérez Santamaría // Actas del IV Congreso de Lingüística General*. — 2002. — V. 4. — P. 2341—2352.

212. Scandola Cenci V. *Estudio de la terminología fraseológica en los diccionarios académicos desde Autoridades (1726) hasta 1884 / V. Cenci Scandola // Nuevas aportaciones a la historiografía lingüística*. — 2004. — V. 2 — P. 1551—1562.

213. Scandola Cenci V. *Revisión y análisis de la terminología fraseológica en los diccionarios monolingües y bilingües no académicos desde Nebrija hasta Gaspar i Roig / V. Cenci Scandola // Actas del VI Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*. — 2006. — V. 2. — P. 1717—1730.

214. Thomson S. G. *Contact-induced typological change / S. G. Thomson // Language typology and language universals / Sprachtypologie und sprachliche Universalien*. — Berlin, New-York : Walter de Gruyter, 2001. — V. 1. — P. 1640—1648.

215. Tristá Pérez A. M. *La fraseografía y el Diccionario de fraseología cubana / A. M. Pérez Tristá // Lexicografías iberorrománicas: problemas, propuestas y proyectos*. — Madrid : Iberoamericana, 1998. — P. 169—183.

216. Ullmann St. *Descriptive semantics and linguistic typology /*

St. Ullmann // *Word > journal of linguistic circle of New-York*. — 1953. — V.9. — № 3. — P. 225—240.

217. Ullmann St. *Historical semantics and the structure of the vocabulary* / St. Ullmann // A. Andre Martinet “Estructuralismo e historia”. — Canarias : Universidad de la Laguna, 1957. — P. 289—303.

218. Ullmann St. *Language and meaning* / St. Ullmann // *Word, The Linguistic Circle of New-York*. — 1976. — V.2. — P. 113—126.

219. Ullmann St. *Semantic universals* / St. Ullmann // *Universals of language*. — Cambridge: Mass., 1963. — P. 217—262.

220. Weinreich U. *Lexicology* / U. Weinreich // *Current trends in linguistics* / Sebeok T. A. Vol 1. — Mouton and Co. — Hague, 1963. — 606 p.

221. Wierzbicka A. *Semantic primes and universals* / A. Wierzbicka. — Oxford, New-York : Oxford University Press, 1996. — 500 p.

222. Wierzbicka A. *Semantics, culture and cognition: universal human concepts in culture-specific configurations* / A. Wierzbicka. — Oxford, New-York : Oxford University Press, 1992. — 487 p.

223. Wotjak G. *Algunas observaciones acerca del significado de expresiones idiomáticas verbales en el español actual* / G. Wotjak // *Anuario de Lingüística Hispánica*, 1. — Ud de Valladolid, 1985. — P. 213—224

224. Wotjak G. *Investigaciones sobre la estructura del significado* / G. Wotjak. — Madrid : Gredos, 1979. — 479 p.

СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

225. *Англо-український фразеологічний словник: Близько 30 000 фразеологічних виразів* / Л.В. Кирпич (відп.ред.) Костянтин Тимофійович Баранцев (уклад.). — 2.вид., випр. — К. : Знання, 2005. — 1056 с.

226. Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник* / Санкт-Петербургский гос. ун-т. — СПб. : Фолио-Пресс, 1999. — 704 с.

227. Грабчикова Е. С. Фразеологический словарь-справочник русского языка / Елена Самарьевна Грабчикова. — Минск : Асар, 2000. — 155 с. — (Словари XXI века).

228. Добровольский Д. О., Караулов Ю. Н. Ассоциативный фразеологический словарь русского языка / РАН; Институт русского языка / Д. О. Добровольский, Ю. Н. Караулов. — М. : Помовский и партнеры, 1994. — 116 с.

229. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні / Олександр Савич Мельничук (ред.) Ростислав Васильович... Болдирєв (уклад.) — К. : Наукова думка, 1982. Т. 1 : А – Г. — 631 с.; Т. 4 : Кора – М. — 549 с.; Т. 4 : Н – П. — 653с.; Т. 5 : Р – Т. — 704 с.

230. Загорская Наталья Васильевна, Курчаткина Неля Ниловна, Нарумов Борис Петрович, Сердюкова Н. Н., Супрун А. В. Большой испанско-русский словарь = Gran diccionario español-ruso: Более 150 000 слов, словосочет. и выражений / Борис Петрович Нарумов (ред.) — 3-е изд. — М. : Русский язык, 1999. — 830 с.

231. Волкова А. С., Дубин В. В., Будильцев М. Б., Ермаков А. И., Никифорова С. А. Испанско-русский словарь: Латинская Америка: 50 000 слов и словосочетаний / Н.М. Фирсова (ред.). — М. : Наука, 1998. — 606 с.

232. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови / НАН України; Український мовно-інформаційний фонд; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Карабіна / С. В. Калашник, В. Ж. Колоїз. — К. : Довіра, 2001. — 284 с.

233. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина – М. : Филол. ф-т МГУ имени М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.

234. Українські приказки, прислів'я і таке інше: зб. О. В. Марковича та інших / М. М. Пазяк (упоряд., примітки, вступ. ст.), М. Номис (уклад.). — К. : Либідь, 2003. — 352с.

235. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка :

80000 слов и фразеологических выражений / РАН; Институт русского языка им. В. В. Виноградова / Сергій Іванович Ожегов, Наталья Юрьевна Шведова. — М. : Азбуковник, 1999. — 944 с.

236. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. — Вид. перероб. / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. — Х. : Прапор, 1997. — 462 с. — (Від А до Я).

237. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки / Михайло Михайлович Пазяк. — К. : Наукова думка, 1991. — 440 с.

238. Прадид Ю. Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь : Эмоции человека / Юрий Фелорович Прадид. — Симферополь, 1994. — 243 с.

239. СДЭС : Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. — Т. 1. — Москва, 1995. — 584 с.; Т. 2. — Москва, 1999. — 704 с.; Т. 3. — Москва, 2004. — 704 с.

240. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Лариса Григорівна Скрипник — К. : Наукова думка, 1973. — 280 с.

241. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. — М. : Академический проект, 2001. — 990 с.

242. СУМ : Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.

243. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови: Близько 2 500 виразів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — К. : Освіта, 1998. — 224с.

244. Фразеологічний словник української мови / НАН України Інститут української мови / Л. С. Паламарчук (ред. кол.), В. М. Білоноженко (уклад.). — К. : Наукова думка, 1999. — Кн. 1. 528 с.

245. Фразеологічний словник української мови / НАН України Інститут української мови / Л. С. Паламарчук (ред. кол.), В. М. Білоноженко (уклад.). — 2.вид. — К. : Наукова думка, 1999. — Кн. 2. — С. 529-980.

246. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / [под редакцией О. Н. Трубачева]. – Вып. 1–24. М. : Наука, 1974–2001.

247. Jimenez Alberto Buitrago. Diccionario Espasa Dichos y frases hechas / Alberto Buitrago Jimenez. – Madrid : Espasa Calpe, S. A, 1997. – 509 p.

248. Tosi R. Dizionario delle sentenze latine e greche. – Milano : RCS Rizzoli Libri Sp.A., 1991. – 885 p.

249. Diccionario de la lengua española. Real Academia Española. – Т. 1-2. – Madrid: Editorial Espasa Calpe, 1992. – Т. 1. – 1077 p.; Т. 2. – 2133 p.

250. Baralt R. M. Diccionario de gallicismos (voces, locuciones y frases) / R. M. Baralt– Madrid : Ediciones Visor Libros, 1995. – 627 p.